

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક

૮૬૭

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ

શ્રી ૨૦૩૮

વિષય

૬૦૦૨

स्त्रीशक्ति

Copy Right 1920 by Vedashram

શ્રીશક્તિ

દ્વિતીય નાટક

રચનાર

મૂલજી દુલભજી વેદ

‘લીલાવિસ્તાર’ ‘કુંજલીલા’ ‘નિજકુંજ’ ‘નવાં લોકગીત’

‘Open Letters to Mr. Montagu’

‘First Fruits’

ઇત્યાદિના

કર્તા

મુદ્રણ

વેદાશ્રમ

૩ વાલકેશ્વર રોડ

સંવત્ ૧૯૭૬

શ્રીશક્તિ

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
GENEVA
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૮૩૮૯

અર્પણ

આવી ભરી તું કોઠ,
ચઢી કસોટી કારમી.
જખરાં તારાં જોર,
કંચન શુદ્ધ કસોટીનાં !
સખિ ! શક્તિના સાર,
ઓ સંજીવનની સુધા !
આત્માના આધાર,
સંકટમાં સહચાર શા !
તુજ સમ્ભવતીં લાવ,
જોગી શા જીવને જડયા.
લે દેવકી તું ! લ્હાવ
સ્ત્રીશક્તિના રમરણનાં.

स्त्रीशक्ति

પ્રસ્તાવના

કુંજલીલામાં જગદંબાનું સ્તવન છે :

મહા માયા કેરી ખંસરી, રાસેશ્વરી મા !

શી રસશૂર ને સુખધામ !

રાસ રમાડો, મા !

સુરવર સુરવધુ રાસે રમે, રાસેશ્વરી મા !

તમ ઝાંઝરને ઝંકાર,

રાસ રમાડો, મા !

શાં ત્રણે બૂવન ડોલી રહ્યાં, રાસેશ્વરી મા !

નચવે શક્તિ બ્રહ્માંડ,

રાસ રમાડો, મા !

નરસિંહ મહેતા શ્રી કૃષ્ણકીર્તન કરે છે.

નટવર વેષ ધર્યો નંદનદન !

x x x

હરખે હરજી હોળી રમે છે.

x x x

નરસૈયાના સ્વામીની લીલા, દેખત સુરનર મોહે.

હયારામે પણ શ્રીકૃષ્ણને ‘નટવર નાગર’ કહ્યા છે ને ગાયું છે :

મોહિનીસ્વરૂપ છે મોહન જો.

x x x

નટવર એ નખશીખ

કામણુ લયો છે.

સખી એની મોરલીમાં
મોહની ભરી છે.

x x x

કૃષ્ણ કંઈલા કરી
૩૫ નટવર ધરી-

મીરાંએ તો નાચી નાચી ગાયું:

બાઇ મીરાં કહે પ્રભુ નટવર નાગર.

નિજકુંજમાં એક હોળીનું ચરણ છે:

સ્વયંવિલાસે સ્વામી ખેલે.

છાયા પ્રભુ નવ છાંડે.

જ્યોતછાયની અખંડ ખેલડી

વિભુ વૃન્દાવન વિહરે:

વસન્ત યુલાલ ઉડાવે.

વેદાન્ત પરબ્રહ્મને સૂત્રધાર કહે છે. મહા માયા તો વૈષ્ણવોની રાધા છે. શ્રી કૃષ્ણની નવનીતપ્રિયા છે.

સૂરીઓ ખુદાને પરમ સુંદર માણુક કહે છે; પ્રભુપ્રેમને મદિરા કહે છે. બ્રહ્મ ને માયા—પરમેશ્વર ને પરમ શક્તિ—આ દિવ્ય ખેલડીનો સંસાર, તે સૃષ્ટિ છે. સંસાર રંગભૂમિ ગણાય છે. પ્રભુ ને પ્રભુની માયા અનંત છે, અગમ્ય છે, બહુ રંગી છે, બહુ રૂપી છે, મોહિનીરૂપ છે. સૌન્દર્ય તેના વાધા છે. અદ્ભુતતા તેના અંશ છે. વિચિત્રતા તેની બલિહારી છે. રૂપાંતર તેનાં સ્વરૂપ છે. નવીનતા, નાચવાં, નચાવવાં, તે તેની પ્રકૃતિ છે. ભયાનકતા તેની વિષમતા છે. સૃષ્ટિની રક્ષા ને પ્રગતિ તેના સંકેત છે. સત્ય તેનો આત્મા છે.

આ જ્યોતના ત્રણ અંશ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ છે. બ્રહ્માજી સૃષ્ટિ રચે છે. તે ધાટ ધડનાર છે. સૃષ્ટિના નાટકના તે આદિ સૂત્રધાર છે. મૃત્યુના સ્વામી શંકર સંસાર નાટકને સમેટનાર દેવ છે. વિષ્ણુ ભગવાન સૃષ્ટિના રક્ષક છે. જગત્ની રક્ષા કાળે, પોતે નાના રૂપ ધરે છે. જગત્ના નાટકના ખેલના તે અધ્યક્ષ છે. શંખ, ચક્ર, ગદા ને પદ્મ તેમના સાજ છે. શ્રીકૃષ્ણ-રૂપે અવતરતાં ધ્રુવમાં તે અંસરી ધારે છે. ગેડીથી કાલી નાગના પ્રાણ હરે છે. બાલરૂપે હસતાં હસતાં, પૂતના રાક્ષસીના પ્રાણ શોષે છે. જસોદામૈયાના

ખોળામાં હસતાં, મુખમાં વિરાટદર્શન કરાવે છે. ગોપાંગનાની પ્રેમલીલા છાંડી કુંસવધ કરવા આદ્યા જાય છે. ધર્મક્ષેત્રમાં તે નારાયણ નર-અર્જુનના સ્વામી છે. પોતે શસ્ત્ર ધારતા નથી, પણ શસ્ત્ર ધારણ કરાવે છે. રાસેશ્વરને તે રસિક જન રસિકવર કહે છે. સુંદરવર કહે છે. સૌન્દર્યનાથનું શું સુંદર નથી? તે સર્વાંગ સુંદર છે. એમ પ્રેમી જન કહે છે. નટવરનાં નાટકનાં રૂપ પણ એવાંજ છે.

અનન્ત બ્રહ્માંડની અગમ્ય લીલા ઝીલવી. અનેકતામાં એકતાં દર્શન ઝીલવાં. એકને અનેક રૂપે ઓળખવો. જગત્માત્રનાં શાસ્ત્ર, કવિતા ને કલા, આ એક વાતનાં, શોધન, મન્યન ને મંડનની સાક્ષી આપી રહ્યાં છે. કવિતા ને કલાનો આવો સંગમ, એ જગત્નું અનુપમ સાહિત્ય છે. આવાં સાહિત્યના દેહ, અક્ષર છે, અમર છે. તેનું ક્ષેત્ર, વિભુના વિરાટ રૂપ જેટલું વિશાળ છે, અદ્ભુત છે. વેદ, પુરાણ, શાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, કવિતા, તેના જુદા જુદા વેશજ છે. સહુના ઝોક ને તાત્પર્ય એક છે.

દેહ છે ત્યાં હૃદય છે, મન છે. ઇન્દ્રિયો તે દેહનાં દ્વાર છે. અમર આત્મા સહુનો આધાર છે. દેહ, ઇન્દ્રિયો, મન ને હૃદયની માનવમાયા, તેના ચિત્રવિચિત્ર રંગરાગ, એ આપણાં સાહિત્ય. સાહિત્ય એટલે ભાવના ને ભાવના અક્ષરમાં અવતાર. અક્ષરના પઠન, પાઠન, શ્રવણ, કીર્તન. સાહિત્યનો કલામાં અવતાર, એટલે ભાવ ને ભાવનાનો, અભિનય, ચિત્ર કે મૂર્તિરૂપે દેહ. સંગીતની એકતાનતા ને પગના તાલના મેળ, એટલે નૃત્ય. સાત સૂરના ઝાંઝર ઝમકાર! ભાવના ને ભાવનો રંગમાં દેહ, તે ચિત્ર. તેનાં પત્થરમાં દેહધારણુ તે શિલ્પકલા-સ્થાપત્ય. મૂર્તિની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા તે માનવની દેવદૃષ્ટિ-આણુ-આણુમાં ચેતનનો રિવકાર. સૌન્દર્યપૂજની આ ભિન્ન ભિન્ન સામગ્રી છે. સાહિત્યના દેહ આવા છે. નાટક આ દેહનું એક અંગ છે. રંગભૂમિ તેના આ દેહની લીલાનું ક્ષેત્ર છે. સમાજની કેળવણીનું રંગભૂમિ મહા સાધન છે. વિજ્ઞાનું મોહિની રૂપ અનુપમ સૌન્દર્ય છે. તેનાં અજબ આકર્ષણ! એ નાટકની તો પ્રધાન કલા છે. અસુરનો પરાજય, તે તેનાં પરાક્રમ છે. અમૃતનાં દોહન ને પાન, એ તેની સાર્થકતા છે. રસનાનો સ્વાદ શરીરને રસથી પોષે. સંગીત ને નૃત્યના તાલ, દેહના ભાન ભૂલાવે. તે આત્માને સહજ સમાધી આપે. હૈયાની સુરાવટ; રાગદ્વેષની રમઝટનાં નયનમાંથી અમકાર; સર્વ અંગના

અભિનય; માનવીઓના અનુભવના મેળ; પ્રારબ્ધના ભોગ ને કર્મોના બંધન; કર્મયોગના વિજય; ભક્તિયોગના પ્રેમામૃત; ને જ્ઞાનયોગના રાજમાર્ગ; આ સહુ સાહિત્યના કલાદેહ છે.

શાસ્ત્ર ન પહોંચે ત્યાં રંગભૂમિ પહોંચી શકે. રંગભૂમિ તો કવિ, ચિત્રકાર ને નટ; સાહિત્ય, દૃશ્ય ને અભિનયનો ત્રિવેણીસંગમ છે. કુદરતની બહુ રૂપી બહુ રંગી માયાના સરલ અવતરણ માનવીઓને રંગે રમાડે. તે આંખને આંજે; મનને મોહ પમાડે. હૈયાને ભાવને હિડાળે બૂલાવે. પગને તાલે નચાવે. શરીરને બંસીવશ નાગ સમા ડાલાવે. કલાધરની ત્રિપુટીનું મોહિની રૂપ પ્રગટે. અસુરના અમૃતકલશ દેવોને આપે. દેવોને અજર, અમર, બનાવે. વિલાસી કે શ્રમિત જીવ, સંગીત સાંભળવા, નૃત્ય જોવા, શૃંગારરસ ચાખવા આવે. તેને મીઠી માશુકની માફક શક્તિનાં પાન કરાવે. શરાબનાં નહિ પણ અમૃતનાં ! કેફ સમજી પીયે ને શક્તિ પામે. ઝેર સમજી પીયે, પીવરાવે; ને અમર બને. સાહિત્યનો પ્રિયતમા માશુક રૂપે અવતાર. મોહિની રૂપનાં ઇન્દ્રભળ ને અમૃતદાન. આ સંસ્કારી નાટક ને રંગભૂમિનાં પરમ લક્ષ્ય છે.

જનસમાજના હૃદયનો દેહ વિરાટ છે. તેની કવિતા બહુ રંગી છે. તે સરલતા ને સજીવનતા માગે છે, પૂજે છે, સ્વિકારે છે. આ સરલતા ને સજીવનતા, તે સાહિત્યની લોકપ્રિયતા. તે લોકસાહિત્ય. અને જનસમાજ જેવી કોઈ કસોટી નથી. કાળના પારખ પથર પર સાહિત્ય કસોટીએ ચડે છે.

એક એક ચિત્ર, એક એક ઘાટ, એ ચિત્રકાર કે ધડનારનું, એક એક લક્ષ્ય છે. એક કૃતિ તે કવિની ભાવનાની મર્યાદાનું એક રૂળ છે. તે એક ચિત્ર, એક ઘાટ જેવું, એક લક્ષીજ હોય. સમય, સ્થાન, ને સંકેતના સંગમ, એ વસ્તુના દેહ ધડે. આ તેની એક કૃતિનો ચમત્કાર. એક કૃતિમાં કવિ તેની સર્વ શક્તિ, સર્વ કલા, ઠાલવતો નથી. એ તો તેની કલાનો અંશદેહ છે. ચિત્ર, મૂર્તિ, કે પાત્રની સજીવનતા, તે કલાની સફલતા છે. કલા એટલે કુદરતનું નિરિક્ષણ ને અનુકરણ. માનવીનાં મહત્ સંકેતનાં સમજવાં, પામવાં, સાધવાં. કલાની શ્રેષ્ઠતા તો કુદરતની સામ્યતા છે. તે કલાનો વિજય છે. વ્યક્તિ ને વિરાટના યોગ! તે એકસાધના છે. સિતું રૂળ તે કલા છે. તે સાહિત્ય છે. વ્યક્તિનાં

રંગરામ, એટલે માનવીના મોહ ને શોક. વિરાટના યોગ, એટલે જીવનના રહસ્યની ઓળખાણ; અમર પ્રદેશમાં પ્રવેશ; નરની નારાયણી—દિવ્ય દૃષ્ટિ.

સ્ત્રીશક્તિના ભાવના ને ભાવ કૃતિમાં રૂપદ છે. સુગોચર સાહિત્યનો હપભોગ, અક્ષર, અભિનય, ને કલાદ્વારા, સમાજ કરે, તે તેનો આશય છે. સરક્ષતા, સુંદરતા, ને સજીવનતા, એ એનાં સાધન છે. સરવાળે શક્તિ-ચેતના-જગૃતિ, એ એની ચોટ છે.

સ્ત્રીશક્તિને કાળ ને સમાજની કસોટી પર છોડુ છું.

વેદામ્ભ
વાલકેશ્વર અંબઈ
જેઠપૂર્ણિમા ૧૯૭૬
૧-૬-૧૯૨૦

મૂલ્ય રૂ ૫૦૦/-

સ્રીશક્તિ

પ્રથમાવૃત્તિ પ્રત યે હજાર

જ્યેષ્ઠ સંવત ૧૯૭૬ જુન સને ૧૯૨૦

All Rights Registered and Reserved

સર્વ હક સ્વાધીન

આ રચનાનો કોઈ પણ ઉપયોગ કરવાની મનાઈ છે.

ભાષાંતર, રંગભૂમિ, સિનેમા, ચંત્રગીત, ચિત્ર, વિગેરેની

પરવાનગી માટે વ્યવસ્થાપક

વેદાશ્રમને

લખવું.

શ્રીશક્તિ

સ્ત્રીશક્તિ

પ્રધાન પાત્ર

મહારાજ રામસિંહ: રામનગરનો વૃદ્ધ મહારાજ

વસંતકુમાર: રામસિંહનો પાટવી કુમાર

ઠાકોર સૂરસિંહ: રામનગરનો સામંત ને સેનાપતિ

શક્તિકુમારી: સૂરસિંહની પુત્રી

ચંદ્ર: સૂરસિંહનો પુત્ર

રૂપસિંહ: અંખાપુરીનો રાજા

કામિની: } રૂપસિંહની રખાત ચાહુદણ વેશ્યાની સંતતિ:
સુખદેવ: } બેનલાઈ

કામદેવ: અંખાપુરીનો એક ઠાકોર

મીઠી: } શક્તિકુમારીની દાસીઓ
ભમરી: }

કળાવતી: કામિનીની દાસી

રાજપાલ: રામનગરનો નગરશેઠ

નૌતમલાલ: રાજપાલનો પુત્ર

ગુણસુંદરી: રાજપાલની પુત્રી

સાચો: એક બીલ લક્ષ્મણ

ચંદા: સાચાની ધર્મપુત્રી

શૂરો: સાચાલક્ષ્મણનો લાઇ બીલગણુનો નાયક

ઉકો: પહેલવાન બીલલક્ષ્મણ

ગાંડીમા: ઉકાની મા

બરછીઓ: તીરબાજ બીલબટુક

શંકરલાલ: } ભૂતનાથ મહાદેવના પૂજારીઓ
વિજયાપ્રસાદ: }

स्त्रीशक्ति

મંગલાચરણ

સ્થળકાળ: સાગરતીરે ટેકરી પર પ્રભાત

[કુમારિકાઓ ફૂલ અને કુમકુમનો થાળ લઇ ઉષાપૂજન કરે છે]

કુમારિકાઓ:

[સંગીત]

આશાનાં નૂર ને શ્રદ્ધાનાં પૂરની

ઉષા જાગી, ઉષા જાગી;

જાગો, જાગો, જીલનારી હો ! બહેન !

ઉષા જાગી, ઉષા જાગી: આશાનાં

આશાની ઉષાની ચેતનચતુરા શી

ચમકતી, ઝમકતી, નવ ખીજ જાગી;

જાગો, જાગો, જીલનારી હો ! બહેન !

ઉષા જાગી, ઉષા જાગી: આશાનાં

સાજનીયે સોહંતો આવે ખાલાઈ,

મનમહાજન જગતંત્રીએ ગાયત્રી ગાય;

શુદ્ધિના પ્રલયના પ્રણયલાનુના

સુવર્ણસુધાના ઉલરે રે મેઘ :

જાગો, જાગો, જીલનારી હો ! બહેન !

બ્રાહ્મધડીનાં રે મોંઘેરાં મૂલ :

જાગો, જાગો, જીલનારી હો ! બહેન

ઉષા જાગી, ઉષા જાગી: આશાનાં

કુમારિકા પહેલી: બહેન ! આ જગતને જગાડતી ઉષા; મોક્ષની મંગળ પ્રભાત; તેને ફૂલડે વધાવો.

[ફૂલથી વધાવે છે]

કુમારિકા બીજી: ઓ! કલ્યાણમૂર્તિ! જગત્ તારા અનેરા ઓજમાં
આન કરે છે. આ મોંઘી બ્રહ્મધડી; આ પરબ્રહ્મને પામવાની પળ!

કુમારિકા પહેલી: આ મંગળ મુહૂર્તનાં વેદોએ ગાન ગાયાં છે. ઓ
સોનાના સૂરજ દેવની સારથી! બ્રહ્મબાલે! પવિત્ર ગાયત્રીબપની પવિત્ર
ધડી! જો! જો! બ્રહેન! ઉષા જગી ને જગતે જગ્યું.

કુમારિકા બીજી: બ્રહેની! આંખ ઉઘડે ને દેહ જગે. પ્રાણ ઉઘડે ને
જીવન જગે. દેહ ને પ્રાણને જગાડતા આ મંગળ પ્રજાતને વધાવે. આ
મંગળ મૂર્તિને હૈયાના મંદિરમાં સ્થાપો; આત્માના સૂરજને જગાડો; જીવ-
નને કર્તવ્યભૂમિકા પર યતન યતન નચાવો.

કુમારિકા પહેલી: રાત્રી ગઈ. દિવસ આવે છે. સુતાં હોય તે જગે
છે. જ્ઞાનનો સૂરજ લખૂંડે છે. અજ્ઞાનની અમાસ રાત્રી અદૃશ્ય થાય છે. આ
સૃષ્ટિના ખેલમાં મોહમાયાની રાત્રીનો અંધાર ને જ્ઞાનજ્યોત સૂરજનો પ્રચંડ
લખૂંડો પ્રકાશ સતાંકુકડી રમે છે. પુણ્યશાલી આત્મા જગતો રહે છે ને
જગત્ને જગાડે છે.

કુમારિકા બીજી: હા! બ્રહેન! જગત્ સુવે છે ત્યારે જોગીઓ જગે છે
એ તો છે શ્રી ગીતાજનું વચન. પણ, બ્રહેન! જગત્ને જગાડતી ઉષા અ-
ત્યારે મંગળ હાસ્ય કરે છે. આ મંગળ મૂર્તિ ઉષા સમી કલ્યાણકારી જગત્-
નન્દની એક પરમ શ્રીજ્યોતિનું નાટ્ય આપણે આજ યોજવાનું છે.

કુમારિકા પહેલી: ક્યા પુરાણ કે ઇતિહાસની વસ્તુ તે છે ?

કુમારિકા બીજી: બ્રહેન! તે પ્રેરક વસ્તુ શ્રીયુત્ ભૂલજી દુલભજી વેદના
મનોરાજ્યની એક મંગળ રચના છે. જગત્ને જગાડતી ગુલાબરંગી ઉષા સમી
આશા, શ્રદ્ધા ને શક્તિના સાગર સમી શક્તિકુમારી અનેકનાં જીવન
જગાડે છે; મોહમાયાની રાત્રીને દૂર કરે છે; નિરાશાના અંધારમાં આશાનો
દિવો પ્રગટે છે. ધર્માત્માઓને ધર્મક્ષેત્રે, કર્મક્ષેત્રે પ્રેરે છે. અનેક જીવોની તે
સારથી, ગુરૂ બને છે; અનેક ભૂલેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરે છે; અનેક પ્રાણમાં
નવજીવન જગાડે છે.

કુમારિકા પહેલી: પવિત્ર જગદમ્બાની પવિત્ર સ્ત્રીશક્તિ શું ન કરી શકે ? તેજ ન્યૈતિ ક્ષમાની મૂર્તિ દયાની દેવી, આરાધાની હથા, ધર્મની આરતી ને સ્વર્ગની બંસી છે. તો, પહેન ! આ નાટકનું કંઈ વસ્તુસૂચન ?

કુમારિકા બીજી: વસ્તુનો ધ્વનિ તો તને કહ્યો. વિશેષ સૂચનની શી જરૂર છે ! જેમ મોગરા કે કેવડાના એક દળ પછી બીજું દળ પ્રત્યક્ષ થાય છે; જેમ રંગ બેરંગી વાદળાંઓ પાછળ વાદળીઓની પરંપરા પ્રગટ થાય છે; જેમ સમુદ્રના મોજાંઓની હારમાળા અખૂટ હોવા કરે છે; તેમ આ વસ્તુનો એક પછી એક પ્રવેશ અનેક વિચિત્રલીલાના ચિત્રપટ જેવો આંખ આગળ ખડો થાય છે. આંખને દૃશ્ય સુચનદ્વારા જે કાનને અનેક મંત્રદ્વારા જાગ્રત કરે છે. જીવને અનેક સંદેશ આપે છે. તો, જો, અમૂલ્ય સમય વિશેષ ન ગાળતાં ટુંજ મારી સાથે આ વસ્તુ દર્શન કાળે ચાલ.

કુમારિકા પહેલી: ક્યાં ચાલું ?

કુમારિકા બીજી:

[સંગીત]

સરિતાતટ પનઘટ નિકટ, ઘટઘટ જીદા રંગ !
મઢ, માયા ને મોહિની, કામિનીકામપ્રસંગ !

[દશ્યનું રૂપાન્તર]

પનઘટ

સ્ત્રીશક્તિ

અંક ૧

પ્રવેશ ૧

સ્થળ: અંબાપુરીમાં અંબાનદીનો પનથટ.

[ઘાટપર કુંજો. કાંઠે એક મોટું મંદિર. સાધુઓનાં જુપડાં. કપડાં ઘોતાં નાતાં સ્ત્રીપુરુષો. નજર કરતા કામીઓ. રમતા છોકરાઓ. દર્શન કરવા જતા ભાવીકડાઓ. રૂઢી કરતો બ્રાહ્મણ. ધૂણી પર ખાખી આવો. વિગેરે.]

ખાવો: ખમ્, ખમ્, ખમ્, મહાદેવ !

બ્રાહ્મણ: ભોળાનાથની જે ! ભોળાનાથની જે !

[એક બાળુ શક્તિકુમારીની ને બીજી બાળુ કામિનીની દાસીઓ પાણી ભરવા ડુમકે ચાલતી, ગાતી આવે છે.]

સુંદરીગણ:

[સંગીત]

પનથટ ચાલી પનિહારીની હાર રે,
રૂમજુમ રણકે રે પાય ઝાંઝરડી.
નયણાંના નૃત્ય, કમલમુખ મલકે ને
હેલે કટિકેસરીની કેલિ રે;
નવરંગ ચુંદડી ગુમાન ભરી ઝમકે,
ઝલે રૂપ, રંગ, રસની શી હેલિ રે;
રૂમજુમ રણકે રે પાય ઝાંઝરડી:

પનથટ૦

નવેલી નાર, નવાં નાનકડાં બેડલાં,
નાનાં ભીંજે નવ નીરમાં પાગરે;
ઝરમર ઝીણી ફોરમ રંગ ફોરે,
બાલરાણીઓના પમરે પરાગ રે;
રૂમજુમ રણકે રે પાય ઝાંઝરડી:

પનથટ૦

સ્થામા ચડાવે સહિયરને બેડલું,
 નયણે મારે મર્મોના માર રે;
 મદમસ્ત મંદ મીઠાં મરકલડાં કરતી
 હાલે જોલે હાથણીની હાર રે;
 રમજુમ રણકે રે પાય જાંઝરડી:

પનઘટ૦

મીઠી: બેન ! હવે તો હૈયે ધર ચડયું છે.

શક્તિકુમારીની બીજ દાસી: હું ! હું ! ધર ચડયું છે કે ધરવાળો,
 મીઠીબાઈ ?

મીઠી: સહુ જલદી કરો. બા હમણાંજ સંધાવવાનાં છે મામા
 સાહેબ ને ત્યાં.

કળાવતી: મારા તો હાથ પગ હાલતા નથી.

કામિનીની બીજ દાસી: અંબાપુરીની હાર થઈ તેમાં તારા હાથ પગ
 હાલતા નથી. જાણે હોયને અંબાપુરીની રાણી !

કામિનીની ત્રીજ દાસી: કળાવતી પર તો કામનીબાના ચારે હાથ છે.

મીઠી: જરા બેડું ચડાવને !

[શક્તિકુમારીની બીજ દાસી મીઠીને બેડું ચડાવે છે. મીઠીનો ધક્કા કળાવતીને
 લાગે છે. કળાવતીનું બેડું ઢળે છે ને ચીર ભીંજાય છે]

કળાવતી: અરે ! માંડે બેડું ઢોળ્યું ! મારી કોરી ચુંદડી !

[ચુંદડીનો છેડો નીચાવે છે.]

મીઠી: માફ કરજો ! ખબર ન રહી.

કળાવતી: આંખ છે કે ?

મીઠી: કહું છું, જે માફ કરો.

કળાવતી: માફ શું કરે ? માંડે માયુંએ ફૂટ્યું ને ચીરે ભીંજ્યું.

મીઠી: ભીંજ્યું, ન ભીંજ્યું નહિં થાય. કોઈએ કંઈ જાણીને કર્યું નથી.

કળાવતી: જાણીને નથી શું કર્યું. લે હું પણ તારા પર બેડું ઢોળું. બેડે
 તારું માયું ફેડું ને કહું જે અજાણતાં થયું.

કામિનીની ખીજ દાસી: ચાલો! જવા દો, હશે.

કળાવતી: જવા શું, જવા શું દે? હું તો જાણું છું, રામનગરની રાંડોજ એવી.

મીઠી: બહુ થયું હવે—

[કળાવતીના છેડાને અડતાં કળાવતીનો છેડો નીકળી જાય છે]

જીભને વશ રાખો, મીઠજને હાથમાં રાખો.

કળાવતી: અરે! મારો છેડો ખેંચ્યો! ઠીક છે! ઠીક છે!

[શક્તિકુમારી દાસીઓ તથા અનુચરો સાથે પ્રવેશ કરે છે]

મંદિરમાં દર્શન માટે જાય છે]

શક્તિકુમારીની એક દાસી: બા પધાર્યા!

કળાવતી: હાથજ ભાંગેલાં! માંડે સોનેરી સેલું!

મીઠી: જરા વિવેક રાખો, મોટું મન રાખો.

કળાવતી: તેં! જાણીને ક્યું છે, હા તેં જાણીનેજ ક્યું છે.

મીઠી: પણ હવે છે શું?

કળાવતી: છે શું? છે શું? હું તને કોરી નહિં જવા આપું. પોષ માસની ટાઢમાં તને તળખોજ નવરાણું.

[કળાવતી મીઠીના આડી માર્ગ રોકી ઉભી રહે છે.]

મીઠી: કૃપા કરી દૂર ખસો, મર્યાદા રાખો.

કળાવતી: જીવોને મર્યાદા શિખવવા વાળી.

મીઠી: અતિમાં સાર નથી હો!

કળાવતી: હા! હા! અતિ, અતિ તો તેં આદર્યો છે ને જતિ જેવી બગલી જણાય છે.

મીઠી: સારે ધાર્યું છે શું?

કળાવતી: તને ભીંજવીશ, તારું ચીર ભીંજવીશ, તારું માથું ભાંગીશ, તારો છેડો ખેંચીશ—

મીઠી: હું! હું! ઠીક છે.

[દમામદાર કામિની દાસીઓ સાથે આવે છે]

કળાવતી:

[રડતી]

બા! બા! જીવે છે. આ તે માંડે અપમાન કે આપનું?

કામિની: શું છે ?

કળાવતી: જીવો! બા! આણે માંડે બેઠું ઢાળ્યું, ચીર ચોર્યું, માંડે માથું બાગ્યું, મને ટાઢી કરી ને વળી મારો છેડો ખેંચ્યો!

કામિની: તો, તું પણ તેનું માથું ફેડ. બેઠું ઢાળ, ટાઢી કર, છેડો ખેંચ—

મીઠી: કુમારી! અનણ્યે આપની દાસીનું બેઠું ઢાળાયું છે. અમે તેની માફી પણ માગી છે. હશે, જવા દો!

કામિની: કળાવતી! જીવે છે શું? છોકરી! હું, તને કોરી તો નહિ જ જવા દઉં.

મીઠી: ખબરદાર કુમારી! તમે જાણો છો, અમે કોણ છીએ?

કામિની: કમબખ્ત ખવાસણ! તું મને દખાવે છે? હું જાણું છું તમે કોણ, કોણ રાંડો છો તે—

મીઠી: બાઈ! કહું છું જે અતિમાં સાર નથી.

[કામિની મીઠીના સામી ફવાખમાં ખડી રહે છે. શક્તિકુમારી મંદિરમાંથી દાન દેતી આવે છે. બ્રાહ્મણો તથા લિક્ષુકો તેની જય મનાવે છે.]

બ્રાહ્મણો: બા સાહેબનો જય! શક્તિબાનો જય!

બ્રાહ્મણ: આ તો જાણે સાક્ષાત્ જગદંબા—

શક્તિકુમારીની એક દાસી: બા સાહેબ! અંહિતો કાગનો વાધ કરી બેઠાં છે. વાત મારામારી પર આવી છે. મીઠીએ અનણતાં એમની દાસીનું બેઠું ઢાળ્યું. એમને તો સાઠમારી માંડવી છે.

શક્તિકુમારી: તમે છો રાજપુત્રી. વિનય રાખો. તમારી દાસીઓને વિવેક શીખવો. મર્યાદા, મોટું મન, ને વિવેક એ સ્ત્રીઓના શણગાર છે. છોકરીઓ! રજનું ગજ ન કરો. સહુ સહુને માર્ગે જવ.

મીઠી: બા! આ બાળાઓને તો મારામારી કરવી છે. માંડે બેઠું ઢાળવું છે, ચીર ચોળવું છે, માથું ફેડવું છે, છેડો ખેંચવો છે.

શક્તિકુમારી: મીઠી! ચૂપ રહે, રસ્તે પડ. કુમારી! હવે અંબાપુરીના અંધેર અસ્ત પામ્યાં છે. અંબાપુરી પર હવે મહારાજ રામસિંહનો વિજય વાવટો ફરકે છે. મારામારી કરશે તે સજને પાત્ર ઠરશે. પણ મોટું મન રાખો, જવું કરો.

[દાન દેતી જાય છે]

કામિની:

[વાંકું મુખ કરી કાટકા ફેડી]

જાણે સિદ્ધની પુતળી !

કળાવતી ! પકડ આ છોકરીને; આલ તેનો ચાટલો. હું તેને નવરાલું છું. ચાલો ! ચાલો ! અરે રાંડો ! કેમ ખસતી નથી ?

[કામિનીની દાસીઓ હાથ જોડે છે.]

કામિનીની એક દાસી: બા !

કામિની:

[તેને તમાઓ મારી]

જરે રાંડ ઉંદરડી !

[મીઠીનો હાથ પકડે છે તે પર મુઠી મારે છે ને

મીઠીની બંગડીઓ લાગે છે]

એક વાણીયો: એ ! કામિનીબા ! એ કામિનીબા ! રવાડીયો, આ ક્યાં જાણીને કડયું છે. આ અજાણતાં બેહું ઢોળાયું ને અડતાં છેડો છૂટી ગયો. ક્યાં ભાયડે છેડો ખેચ્યો છે. હું ! વળી આ જીતવાળાં છે, જીતવાળાં. મોટા સાથે વેર ન કરીએ. હડીમડી ચાલીએ. હા ! આઆઆ !

કામિની: મરને મુવા !

[વાણીયાની પાઘડી પાડે છે]

વાણીયો: માફ કરજો, બાઆઆ !

મીઠી: કુમારી ! ખબરદાર ! તમે નથી જાણતાં, તમેજ મર્યાદા છોડાવો છો.

કામિની: ખસ, મારી દાસીનું ચીર ! હું વેર લઈશ. હું તને કોરી જવા નહિ આપું. ચાલો છોકરીઓ ઉભી શું રહી છો !

મીઠી: એક વાર ફરી—

કામિની:

[કળાવતીનો છેડો ખતાવી]

તેં આ ચીર લીજવ્યું. આ છેડો

ખેંચ્યો. હું તને લીજવું. મારી દાસીના ચીરથી બાંધુ. તારું માથું ફેડું.

[મીઠીને મારવા જાય છે]

મીઠી: ખબરદાર ! શક્તિકુમારીની દાસી આટલી બેહુદાઇ સહન નહિ કરે. ઘણી થઇ. છોકરીઓ ! ચલાવો.

[કામિની કળાવતીનું ચીર ઉતારે છે. શક્તિકુમારીની દાસીઓ કામિનીને પકડે છે, ચીર લઇ લે છે અને કામિનીને બાંધે છે. ખેચતાં જુ કરતી કામિની ઉગ્ર મુખમુદ્રા કરે છે. પડદામાંથી કામદેવ ડોકડું કરે છે]

વાણીયો:

[કામદેવને]

જે ! ટારી કામની !

[કામદેવનો વિસ્મય. કામિનીની ઉગ્ર મુદ્રા. તેની દાસીઓની નાસીપાસી.

શક્તિકુમારીની દાસીઓનો રૂવાળ, લોકોનો વિસ્મય, રૂદ્રી કરતો

બ્રાહ્મણ ઉભો થાય છે. બાવો ચીપીયો ઉંચો કરે

છે. મંદિરમાં શંખનાદને આરતી]

[ટુંબો]

પ્રવેશ ૨

સ્થળ: અંબાપુરીમાં ઠાકોર સૂરસિંહનો શણગારેલો ડેરા.

સૂરસિંહ: ઠાકોર! ખીન્નું બની શકે તેમ નથી; લાચાર છું.

રૂપસિંહ: ઠાકોર સાહેબ! આપને મારી ફરી અરજ છે. આપ વિચાર કરી જીવો. મારા પર કૃપા રાખો. ઠાકોર સાહેબ! હું આપનો ઉપકાર નહિ ભુલું.

સૂરસિંહ: મેં ઘણો, ઘણો આગલો પાછલો વિચાર કર્યો. અંબાપુરીની જીની કથા, અંબાપુરીનાં અન્યાય ને અંધેર! રામનગર સાથેનો તમારો વિશ્વાસઘાત! ડગલે, ડગલે, જીના કોલકારોનો ભંગ! છેવટનું ભયંકર યુદ્ધ! રામનગરને લક્ષ્મી ને લશ્કરની અખૂટ ખોટ! બસ, ખીન્નું બની શકે તેમ છેજ નહિ. મેં મહારાજ શ્રીને પેગામ પણ મોકલ્યો છે. અંબાપુરી ખાલસા કરવામાં આવશે. ઠાકોર! તમારે રામનગરમાં રાજકેદી તરીકે શેષ આયુષ્ય ગાળવું પડશે.

રૂપસિંહ: ઠાકોર સાહેબ! જરા મીઠી નજરે રાખો. વનો વેરીને પણ વશ કરે. મારે મન તો આપજ મહારાજ છે. રામનગરનું રાજ્ય ને ખુદ મહારાજ રામસિંહ આપના નામે ધૂજે છે; આપની મોરલી પર નાચે છે; આપના જીવાઝ્યા જીવે છે.

સૂરસિંહ: હું તે સહુ જાણું છું. પણ, તમારે શું કહેવું છે?

રૂપસિંહ: ઠાકોર સાહેબ! મારે માનશો? હું આપનો તાબેદાર છું. રામનગરના આપ મહારાજ બનો; મારી મદદ લ્યો.

સૂરસિંહ: ઠાકોર! બસ કરો. સૂરસિંહ લાંચ લેશે નહિ, ફૂટશે નહિ. રામનગરનું રાજ્ય મારે જોવું હોય તો હું તે એકજ ક્ષણમાં મેળવી શકું તેમ છું. પણ મને એવો ખેહદ રાજલોભ નથી. મહારાજનો હું વફાદાર સામંત છું. તેમનો વિશ્વાસપાત્ર છું. તમે હવે એવું ન બોલતા ફરી હો!

રૂપસિંહ: માફ કરો મહેરબાન ! ઠાકોર સાહેબ ! પણ મારા પુત્રનો હક રદ કેમ થાય ?

સૂરસિંહ: અંબાપુરીની પ્રજા અન્યાય ને અંધેરના મહાસાગરમાં ડુબેલી છે. તેને તારવા સુખદેવમાં શક્તિ નથી, વિદ્યા નથી. તે તમારી પરભેલી પત્નિથી ઉત્પન્ન થયેલ સંતતિ નથી. તમારી એક યાદુદ્ધણ રખાત વેશ્યાનો પુત્ર રાજગાદીનો વારસ થઈ શકશે નહિ. મહારાજા ધર્મચુસ્ત છે, શુદ્ધ ક્ષત્રીવટવાળા છે.

રૂપસિંહ: એ તો નૂતનની વાત છે. યવન સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલી સંતતિ ગાદીવારસ થયેલ છે. ઠાકોર સાહેબ ! સહુ આપને હાથ વાત છે. આપ બચાવો તોજ બચું તેમ છું.

સૂરસિંહ: સૂરસિંહનો નિશ્ચય ફરી ફરી ફરતો નથી.

રૂપસિંહ: આપ ધારો તો—

સૂરસિંહ: ઠાકોર ! તમારા જેવા દુશ્મનને તો મૂળમાંથી દાખી દેવામાં જ સાર છે. તમારી જીની કથા ! રામનગરને તમારા તરફથી બેહદ રંભડ થઈ છે. રામનગર તમને વિશેષ છૂટ આપે તો તેનેજ ભોગવવું પડે

[લશ્કરી સુબેદાર પ્રવેશ કરી સલામ કરે છે]

સુબેદાર: નામદાર ! કુમાર સુખદેવ ને ઠાકોર કામદેવ હાજર છે.

સૂરસિંહ: આવવા દ્યો.

[સુબેદાર સલામ કરી જાય છે. કામદેવ ને સુખદેવ કંઈ કરતા,
સલામ કરી ઉભા રહે છે]

સૂરસિંહ: જીવો ઠાકોર ! તમે ત્રણે બાળીના તંબુમાં જઈ મસલહત કરો. મેં કહ્યું તેથી એણું વધુ બીજું થઈ શકે તેમ નથી; અને, તમે ત્રણે મારી સાથે રામનગર આવવા તૈયાર થાવ.

[ત્રણે બીજા તંબુમાં જાય છે]

કીર્તિને શિખરે ચડ્યો છું. મારે પગલે ને ડગલે વિજય છે. રૂપસિંહ કહે છે તેમ રામનગરને, મહારાજાને એક જ કૂંકે ઉડાવવા મારામાં તાકાદ છે. સૂરસિંહનાં સત્તા ને શૌર્ય ગળબ છે.

[અભિમાનમાં મુંઝ મરડે છે]

મીઠી:

[પડદામાં]

બાપુ ક્યા ડેરામાં બિરાજે છે ?

[મીઠી, બાંધેલ કામિની, કળાવતી વિ. દાસીઓ આવે છે]

સૂરસિંહ: આ શું ! આ કોણ ?

[કામિની સામે તીરછી નજરે જોઈ રહે છે. કામિની બેપરવાઈ ભરી મુખમુદ્રા કરી કામકળા ભર્યું કામણ દાખવે છે]

મીઠી: બાપુ ! આ અંબાપુરીનાં રાજકુમારી ! અનન્યયાં અમારાથી તેની દાસીનું બેઠું ઢોળાયું. અમે તેમની માફી પણ માગી. પણ બાઈએ તો મારામારી માંડી. ન છૂટકે છેવટ તેમને આ પ્રમાણે બાંધી લાવવા પડ્યાં છે.

સૂરસિંહ:

[કામિની તરફ તીરછી નજર કરતો]

મીઠી ! અંબાપુરી અંધેરી

નગરી છે. અંબાપુરીના રાજકુટુંબના તોફાન ને ત્રાસ જાણીતા છે. તે ધણું યોગ્ય કર્યું કે આ કુમારીને અંદિ લાવી. તેમને પણ બરાબર ઈનસાફ મળશે. કેમ, કુમારી ! તમે આટલી બધી બેહુદાઈ શા માટે કરી ?

[કામિની ઉત્તર આપ્યા વગર વિચિત્ર ક્રોધવાળાં નેત્રોની રતાશ દાખવતી બીજી બાજુ જુવે છે]

મીઠી ! અંબાપુરી મદ ને મોહની

ભરી છે. તેનાં મદધેન ઉતારવાંજ પડશે. આ તોફાની કુમારીને હું અત્રે લાવી તે માટે તને સો સોના મહોર ધનામ આપું છું. તમે સર્વ દાસીઓ બહાર જાઓ. હું ઠાકોર રૂપસિંહને બોલાવી આ કુમારીને રાહપર લાવું છું. તે માનુનીના મદ ઉતારું છું.

[દાસીઓ બહાર જાય છે]

[સ્વગત]

અંગેઅંગ અનંગ ! રૂપનો લંડાર !

મોહનો મહાસાગર ! જાણે સાક્ષાત્ ઉશ્કેરાયેલી રતિની મૂર્તિ ! એ, આ મદિરાક્ષીના નયનનો કેફ મારા મસ્તકને લમાવે છે. આ તેનો નાગજી જીવો કેશકલાપ ! બાણે ગુલાબી અર્યા ! ગાલ તો જાગેલાં ગુલ; હોઠ જાણે ગુલની પાંદડીઓ; કંઠ તો ગુલછડી સમેા ! પયોધરો જાણે ગુલના ગોટા ! ઠટિ જાણે ગુલની છાબ !

[સૂરસિંહ કામિની સાચું જુવે છે. કામિની શરમાતી, નીચું
જેતી ધરતી પગથી ખલે છે]

શું મારી કીર્તિની વરમાળ સમી આ વરાંગના વિધિએ અત્રે પાઠવી ?
[પ્રકાશ]

રૂપસિંહ ઠાકોર !

[રૂપસિંહ ઠાકોર ઉતાવળે પગલે આવે છે. કામિનીની
દશા જોઈ વિસ્મય થાય છે]

ઠાકોર ! આ તમારાં પુત્રી ?

રૂપસિંહ : જી.

સૂરસિંહ : ઠાકોર ! આ તમારી પુત્રીએ અમારી દાસીઓને બહુજ
રંજડી છે. તેમની મમતને તેમણે મારામારી સુધી વધારી તેમને અત્રે
આ સ્થિતિમાં લાવવા વગર છૂટકો ન હતો. કહો, ઠાકોર ! રામનગરના
વિજયવંત સેનાપતિની કુંવરીની દાસીઓ સાથે મારામારી માટે તમારી
કન્યાને હું શું સજા કરું ?

રૂપસિંહ : ઠાકોર સાહેબ ! તે બાળક છે; લાડકવાઈ છે; સ્ત્રી જાત છે;
ઠાકોર મત છે.

સૂરસિંહ : નહિ, નહિ, ઠાકોર ! તમારી પુત્રી તમારા જેવીજ ગુમાની
લાગે છે.

રૂપસિંહ : તો, ઠાકોર સાહેબ !

સૂરસિંહ : હું તમારી પુત્રીને સખ્તમાં સખ્ત સજા કરીશ. તેને જન્મ-
પર્યંત કેદ કરીશ.

રૂપસિંહ : ઠાકોર સાહેબ !

સૂરસિંહ : જુવો, રૂપસિંહજી ! તમે મારાં મન ને માન સાંચવશો ?

રૂપસિંહ : ઠાકોર સાહેબ ! હું તો આપનો ગુલામ છું.

સૂરસિંહ : તો આ આપનું રત્ન મને સોંપો. હું તેને મારી રાણી બ-
નાવીશ. મારા હૃદયની તે મહારાણી થશે. મારા હૈયાના કીલ્લામાં તે સદાને
માટે કેદી રહેશે.

રૂપસિંહ:

[વિચાર કરી]

હા, ઠાકોર સાહેબ ! આનંદની વાત તે, તો; પણ, ઠાકોર સાહેબ ! અંબાપુરી—

સૂરસિંહ: અંબાપુરીની સ્વતંત્રતા જળવી રાખવામાં આવશે, પણ તે રામનગરના ખંડીયા રાજ તરીકે. સુખદેવકુમારને પણ રાજ્ય કાયદેસર વારસ કબ્જા કરશે.

રૂપસિંહ: ઠાકોર સાહેબ ! આ તો બેવડો ઉપકાર. આમાં ફક્ત ઠાકોર કામદેવની હા લેવાની જરૂર છે. કુમારીનું સગપણ તેમનાથી થઈ ગયું છે. લગ્નની તૈયારી પણ ચાલતી હતી, પણ—

સૂરસિંહ: યુક્તિ-બુક્તિના ભંડાર, કાવા દાવાના સરદાર ઠાકોર ! તે સંમતિ મેળવતાં તમને શું વાર !

રૂપસિંહ: હું હમણાં તેની સંમતિ લાવું છું. કામદેવના મુખથીજ હા કહેવરાવું છું.

[જાય છે]

સૂરસિંહ:

[કામિની પાસે જઈ]

એ સુંદરી ! હું તારા બંધ છાહું છું. તારા બાહુપાશમાં સદાનો કેદી થવા ચાહું છું.

[કામિનીના બંધ છોડે છે. રૂપસિંહ ને કામદેવ સાથે વાત કરતા આવે છે]

રૂપસિંહ: કામદેવજી પણ આપની ઇચ્છાને આધિન છે. કેમ કામદેવજી ?

કામદેવ: હા, હા.

સૂરસિંહ: કુમાર સુખદેવ અને ઠાકોર કામદેવને હું મહારાજ્યની સેનામાં માનકરીના હોદ્દા આપું છું. બન્ને હમણાં પધારો ને નવા અખત્યારે ચડવા સવારના આવો.

કામદેવ:

[નમી]

હું નામદારનો આભારી છું.

[સલામ કરી જતાં કામિની તરફ ધૂપો કટાક્ષ મારતો જાય છે]

રૂપસિંહ: ઠાકોર સાહેબ ! હવે અમને આજ્ઞા આપો. આપ કહો તે દિવસે લગ્ન રાખીશું.

સૂરસિંહ: સારા કામમાં સો વિઘ્ન. ઠાકોર ! ધામધુમની જરૂર નથી. હું તો અત્યારેજ ગાંધર્વલગ્નથી તમારી કન્યાને સ્વિકારીશ. ઠાકોર ! તમે કન્યાદાન આપી વિદાય થાવ અને અમારી સાથે રામનગર પધારવા તૈયારી કરો.

રૂપસિંહ: ઠાકોર સાહેબ ! આપતો બહુજ ઉતાવળા બધા કામમાં; પણ જેવી આપની ઇચ્છા.

[સૂરસિંહ ને કામિનીનો હસ્તમેલો કરે છે]

પુત્રી કામિની !

હું આજે તને રામનગર મહારાજ્યના સ્તંભ શૂરવીર સૂરસિંહજીને આપું છું. ખેટા ! તેમનું રાજભવન શોભાવજે. તેમને સુખી કરજે. દયાળુ ભગવાન આ ભેડલીને અમર રાખો. ઠાકોર સાહેબ ! વિશેષ ધામધુમ નહિ તો આ લગ્નપ્રસંગે કાલે હું અંખાપુરી સમસ્તને ભોજન આપીશ. આપના લગ્નનો લહાવો તો લોકને પણ લેવા આપો. કાલે મારા દરબારમાં નાચરંગ રાખીશું.

સૂરસિંહ: જેવી તમારી મરજ.

રૂપસિંહ: હવે મને આજ્ઞા આપો. પુત્રી ! સુખી થા.

[ભય છે]

સૂરસિંહ: પનથટ પર મદમસ્તીના ખેલખેલી અહિં કેદી થઇ આવ્યાં. સુંદરી ! મને અજીત સેનાપતિને કામખાણે જીત્યાં. થાક્યાં હશે હવે. અય ! સુંદરી ! પધારો રાચનગૃહમાં ને તમારા શ્રમને ઉતારો.

[તેના મુખને અડે છે]

કામિની:

[મલકાતી શરમાતી]

વાહજી વાહ ! આપ મને આજે શ્રમ ઓછો કરવા શૃંગારશાળામાં તેડો છો ! વાહરે ન્હા !

સૂરસિંહ: અંગેઅંગ તારા ભેટાં કેફ મને ચડ્યો છે કારમો. ઓ મદમસ્ત માનુની ! શૃંગારક્ષેત્રમાં આપણા દંદ્યુદ્ધ થવા દે. ચાલ, પ્રિયે !

કામિની: રાજ ! માંહે છે એક વ્રત, એક કોલની માગણી. તે પછીજ હું આપના રાયનગૃહમાં આવી શકું. જીતું જીતું ને મનગમતું તે છે માંહે વ્રત.

સૂરસિંહ: શું છે તે તમાંહે વ્રત !

કામિની: મારો પરણ્યો મને કોલ આપે કે મારી ઇચ્છા પ્રમાણે તેણે કીર્તિના કોટ જીતવા. મને છે મોટા મોટા અલિલાય. કીર્તિ ને વિજયની અપાર સરણી પર હું ચડાવું તેટલો ચડે. માંહે માને; એકનો બે ન થાય.

સૂરસિંહ: લે, લે, નાજની આ કોલ ! તને કીર્તિ વહાલી છે. તે તો મારી પટરાણી છે, તારી શોક્ય છે.

કામિની: એવી શોક્ય તો મને ગમશે.

સૂરસિંહ: તો, બસ. હવે પધારો. અહો ! આજે અનન્ત કાળનો અમ ઉતરે છે. ઓ મારી કીર્તિની કમાણી; મારા હૈયાની મહારાણી ! આજ તો—

[સંગીત]

સહુ ફિકરની ફાફી કરી, દિલમસ્ત આજે ડોલતું;

નાજીક પરી ! મુજ મન ઠરી,

બસ, ધુંધટપટને ખોલ તું.

નયણે નયન મીલાવી, જો !

કામિની: મુજ નયનમાં તારી છબી.

સૂરસિંહ: તુજ આંખડીની આરસીમાં ઓળખી મારી છબી.

અધરે અધર અડકાવી પીશું,

કામિની: પાશું દિલની મોહિની.

સૂરસિંહ: બસ ! છાતી ધડકે છાતીથી,

કામિની: છતી કરે દિલરોસાની.

સૂરસિંહ: અય ! અજબ ધડી ઓ નાજની !

કામિની: છે અજબ ધડી આ આજની.

સૂરસિંહ: જે આજની તે કાજની.

કામિની: હું આજથી આ રાજની.

પ્રવેશ ૩

રથળ: ચમુનાજીને તીર આસોપાલવની કુંજમાં ફૂલબાગ.
[કુંજકુંજમાં જુદી જુદી રીતે આડી પડેલી, ઉભી રહેલી ને વેલિઓનાં
હિંચકા પર સખીઓ સહિત વૃક્ષની ડાળપર શક્તિકુમારી]
શક્તિકુમારી અને સખી મંડળ:

[સંગીતરાસ]

મીઠી મંજરી મલકાતી મધુવનમાંરે લોલ;
પરમ પ્રાણના પટે પૂર્યાં પરાગ, મહાભાગ:
હલા હિંચે હરિયાળીને હિંચકે રે લોલ.

ક્યારે, ક્યારે છે કેતકીના કુંજ કેરી બહાર;
માંહે મંજુલ મીઠા ગુંબર, પ્રિયસાર:
હલા હિંચે હરિયાળીને હિંચકે રે લોલ.

કુંજે, કુંજે ગુંજતા બ્રમરો રસનાં ગીત;
પુષ્પે, પુષ્પે પૂરતા પરાગબર નવ પ્રીત:
હલા હિંચે હરિયાળીને હિંચકે રે લોલ.

મંદ વાયુની વેણુ વાજ રહી રે લોલ;
કરે કોકિલા ફૂંકે કલ્લોલ, પ્રિયબોલ:
હલા હિંચે હરિયાળીને હિંચકે રે લોલ.

વસંતવેણુ કોકિલા ફૂંજે રસકલ્લોલ;
પ્રાણે પડયા પાડતા પ્યારા એ રસબોલ:
હલા હિંચે હરિયાળીને હિંચકે રે લોલ.

સરિતા સરતી સરતી ને સહજ નાયતી રે લોલ;
નાચે, નાચે, જાંટે છે રસછાળ, તટકાર:
હલા હિંચે હરિયાળીને હિંચકે રે લોલ.

તટકારે જલછાળના સુખકર શિતળ શ્રુંદ;
છાંટા રસબસ છાંટતા હૈયાને રસકુંડ:
હલા હિંચે હરિયાળીને હિંચકે રે લોલ.

શક્તિકુમારી: સખીઓ! હરિયાળીને હિંચકો! હરિયાળી-આંખને ઠારે તેવી લીલી લીલી ભૂમિ! અને મનને ઠારે ને જીવને જગાડે તેવી હરિ-ભગવાનની યારી એટલે પ્રીતિ-પ્રભુપ્રેમ! આ મહારાણી જમુના! શ્રીકૃષ્ણની પટરાણી! આ પવિત્ર નદીને તીરે શ્રીકૃષ્ણના મોક્ષદાયી રાસ-ને ગોપીઓની પ્રેમભક્તિ પ્રગટ્યાં હતાં! ભમરી! ગાને ભક્તિના તે સોરઠા.

ભમરી વિગેરે:

[સોરઠા]

મજમાં નાચે મોર, મજમાં ફાયલ ફૂજતી;
મજમાં ઘેનુવુંદ હરિયાળી નીકી ચરે.
મજમાં નાચે કૃષ્ણ, ઓંસી જગત જગાડતી;
મજમાં એ ગોપાળ ગોનાં રખવાળાં કરે.
મૂર્તિ એ ધનસ્થામ, જમનાજળ ધનસ્થામરે;
ગગન ઘેરું એ રૂપ, જમનાજી નલની નદી.
ધીરાં ધીરાં નીર, ધીરી ધીરી ઓંસરી;
ધીરાં ધીગાં વુંદ કામઘેનુનાં રેરે.
શરદ પૂનમની રાત, સ્વર્ગ સર્થું સંસારમાં;
સ્વર્ગસુધાનાં દાન સહુને દીધાં શ્રીવરે.

શક્તિકુમારી: આજ તે પવિત્ર મજભૂમિ! આજ તે પવિત્ર મહારાણી! ચાલો તેને તીર. બે ઘડી વિશ્રામ લઇએ.

[ભમરી ફૂલફુંજમાં ફૂલ

ચુંટવા લય છે]

ભમરી: ઓ! મા! રે! ડુંખ્યો મને ભમરો.

[સહુ ભમરીને ઘેરીને ઉભે છે]

શક્તિકુમારી: અરે ભમરિ! ભમરીને તો ભમરો ડુંખેજને?

ભમરી: ઓ મા! મરું છું, ફેર આવે છે; પડું છું.

[સખીઓ ભમરીને ઝીલે છે]

શક્તિકુમારી: જો! આ વૈધરાજ આવ્યા. તારાં ઝેર ઉતારશે.

ભમરી: વૈધરાજ! તમારી ધરવાળીજ માંદા છે. એ તો નથી મરતાં. નથી માંચો એ મૂકતાં! ધરવૈદું કરો ધરવૈદું. ઓ મારી મા! રે!

શક્તિકુમારી:

[બીજી સખીને બતાવી]

જે ! આ તારી મા આવ્યાં.

ભમરી: બા ! મૂકી છે મેં તો મહિયરની આશા. અરે ! રે ! મરું છું.

શક્તિકુમારી:

[ત્રીજી સખીને બતાવી]

જે ! આ આવ્યાં તારાં સાસુ.

ભમરી: સાસુજી ! બહેલાં ઘેર પધારો ને સંતોષો સસરાજીને નહિ તો શોક્યનું સાલશે સાલ, હો !

શક્તિકુમારી:

[ચોથી સખીને બતાવી]

જે ! આ આવ્યો તારો પરણ્યો.

ભમરી: હા ! એજ મારો ભમરો, એજ મને હંખ્યો.

[તે સખી સાથે]

બુસ્સે થતી, હસતી, ખેલ કરતી, ફરતી, ફરતી]

[સંગીત]

એજ એજ એજ એજ, એજ કાળો ભમરો;

એજ એજ એજ એજ, કઠણ ને નમેરો.

પૂલ એક વીણી મારી ચોળીમાં મેં મેલ્યું;

ચીરી ચોળી, હાં ! ચીરી ચોળી, હાં ! ચીરી ચોળી

એ મારી છાતડીએ હંખ્યો, મારી છાતડીએ હંખ્યો.

એજ એજ એજ એજ, એજ કાળો ભમરો;

એજ એજ એજ એજ, કઠણ ને નમેરો;

એજ એજ એજ એજ, એજ મારો ભમરો.

[ભમરી તે સખીને તમાચ મારે છે. સહુ હસી પડે છે]

શક્તિકુમારી: હુચ્ચી ભમરી ! ચાલો સહુ પવિત્ર જલમાં સ્નાન કરો.

હું આવું છું.

[સખીઓ જાય છે]

આ પવિત્ર રમણુદેવી આ શ્રી રાધા-

કૃષ્ણના રાસનું મોક્ષ ધામ આ-

[સંગીત]

આસોપાશ્નવનાં વન મહારાણી જમનાજીના ઘાટમાં;
અમર વેલિના શાલ, ખીલે, જૂલે આકાશમાં:-આસો-
મને ખીલવાના કોડ, મને જૂલવાના કોડ;
મનમાન્યા મોહનજી મળશે કે, નાથ ?
ઝીણાં માદક ફૂલડાં ફેરે આછી ફૂવાર ;
કેસર ઘોળી ચોળીને, રંગે હૈયાહાર.
મારા હૈયાનો હાર, મારા મનજીની માળ ;
મારો આત્મનિર્વાહાર, મારી સૃષ્ટિનો સાર :
આવી મળે કો રાજવી : આસો :

[ગાતી ગાતી કુંજમાં ભમે છે. ખીજી બાજુથી વસંતકુમાર તથા ચંદ્ર
શીકારીના લિખાસમાં આવે છે.]

વસંત: ચંદ્ર ! મને તો થાક લાગ્યો છે. અત્રેજ વિત્રાંતિ લઈશું.

[કુંજમાં પડે છે]

ચંદ્ર: યુવરાજ ! ભાઈ હું જલ પીતો આવું ને તમારા માટે લેતો આવું.

[ભય છે]

[વસંત નિદ્રાવશ થાય છે. ધીરે ધીરે ફરતો સાપ તેના પગ પર ચડે છે
ને પગ નીચે દબાતાં તેને ડંખે છે.]

વસંત: હા ! સર્પ ! સર્પ ! ડંખ્યો-ડંખ્યો ! ચંદ્ર ! ચંદ્ર !

[ચંદ્ર દોડતો આવે છે]

ચંદ્ર: શું ! સર્પ ડસ્યો. શાંત, હું પડોસમાંથી સિદ્ધ ભક્તરાજ સાચાને
મંત્રપ્રયોગ માટે ક્ષણમાં લાવું છું. તે તમારાં ઝેર ઉતારશે.

[ચંદ્ર દોડી ભય છે. વસંતકુમાર બેલાન થતો ભય છે]

શક્તિકુમારી:

[કુંજમાં ધીરે ધીરે વિહરતી, ગાતી આવે છે]

[સંગીત]

કૃષ્ણ ! કૃષ્ણ ! કૃષ્ણ ! રાધેકૃષ્ણ.

વસંતઃ ચડયું, ચડયું ઝેર, ચંદ્ર !

શક્તિકુમારી:

[વસંતના પાસે આવી]

આ શું ? કોઇ તેજસ્વી કુમાર ! ઝેર ચડયું ? શેનું ? ભેદ.

વસંતઃ સર્પ, સર્પ !

શક્તિકુમારી: આ તો, સર્પ ડસ્યો છે, આને ! આ મધુર મૂર્તિ ! એ શું હમણાં હતી ન હતી થશે ? જય ! શ્રીકૃષ્ણ !

[વસંતનો પગનો અંગુઠો મુખમાં લઇ ઝેર ચુસે છે. એક હાથ વસંતના શરીર પર ફેરવે છે. વસંતનું ઝેર ધીરે ધીરે ઉતરતું જાય છે.

ધીમી ધીમી ભગ્નતિ આવે છે]

વસંતઃ હરિ ! હરિ ! આ હગારનાર, મારાં ઝેર પીનાર, શું, આ વનની વનદેવી કે સ્વર્ગની દયાદેવી ?

શક્તિકુમારી: શાંત રહો !

વસંતઃ કુમારી ! મારાં ઝેરનું પાન કરી મને અમૃતદાન દીધાં. અરે ! આપના સુકોમળ અધરમાં માંડે ઝેર છે ! મને તે પાછું આપો. તે ચુસી લેવા દીઓ.

શક્તિકુમારી:

[આડો હાથ રાખી]

સખુર, રાજન્ ! આપનાં ઝેર ઉતર્યા ?

વસંતઃ પુનર્જીવન આપ્યું આપે, ઓ જીવનદાતા દેવિ !

શક્તિકુમારી:

[શરમાતી, નીચે જોતી]

કેવી સુંદર મૂર્તિ, સુકોમળ આકૃત્તિ !

વસંતઃ આપની ઓળખાણ દેવિ !

શક્તિકુમારી: જી ! હું રામનગરના ઠાકોર સૂરસિંહની પુત્રી.

વસંતઃ અહો ! મારા ચંદ્રની પહેન ! રૂપ, રંગ, અમૃતરસની સાક્ષાત્ મૂર્તિ, શક્તિ—શક્તિકુમારી ! ધણાં વર્ષે દર્શન થાય છે, દેવિ ! હું રામનગરનો યુવરાજ વસંત.

શક્તિકુમારી: ઓ ! હો !

વસંતઃ ચંદ્ર પણ સાથે હતો, ક્યાં ગયો એ ?

શક્તિકુમારીઃ યુવરાજ હવે મને આજ્ઞા આપો.

વસંતઃ ઓ જીવનદાતા ઈશ્વરિ ! પ્રાણદાતા પ્રાણેશ્વરિ ! જેર પીને અમૃત સીંચનાર સ્ત્રીશક્તિ !

[સંગીત]

પ્રાણદાતા અહો ! પ્રાણેશ્વરિ ! અહો !

લો પૂન આ પ્રાણની દેવિ ! ઓ !

જેર ચડયાં આ દેહમાં, પીધાં કાળાં જેર;

અમૃતજીવન આપીયાં, દેવી તારી મ્હેર:

લો ! પૂન આ પ્રાણની દેવિ ! ઓ !

શક્તિકુમારીઃ

પ્રાણ બચાવી, પ્રાણના, આપ્ત પાછા પ્રાણ;

પ્રાણ ધરે છે પ્રાણને, પરમ પ્રેમની લક્ષણ ?

વસંતઃ

લો પૂન આ પ્રાણની દેવિ ! ઓ !

પૂનનો અલિલાષી હું, દે ! દેવિ ! અધિકાર;

શક્તિકુમારીઃ

પૂન તેવું પામશો, એ છે પૂનનો સાર.

વસંતઃ

પ્રાણદાતા અહો ! પ્રાણેશ્વરી અહો ?

[બંને જાણે છે. બાજુમાંથી ઢોલ વગાડતો, નાચતો ઉઠે પ્રવેશો છે]

ઉઠે:

[સંગીત]

ચંદા કામળગારી, લાલ ! ચંદા કામળગારી લાલ !

ચંદા દેવી, હાં, ચંદા દેવી, ચંદા કામળગારી લાલ !

ચંદા કામળગારી, લાલ ! ચંદા કામળગારી લાલ !

[સાચાલક્ષ્મી તથા ચંદ્ર પ્રવેશ કરે છે. ઉઠે સાચાલક્ષ્મીના ચરણ સ્પર્શે છે]

ઉઠે:

[ચંદ્રને]

રામરામ દરબાર !

ચંદ્ર: રામરામ બાઈ !

[વસંતને શોધે છે]

અરે ! અત્રેથી ક્યાં ગયા યુવરાજ ?

સાચાલક્ષ્મી: ઉકા ! તેં યુવરાજને જોયા ?

ઉકા: હુંઉક. એ તો, હમણાં સધાળ્યા કુંવરી સાથે. ઝાઝે, દૂર નહિ ગયા હોય.

ચંદ્ર: ગયો શું ! તો સાંજે પણ થયો હશે. પણ કઈ કુંવરી સાથે ગયા.

ઉકા: એ, તો, ગયા, બાપુ ! તમારી બેન સાથે; હુંઅઅ.

ચંદ્ર: એમ કે ? ત્યારે તો હવે લક્ષ્મીરાજ હું તો આપની સાથે આપના આશ્રમમાં આવીશ. થોડો સમય સત્સંગનો લાભ લઈશ.

[ઉકા સાચા લક્ષ્મીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરે છે ને હાથ ભેડી ઉભો રહે છે]

સાચાલક્ષ્મી: શું છે, ઉકા ?

ઉકા: બાપજી ! ન્યાં, ત્યાં, નાગ-સરપ, બાપલા ! બહુ ખીચારાને ડુંખે છે. મને મંત્ર શિખવો તો હું બધાનાં ઝેર ઉતારું, બાપજી !

સાચાલક્ષ્મી: ઉકા ! તારા જેવા સાચા લક્ષ્મી રામનામનો જાપ વિશેષ જાપવો. જાપ સિદ્ધિ છે. જાપ તે શક્તિ છે. જાપ તે જોગ છે. જાપ મીઠા અમૃતના ધુંટડા છે. જાપો, જાપો, શ્રીહરીના જાપને એક મનથી ને સંસાર-સાગરને સુખે તરો. ઉકા એ નામ માત્ર તને મંત્રસિદ્ધિ આપશે. કુમાર ! ચાલો હવે.

[ઉકા હંડવત્ કરે છે. સાચો તથા ચંદ્ર જાય છે]

ઉકા:

[પૂનમાં ઢોલક વગાડતો, નાચતો]

[સંગીત.]

રામ ! રામ ! રામ ! સીતારામ ! રામ ! રામ !

સીતારામ ! રામ ! રામ ! સીતારામ ! રામ ! રામ !

ચંદા કામજુગારી, લાલ ! ચંદા કામજુગારી, લાલ !

એ—એ—એ—

રામ ! રામ ! રામ ! સીતારામ ! રામ ! રામ ;

સીતારામ ! રામ ! રામ ! સીતારામ ! રામ ! રામ !

ચંદા—એ—એ—

પ્રવેશ ૪

સ્થળ: રામનગરમાં સૂરસિંહનો મહેલ.

કામિની: અગ્નિ, અગ્નિ બળે છે હૈયામાં. રાતના નિંદ પણ હરામ છે. જેને ડંખવા ચાહતી હતી તેની હું અપર માતા બની ! પણ કિસમતની કરામત બે ડગલાં આગળને આગળ. સાંભળ્યું છે કે યુવરાજ અને શક્તિ-કુમારીના પ્રેમનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો છે. તે છોકરીએ યુવરાજનાં વિષ ઉતાર્યાં. આજ તે રામનગરમાં 'દેવી'—'દેવી' મનાવા લાગી છે. તો ! વિષ ઉતાર્યાં ! તો, જો, હું હવે વિષ ચડાવું છું. વિષ, કાતિલ ઝેરનો દરિયાવ ઉછાળું છું. પછી જોઉં છું, છોકરી ! તું કેટલુંક વિષ પી શકે છે. શક્તિ યુવરાણી ? તે છોકરી, યુવરાણી ? અને રામસિંહ પછી વસન્તકુમાર મહારાજ ને શક્તિ મહારાણી ? હા ! આંખમાંથી વિજળી ઝળકે છે. હૈયામાં જ્વાલામુખી લબૂકે છે. તો, ઓ ! કામિની ! તારા સ્ત્રીચારિત્ર્યથી ધરણી ધ્રુવ. શક્તિ કે કામિની ? કોણ મહારાણી ? કોણ મહારાણી ? પૃથ્વી પલટી જાય; સૂરજ પશ્ચિમ ઉગે; દરિયાવ માઝા મૂકે; તો પણ શું ? શક્તિ મહારાણી નહિ બનશે. બસ, મહારાણી તો કામિનીજ બનશે. પણ, પણ, તે શી રીતે ? રામસિંહ પછી વસંત મહારાજ ! શક્તિ તો વસંતને વરશે ! બસ, બસ, લગ્નમાં અગ્નિ મૂકીશ. ને, જો તે અગન બૂઝશે તો, તો ? રામસિંહ ! વસંત ! તમને બન્નેને મરણના મુખમાં હોમીશ. હા ! હા ! તેમ કરવાનું જોમ હું ધરાવું છું. સૂરસિંહ તું હારશે, મારી માયાના પુતળા માફક નહિ નાચશે કે તારા નાચનો લંગ થશે, તો, તારા પણ એજ હાલ સમજ. તારા ને વસંત બન્નેના. હું રામસિંહને મારી માયામાં મુંઝવીશ ? પણ બસ હુંજ મહારાણી બનીશ. સૂરસિંહ, કામદેવને જગત્ તો મારી કરામતનાં પુતળાં છે. મારી મોજ માફક નચાવીશ, રમાડીશ, તોડીશ, ફેડીશ. નથી દિલને આરામ ! નથી જીવને ચેન ! ઓ ફિકરને વિસરાવનાર શરાબ ! તારી એક ખ્યાલી !

[શરાબ પીએ છે]

કામદેવ:

[પ્રવેશ કરે છે]

વાહજી વાહ ! એકલાં? એકલાં કે?

કામિની: લે, તું પણ લે, આ સેતાનખ્યાલો, ને જગાડ તારા જીગરના સેતાનને. પણ, ચાર ! કામદેવ ! તું તો ભમતો ભૂત છે.

[તેને શરાબ પાચે છે]

કામદેવ: હા ! ને મારી ચોટલી છે તારા હાથમાં.

કામિની: તો, મારા ખાતર તું ! શું, શું, કરશે ?

કામદેવ:

[કામિનીના ખભાપર હાથ મૂકી]

જીગર ! તારા ખાતર દોજખમાં પણ નહિ.

પણ, જો, તું ત્યાં સાથે હો તો ! તારા ખાતર તું કહે તે કરે. છરી ચલાવું; તલવાર ચલાવું; સાપની માફક ડસું; ને કુતરા માફક ભસું. હાથી માફક ડાલું; ને શેરની માફક શિકાર કરું.

કામિની: વાહ રે, મેરા ચાર !

કામદેવ: ઓ ! અજબ દિલદાર ! જો મારી સત્તા રામનગરમાં ભમતી જાય છે. બસ, રાજની સત્તા સૂરસિંહ પાસે. સૂરસિંહની સત્તા કામિનીને હાથ ! ને કામિની તે તો કામદેવની કામની. આજની નહિ પણ બાળપણની. કામદેવ ને કામિનીની જોડી, કોઈ શકે નહિ તોડી.

[હસે છે]

કામિની:

[હસી]

નાચ, નાચ, વાનરની માફક નાચ શરાબના કેદમાં. પણ, કહે ખીજ શા ખખર ?

કામદેવ:

[નસામાં ડોલતો]

બસ, ઇસ વખત દુનીયા જીવ જહાનમમાં. નથી પરવા બસ કોઈની. બસ, તારા જેવી પરી, છે મને મળી, તો, આ દુનીયા છે જનત ખરી ! પણ, જો કાલે દરબાર ભરાશે. સૂરસિંહજીને રાજનો ખિલયત ને એક પરગણું મળશે. ને જનાબેઆલી આપ ઠકરાણી મટી રાણીસાહેબા થશે.

[કામિનીના મુખને અડે છે]

કામિની: બીજું ?

કામદેવ: યુવરાજશ્રીનાં શક્તિકુમારી સાથે સગપણ થશે.

કામિની: શું સાચી છે તે વાત ?

કામદેવ: ખરેખાત.

કામિની: બીજું ?

કામદેવ: અંબાપૂરી ને રામનગર વચ્ચે સંધિપત્ર પર સહીઓ થશે.

કળાવતી:

[પડદામાં]

બા ! ઠાકોર સાહેબ પધારે છે.

[કામિની કામદેવને જવા ઈસારત કરે છે. નસો ચડેલ કામદેવ કામિનીની બગલગીરી કરી, ડોલતો સલામ કરતો, જતાં, જતાં, પોતાના હાથ પર મુખન કરતો વિદાય થાય છે]

[સૂરસિંહ પ્રવેશ કરે છે; કામિનીના મુખને ચડે છે]

સૂરસિંહ: ઓ દિલારામ ! તારા મુખના દર્શન વગર ચેન પડતું નથી. કહે કહે જીવ ! હું તારી શું સેવા કરું ? તને શા મેવા ધરું ?

કામિની: અંતરમાંથી ઉમળકો ઉછળે છે કે, કે, તું ઓ સમશેર બહાદુર શેર ! તું, તું, મહારાજ થા !

સૂરસિંહ: રાજ તો હું કાલેજ થઈશ.

કામિની: ને આવતી કાલ મહારાજ પણ થઈશ. થઈશ કે નહિ ? શ્રી સૂરસિંહ તારા નામથી રામનગરને મહારાજ ધૂળે છે. રામસિંહ તો નામનો મહારાજ છે. ખરેખર, દિલદાર તુંજ મહારાજ થવા લાયક છે. લે ! લે ! પ્યારા ! આ શરાબની પ્યાલી.

[કામિની સૂરસિંહને સૂરસિંહ કામિનીને શરાબ પાય છે]

જો, મને ગઈ રાત્રે એક ખવાબ આપ્યું !

સૂરસિંહ: શું આપ્યું ?

કામિની: બસ, રામનગરનો તું મહારાજ થયો. હું ને તું એક સિંહાસન પર બિરાજ્યાં. મહારાજ તથા યુવરાજનાં કોઈએ ખૂન કર્યો ?

સૂરસિંહ: એ પ્યારી ! ખૂનની વાત જવા દે.

કામિની: આ, તો, ખ્વાબની વાત છે. દિલ્લદાર! જો મારાં ખ્વાબ ખોટાં પડતાં નથી. મારાં ખ્વાબોને ઓલીયાપીરના આશીર્વાદ છે. નજુમીઓએ પણ મારા હાથ જોયા છે. તેઓએ અનેક વાર કહ્યું છે કે હું મહારાણી થઈશ.

સૂરસિંહ: અરે ખ્યારી! તું તો મારી મહારાણી છે. ભગવાને ધણું એ આપ્યું છે. હવે, વધુની દરકાર નથી.

કામિની: અરે, સૂરસિંહ ! તું પૂરો શિકારી નથી. શિકાર કરતાં સંતોષ રાખે તે તો અધૂરો શિકારી. સૂરસિંહ ! તું! વચનથી બંધાયો છે. કામિની કહે તેમ કીર્તિના કોટ જીતવા પડશે તારે !

સૂરસિંહ: અય ઉસ્તાદ મારા! આ સાગરિત્ તૈયાર છે. બસ, પણ અત્યારે તો હવે થવા દે ગાન ને લાવ સર્વ સંસારને વિસરાવનાર શરાબ.

કામિની: અચ્છા! હ્યો.

[મદિરા પાતી ગાય છે]

[સંગીત]

ખ્યાલો પીયો આ પ્રેમથી ઓ ! બ્રાણ !

ખ્યાલો પીયો આ પ્રેમથી.

ખ્યાલો:

દેવોને, દાનવને, માનવને માનીતી

સુરા આ સુધા સમાન, સંસારમાં

સુરા આ સુધા સમાન.

ખ્યાલો:

ખ્યાલો આ રંગ ભર્યો રંગભીના રાજવિ !

ખ્યાલો આ મસ્તી ભર્યો પ્રેમમસ્ત રાજવિ !

ખ્યાલે, ખ્યાલે, કીર્તિના કોટ પર ચોટ,

ઓ ! કીર્તિકર !

ખ્યાલો:

માનવની મોહિની, મદિરાની મોહિની,

માનુનીની મોહિની, પીયોને ઓ બ્રાણ !

ખ્યાલો:

પ્રવેશ ૫

સ્થળ: રામનગરમાં મહારાજ રામસિંહનો દરબાર.

[મહારાજ રામસિંહ, યુવરાજ વસંતકુમાર, સૂરસિંહ, રૂપસિંહ,
સુખદેવ, કામદેવ, પ્રધાન, અમલદારો, કંચનીઓ,
પ્રતિહારી, અનુચરો વિગેરે]

પ્રતિહારી: ચક્રવર્તી મહારાજ રામસિંહ બહાદુરને ઘણી ખમા !

રામસિંહ: રામનગરની તવારીખમાં આજનો દિન આનંદનો છે. સૂર-
સિંહ ઠાકોર ! તમારી રાજભક્તિ ને રાજસેવા અનન્ય છે. આજે અમે
તમને રાજનો ખિલત અને સૂરપુરનો તાલુકો ઇનાયત કરીએ છીએ. તમે
તે વંશપરંપરા ભોગવો, ને તમારો વંશ, તમારે પગલે ચાલી, આ રાજ ને
રાજવંશની સેવા કરે, એમ અમારા આશીર્વાચન છે.

સૂરસિંહ: મને મોટો ક્યો મહારાજ ! મારી ફરજ કે ધર્મ સિવાય મેં
શું વિશેષ કર્યું છે ? આ માથું મહારાજ કે રામનગરની સેવામાં પડે તેમ
હું હંમેશાં પ્રભુ પાસે માગું છું.

રામસિંહ: રાજ સૂરસિંહ આ મહારાજન્યના સ્તંભ છે. કહો ! રાજજી
આજે આ દરબારમાં રામનગરને અંબાપુરી સાથના તહનામા પર સહી થવાની
છે. કેમ, પ્રધાનજી તે લેખ તૈયાર છે. તેમાં આ રાજના રિવાજ પ્રમાણે
યુવરાજશ્રીની સહી પણ જોશે. પ્રધાનજી તે લેખ યુવરાજશ્રીને બતાવો.

પ્રધાન: જી, મહારાજ.

[વસંતકુમારને લેખ આપે છે. વસંતકુમાર તે વાંચે છે]

રામસિંહ: યુવરાજ તેમાં સહી કરો.

[અનુચર કલમદોતની રકાખી ધરે છે. વસંતકુમાર
વિચાર કરતા જણાય છે]

વસંત: ક્ષમા કરશો પૂજ્ય મહારાજ ! થોડાજ સમય પહેલાં, આ રાજ
તથા અંબાપુરી વચ્ચેના તહનામા સંબંધે, રાજ સૂરસિંહનો પેગામ હતો.
સખજી કારણોની પરંપરા દર્શાવી, રાજજીએ અંબાપુરી ખાલસા કરવા લલા-
મણુ કરી હતી. આ લેખમાં તો બધી ઉલટી વાત છે !

રામસિંહ: યુવરાજશ્રી મારું વચન પાળવા સહી કરો.

વસંત: ક્ષમા કરશો પૂજ્ય પિતા! આપ મારે મન પ્રભુ સમાન છે. પરંતુ અહીં મારે પુત્ર તરીકે નહિ પણ યુવરાજ તરીકે સહી કરવાની છે.

રામસિંહ: પણ સૂરસિંહજીની હવે તેમ ઇચ્છા છે ને તેમની મરજ પ્રમાણે કરવાનું છે. યુવરાજ! તમે સમજી છે. સહી કરો, બાપુ!

વસંત: પૂજ્ય મહારાજ! કદા રાજનીતિના ધર્મ પ્રમાણે આ નિર્ણય થયો છે, ભલા? અંબાપુરીના ગત ઇતિહાસ; તેના રાજકર્તાઓની એક સરખી અંધાધુન; તે રાજ્યે કરેલા અનેક કોલકારોના ભંગ; તેની સાથના ભયંકર યુદ્ધને અંતે, રાજનીતિએ નિર્ણય કર્યો, કે અંબાપુરીને ખાલસા કરવું. તે નિર્ણય આમ ફરી ગયો!

રામસિંહ: યુવરાજશ્રી અમે ખાનગીમાં ફરી આ નિર્ણય પર આવ્યા છીએ. વિશેષ વિવાદ બર દરબારમાં કરવામાં શોભા નથી. જીએ! રાજ સૂરસિંહ આ રાજના સ્તંભ છે. તેમની ઇચ્છા તેજ મારે કબુલ છે. સમજ્યા, યુવરાજ!

વસંત: પૂજ્ય વડીલ! મને તો ક્ષમા કરશો. એક પુરૂષ, એક વ્યક્તિના ખાનગી સંબંધ, રાજસંબંધથી તદન નિરાળા છે. વડીલ! આપ આ મહારાજ્યને લઇને મહારાજ છે. હું આ મહારાજ્ય એટલે લોક સમસ્તનો ભાવી મહારાજ છું. હું આપનો પુત્ર છું પણ યુવરાજ તો પ્રજાનો છું. પ્રજાને અંગે રાજ્ય છે તે પ્રજા પાલનારે રાજ છે. રાજ પ્રજાનો પ્રતિનિધિ છે, પ્રજાનો સેવક છે. પ્રજાને દુઃખે દુઃખી, પ્રજાને સુખે સુખી, પ્રજાના પોષણ માટે તત્પર, પ્રજાને સ્વપ્રજા એટલે પોતાના પુત્ર માફક ગણનાર રાજ ધર્મ-ધુરંધર ખરો રાજ છે, નહિ કે રાજવૈભવ ને રાજલક્ષ્મીનો ભોગવનાર. રાજનો તાજ શોભા માટે નથી. રાજનો તાજ ધર્મનો સૂચક છે. ન્યાં ધર્મ છે ત્યાંજ જય છે.

રામસિંહ: યુવરાજ! તમારા બોલ સાચા છે પણ અમારાં જીવન જૂઠાં છે. નથી મારામાં તે રાજશક્તિ કે મનોબળ. નથી કરી શક્યો હું પ્રભુ ભજન કે પ્રજાસેવા.

વસંત: પૂજ્ય પિતાશ્રી! મહાભારત ને રામાયણના મહાયુદ્ધોના જન્મ ખાનગી પ્રસંગોમાંથી થયેલા. ઇતિહાસની આરસીમાં દષ્ટિ કરતાં, એક વ્યક્તિના શોકમોહ, રાજ્યો અને સંસારને પાયમાલ કર્યા છે. હૈકેયીના

મોહ માટે રામજી જેવા પુત્રને વનવાસ ! પિતાજીના મોહ માટે રામજીનો રાજત્યાગ ! ક્ષુદ્ર ઘોષીની વાગ્ધારાને અંગે શ્રીમતી સીતાજીનો ત્યાગ ! જુગારના ખેલમાં રાજ ને દ્રૌપદીની હાર ! આવાં આવાં અનેક વ્યક્તિજીવનનાં અધૂરાપણાં રાજઅંગને કેટલાં નશ્વાં છે. પૂજ્ય પિતા ! હું હમણાંજ ગુરૂ-આશ્રમમાંથી આવું છું. આ રાજ્યની રચના, પ્રજાનાં સુખદુઃખ મેં હજી જાણ્યાંએ નથી. હું આ લેખપર સહી નહિ કરું.

[પ્રધાનને લેખ પાછો આપે છે]

રામસિંહ : ત્યારે, યુવરાજ ! તમારી શી સલાહ છે ?

વસંત : પાંચ વર્ષ માટે અંબાપુરીમાં આ રાજનો કાર્યકુશલ સુખો રાખો. પાંચ વર્ષમાં ત્યાંની પ્રજા સુખી થાય તેવા બંધારણ રચાવો. તે થઈ રાજ રૂપસિંહ કે તેમના કુમાર યોગ્ય જણાય તો તેમને રાજ્યનશીન કરો.

રામસિંહ : રાજ સૂરસિંહ ! તમે શું કહો છો ?

સૂરસિંહ : મહારાજ ! હું વચનથી બંધાઈ ગયો છું. આ લેખપર સહી નહિ થશે તો મારે રાજની નોકરીમાંથી રાજનામું આપવું પડશે.

રામસિંહ : હું તો એક નિર્ણય અત્યારે કરું છું. હું તો આ તહનામું કબુલ રાખું છું. તેમાં મારી સહી કરું છું. યુવરાજ ! તમે ગાદીએ આવો ત્યારે યોગ્ય લાગે તેમ કરજો.

[સહી કરે છે]

સૂરસિંહજી !

સૂરસિંહ : જી, મહારાજ !

રામસિંહ : હવે હું યુવરાજશ્રીને મનગમતી વાત પર આવું છું. શક્તિ-કુમારીએ તેમનાં ઝેર પીધાં ને જીવન આપ્યાં. ધન્ય છે તે સ્ત્રીશક્તિને. આનું નામ ઈશ્વરી—આ દેવીનો અંશ. સૂરસિંહજી ! આજે મારી ઇચ્છા છે જે યુવરાજશ્રીનું સગપણ શ્રીમતી શક્તિકુમારી સાથે થાય. આપણે બહેવાઈ થઈએ.

સૂરસિંહ : કૃપાનાથ ! કુમારીની સદ્ગત માતાનો એજ મનોભાવ હતો. આપ તો મને રૂણમાં બાંધતા નવ છો.

રામસિંહ : તો આજ રાજ્યમાં સાકર વેંચાવો; રત્ન પડાવો. લગ્નની તૈયારી જલદી કરો. ત્યાં સુધી રાજ રૂપસિંહજીને અહીં રોકજો.

કેમ રૂપસિંહજી ?

રૂપસિંહ: જેવી આજ્ઞા, કૃપાનાથ !

રામસિંહ: સૂરસિંહજી ! હાલ ચંદ્રકુમાર ક્યાં છે ?

સૂરસિંહ: હાલ તે સાચાભક્તના આશ્રમમાં થોડા સમય માટે રહ્યા છે.

રામસિંહ: તો, સૂરસિંહજી ! તમારી સેનાપતિની જગ્યા તેને આપો.

સૂરસિંહ: હજી તે બાલક છે. હાલ તે હોદ્દો, અંબાપુરીના ઠાકોર કામદેવને આપવા મારી મરજી છે.

રામસિંહ: તો, તેમ કરો.

સૂરસિંહ: કૃપાનાથ ! આપે તો મને આપનો કરી રૂબાં બાંધી લીધો. જ્યારે અનુકુલ હોય ત્યારે આપ મારા સૂરપુરના મહેલમાં ચાર દિવસ મારા મહેમાન થાવ, એટલી કૃપા—

રામસિંહ: બહુજ ખુશીથી—

રૂપસિંહ: મહારાજ ! એક અરજ છે.

રામસિંહ: ખુશીથી બોલો.

રૂપસિંહ: રામનગરની નાયનારીઓની બહુ તારિક્ સાંભળી છે.

રામસિંહ:

[હસીને]

હું બાળુ છું, ઠાકોર ! કે તમે બહુ રસીયા છો. નાયરંગની આજ્ઞા આપો. કંઈ કનૈયા મહારાજની લીલાનું ગાન ને નાચ થવા દો.

નાયનારીઓ:

[સંગીતનૃત્ય]

આંખડલીને ચાળે રે, શામળો મન લઇ ગયો રે.

હવે કેમ જીવું રે મોરી માય.

મોર પીછનો રે મુચુટ સોહમણો રે.

કુંડલ મીનાકારી કાને રે સોહાય.

આંખડલીને:

આજને ઉભી રે મારે આંગણે રે.

આણી વાટે જોતા હુતા રે કાન,

મીઠાનો મેળાવો રે અમને ત્યાં હુવો રે;

વાલે મારે કોધી નેણી સાન.

આંખડલીને:

વિણ વગાડી વનમાં તેડીયા રે,
હવે મેં મેલ્યાં રે ધરનાં કામ.

વાલો મારો રમ્યારે આંખ મીચામણી રે.

હરી હાવે હુવા રે અંતરધ્યાન.

આંખડલીને:

અમે વન સાહેલી રે, જોવા નીસીરી રે.

જોયું જોયું ઘંઠાવન મોઝાર.

નરસૈયાના સ્વામી રે, પ્રીતે ત્યાં મળ્યા રે !

ધન ! ધન ! આહીરનો અવતાર !

આંખડલીને:

પ્રવેશ ૬

સ્થળ: રામનગરની સીમમાં નદીતટપર વગડો.

ઉકો: ખમા મારી ચંદાને.

[માર્ગમાં પડેલા પથરો બાજુપર ફેંકતો જાય છે. પક્ષીઓને ચણ નાંખે છે. એક પારધી પક્ષીઓને લઇ જાય છે. તેને ધપો મારી પક્ષીઓ ઉડાડી મૂકે છે. ચંદા ગાતી આવે છે. ઉકો તેનાં ગાનના તાલે હસતો, નાચતો, રમે છે. ચંદાના એક હાથમાં મોતીની માળ ને બીજા હાથમાં ઝૂલનો હાર છે. બંનેને બંને હાથમાં હિચાવે છે, કુદાવે છે]

ચંદા:

[સંગીત]

નાનાં નાનાં મોતીડાં ને મોટી મોતી માળ;
નાનાં નાનાં ઝૂલડાં ને મોટા ઝૂલના હાર.
નાના નાના તારલા ને મોટા એના માળ;
નાનાં નાનાં પંખીડાના આકાશે વિહાર.
નાની નાની, સખીઓ આવો ! પહેરો મોતી માળ.
નાની નાની બહેનો આવો ! પહેરો ઝૂલના હાર.
નાના નાના વીરા આવો ! શુંથો તારકમાળ.
ભાઈ ! બહેનાં ! ચાલો, ઉડો, આકાશે વિહાર.
મોતીની માળ, બહેન !
હરિનાં ઝૂલ, બહેન !
તારા અનન્ત, બહેન !
સ્વર્ગના વિહાર, બહાલા ભાઈ ને બહેન !
નાનાં નાનાં મોતીડાં ને મોટી મોતી માળ.

ઉકો:

[ચાળા પાડતો]

નાની નાની ચંદા ને મોટાં એનાં માન;
હંચે, હંચે, હંચે, ઉડે નાનકડાં વિમાન.

ચંદા:

મોટો મોટો મોટો ઉકા, થોડા ઝેના બોલ !

મોટો મોટો મોટો ઉકા, નાનો ઝેનો ઢોલ !

પણ ઉકા ! ને ઉચે આંખાનો મ્હોર !

ઉકા: લે ! તોડી દઉં.

ચંદા: ના, હું મારા હાથથીજ તોડીશ.

[ઉકા મોટો થાય છે. તેના પર ઉભી રહી ચંદા મ્હોર તોડે છે. તે પછી
ઉકા પર એક બાબુ બંને પગ રાખી સ્વારી કરે છે]

ઉકા ! થા તો મારો વાધ. ગાજતો બલા.

[ઉકા વાધ માફક ગાજતો ધૂમે છે. ચંદા ઉતરે છે ને ઉકા
ઉભો થાય છે]

ઉકા: હજી જાણે નીનકી. હવે પરણવા જેવડી થઇ. કાલ સવારે ભગત
બાપા પરણાવી દેશે.

ચંદા:

[હસી]

ના, રે ! ઉકા ! મારે તો મીરાં થવું છે.

ઉકા: હહું. મીરાંનો રાણો ભગત નો'તો. તારો રાણો તો ભગત ગોતશું.
વરવહુ બેય ભક્તિ કરજો ને ભજન ગાજો. પણ, ને, બા ! હવે મોહું થાય છે.
પડોસમાં એક ડોસી માંદી છે. હું તેની ખખર કાઢી લાવું. તું ચાલ સાથે.

ચંદા: ઉકા ! તું શહેરમાં ગયો હતો ત્યારે તેને હું જોઇ આવી. તું જઇ
આવ. હું ચાંદનીમાં ફરું છું.

[ઉકા જાય છે. ચંદા કુંજમાં અદ્રશ્ય થાય છે. કામદેવ નરસામાં ચકચૂર
એક ખવાસ સાથે આવે છે. ખવાસના હાથમાં મદિરાનો
પ્યાલો ને સીસો છે]

ખવાસ:

[નરસામાં ડોલતો]

બાપુ ! ર-મ-જી-મ-જી-મ-ક-રતી-ચ-લી-
લી-લ-ડી. ર-મ-જી-મ. એ-હે-રી-એ, હે-રી-ક-સું-બ-લ-સા-ડી-જી.
ર-મ-જી-મ-કર-તી-ઇ-ઇ-ઇ.

[ગોથા ખાય છે]

બાપુ ! એ હમણાં ફરતી હતી. બાપુ ! જાણે વિજળી.

[હાથનો ખાલો ભરી]

બાપુ ! દયો—ખાલો.

[પોતેજ ખાલો પી જાય છે]

કામદેવ :

[ખવાસને ઘોલ મારી]

બેવકુફ ! તું ! પીયે—છે—શા—નો ?

ખવાસ :

[ડાલતો]

એ—ક—લો—એ—ક—લો—પીયે—તે—પો—તા—

—ની—પ—ત—ખુવે.

[એક બાજુ બેસી સીસો મોઢે માંડી ખલાસ કરે છે ને ગડબડતો]

નરસામાં એક ખાડામાં પડે છે. ખાડામાં તે—“ર-મ-જુ-મ-

ર-મ-જુ-મ”—ગાતો રહે છે]

[ચંદા ગાતી કુંજમાંથી આવે છે]

ચંદા :

[સંગીત]

આકારો પ્રકારો છે ચંદ, એમ જગ ઉજવું.

કામદેવ :

[પાછળ દોડી]

ઓ ! રૂપ-સુંદરી ! કા-કામજી-કકરી-પ-

ખરી-ફરી-ફરી-આજ-મળી.

[નરસામાં હસે છે]

ચંદા : કોણુ રે ?

કામદેવ : તા-તારો-આ-આ-આશક. હું-હું તારા-પર-મ-ર-હું-કહું
હું-ખરેખર.

ચંદા : વાહ રે ! ઠાકોર ! તમે મરો ? વાહજી વાહ ! મારા માટે શું કરો જ ?

કામદેવ : બસ, એક-એ-એ-ક ચું-બન, ચુંબન દે, તારા ગો-ગોરા-ગાલ
પર તો-તો-તો-તને-કરી આપું નિહાલ. હા, હા, સચ બાત, તેરી કસમ.

શંદા: ઓ, કેફી—શરાબી? હું શું નિહાલ કરવાનો હતો?

કામદેવ: બસ, એક, એક-એ-એ-એક બોસો દે-તો-તને આપું, બસ આપું, આખા રામનગરનું રાજ. બસ, તેરી કસમ.

[નાચતો]

બસ તેરી કસમ.

શંદા: વાહ રે મદિરા ! વાહ ! રે ! મરકટ !

કામદેવ: દિલમાં-નથી-કંઈ-કંઈ-તરકટ. સાચું-સા-આ-આચું કહું-હું-હું-હું-ગુ-લ-બ-દન-તાર-વદન-જોતાં-સ-તા-વે-છે, છે, મદન-ન-તું, હું મને-ઓળખે છે. હું, ઠાકોર કા-મ-દે-વ-સા-આ-ચો-કા-મ-દે-વ. જો, હું બની જઈશ. હા, મહારાજ બની જઈશ. હા, આઆ—

શંદા: હા. બની જઈશ. બનીજ જઈશ.

કામદેવ: હા-તારા-સમ-ઓ-તે-રી-ક-સમ.

શંદા: વાહ રે બકબકાટ ! સહુ શરાબનાં છે સ્વપ્નાં.

કામદેવ: જો-જો-કામિનીની કળામાં સપડાયો સૂરસિંહ. કામિનીની-ક-ળ-હું-કામદે-વ-કા-આ-આ-મી. મ-હા-રા-જ-રામસિંહના વાગ્યા બાર, કરો-ઠાર-

[નાચતો]

સૂન સફા દિલકી

બાત, સૂન સફા દિલકી બાત.

શંદા:

[સ્વગત]

આ ! બેવકુફ, કંઈ રાજબટપટ-રાજકાવતરાંની વાત બકી જાય છે. બનાવી બરાબર જણી લઉં.

[પ્રગટ]

શું ? રામસિંહને

કોણ ઠાર કરો ? એ વાત કહો તો તમે કહો તેમ કવું.

[હસે છે]

કામદેવ:

[કુદતો]

હાં ! હાં-જે, જે, મહા-રાજ-સૂરસિંહને ત્યાં-કા-લે-જશે-ને-ઠાર થશે. કુંવર પણ ખતમ-ખ-ખ-ખ-ખલાસ-થઈ જાય. સહુ-શ-રાખ-જી ! શ-રા-ખ ખ-માં થશે ચકચૂર. બાપ-બેટા-મ-મ-મ-રશે ને રા-જનું-ચકર-ફ-ર-શે. સેના-સૂરસિંહને-હાય. હું પણ સૂરસિંહને ઠાર-ઠા-ર-ર-કરે-ને હું મ-હા-રાજ-જ-જ-થાઉં. પણ-રા-જ-ભાર-ખ-ડી-પં-ચા-ત-ત-ત. સખ ખાત સુનાઈ.

[હાથનાં લટકાં કરતો]

સખ ખાત સુનાઈ.

હવે-હોં !-હોં !

ચંદા: ઠાકોર ! હવે હું કહું તેમ કરો.

કામદેવ: કહે-લે-કહે.

ચંદા: હાય ઉંચા કરો !

[કામદેવ હાય ઉંચા કરે છે]

કાન પકડો-

[કામદેવ કાન પકડે છે]

ગધેડા માફક બરાબર ગધેડાની માફક ભુંકો.

[કામદેવ ગધેડાની માફક ભુંકે છે]

ઉકા:

[દોડતો આવી]

અરે ! આ ગધેડું ક્યાંથી આળ્યું-ગધેડું !

ચંદા:

[હસતી]

ઉકા ! આ દારૂડીઓ.

ઉકા:

[કામદેવનું મોં સુંધી, કાન પકડી]

એ ગધેડા !

કામદેવ: ગધેડો-વું-વું-તારો બાપ. હું-તો ઠાકોર કા-મ-દેવ-કા-મી.

ઉકા:

[સામુ તાકી જોઈ]

હે ! હુરામી !

કામદેવ: હેઅ. હું સેના-પતી, કમળ-ખત-ભી-ભી-ભીલડા-કર-સલામ.

ઉકા:

[મુકા ઉગામી]

લે, ઇનામ.

કામદેવ: અરે, ક્યાં ગયો સીપાઇ—સી—પા—ઇ !

ઉકા: સી-પાઇને આવી-વાઇ ને પડ્યો એ ખાઇ. જાણે ભુંડ. પીયો દીકારા દારૂ-પીયો દીકારા દારૂ. ઓ એક મંજલ ઉડાવી એટલે કુતરો. ખીજ ઉડાવી એટલે ગધેડો. ને ત્રીજી મંજલે ભુંડ ને પડે નરકકુંડ.

કામદેવ:

[ડરતો]

સીપાઇ, પકડ આને. સીપાઇ !

[કામદેવ પાછળ જુવે છે. ઉકા તેના વાંસામાં મુકા મારે છે ને બે પગમાં પોતાનો પગ નાખી ઉથલાવી દે છે. કામદેવ ડરતો ચારે બાજુ જોતો નાસી જાય છે]

ઉકા: નાહું કુતરું.

[હસે છે]

હેક !

અંદા: ભાઈ ! ઉકા ! કંઈ વિચિત્ર વાદળો રામનગરના રાજકુટુંબ પર ઘેરાય છે. કોઈ માને તેમ નથી. માણસના હાથ વાત નથી—પ્રભુ બચાવે તોજ બચશે. વાત છેક બગડી. “ખીગરી કોન સુધારે નાથ વિણ ખિગરી કૌન સુધારે.” આવ, તો તે પરમ કૃપાળુ ચરમાત્માનું સ્મરણ કરીએ. મારનાર કરતાં તે તારનાર ઘણી મોટો છે.

ઉકા: ત્યારે કરો મારા બાપલાનું ભજન. જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે.

અંદા: જય ! કૃપાનિધિ !

[ઉકા ભજન સાથે હાથ જોડી પ્રભુપ્રેમમાં લીન થાય છે]

[સંગીત]

કૃપાનિધિ ! અશરણશરણ કહાવો.

અશરણશરણ કહાવો, કૃપાનિધિ:

અશરણશરણ કહાવો.

અમે અનાથ બેઠાં વૃક્ષડાળે, પારધીયે સાધ્યું બાણ;

ભયથી ડરતાં, ઉંચે ચડતાં, ત્યાં ઉપર દીઠો બાળ:

કૃપાનિધિ ! અશરણશરણ કહાવો !

બે બાળુ જન્મ હિલો, દિનબંધુ ! હવે કાણ ઉગારે પ્રાણ;

સ્વર્થા હરી, સાપ ડર્યો પારધી, તીર લાગ્યું બાળને ભણ:

કૃપાનિધિ ! અશરણશરણ કહાવો.

અનાથના નાથ ! ઝો અંતર્યામી ! આપથી શું છે અભાણ;

આપથી શું છે અભાણ, પ્રભુજી ! આપથી શું છે અભાણ:

કૃપાનિધિ ! અશરણશરણ કહાવો.

પ્રવેશ ૭

સ્થળ: રામનગરમાં શક્તિકુમારીનો વસંતખાગ.

[શક્તિકુમારી રત્નજડિત પાંજરામાં મેના પક્ષીને લઇ ગાતી, ડોલતી આવે છે.
મેનાં “વસંત” નામનો ઉચ્ચાર વારંવાર કરતી રહે છે.]

[સંગીત]

મોંઘા મોંઘા રે મારી મેનાનાં મૂલ;
મેનાના મૂલ, મારી મીઠડીનાં મૂલ, મારી દીઠડીનાં મૂલ—મોંઘાં
વસન્તરાજની કેલિ કેલાસ સમી,
ધરણીયે ધરીયા શણગાર રે:
મીઠડીને ટોંકે મદનમંત્ર જાગે ને
મલકે મારા મનજીની માલ, રે !

મીઠડીના મોંઘેરાં મૂલ, મારી દીઠડીનાં મોંઘેરાં મૂલ—મોંઘાં
[વસંતકુમાર પ્રવેશ કરી શક્તિકુમારી પાછળ ઉભો રહે છે]

આંગણે વસન્ત, મારે હૈયે વસન્ત જા,
વ્યામે વિલસંતી વસન્ત રે.

વસન્ત નામ મારી મેના ગજવતી,
આવ વીરવર ! નાથ ! વસન્ત !

મીઠડીના મોંઘેરાં મૂલ, મારી દીઠડીના મોંઘેરાં મૂલ—મોંઘાં
[વસંતકુમાર શક્તિકુમારીની આંખો માંચે છે]

શક્તિકુમારી: કોણ ?

વસંત: પુછ તારી મેનાને.

[મેના પક્ષી “વસંત” બોલે છે]

શક્તિકુમારી:

[હસતી શરમાતી]

કોણ ? યુવરાજ ?

વસંત: હું તો જાણે આનન્દનો સાગર, કુમારી ! ન્યારે જીવો ત્યારે
આનન્દની બરતી ! પણ, કેમ ચાલે છે તમારાં નવાં મા ને પિતાના સંસાર ?

શક્તિકુમારી: રાજ ! તે વાતમાં સાર નથી. શૂરો સિંહ માયાના પિંજ-
રમાં પૂરાયો છે ને શ્વાનચેષ્ટા કરે છે. મને પરિણામ અનિષ્ટ લાગે છે, રાજ !

મારા પિતા ને રાજકુટુંબ માટે. ખલુ સાંઠે કરો ! પણ, હું તો આપના વિચારમાં સર્વ વિસરું છું; પ્રેમમસ્ત રૂંધું છું. આ મારી મીઠી મેના તો આપનું નામ જપે છે ને મારા જીવમાં જગાડે છે વસંતની જ્યોત ! યુવ-રાજ ! રતુ પણ વસંત આવી.

વસંત: મહારાજ ! હવે આપણા લગ્નની બહુજ ઉતાવળ કરે છે.

શક્તિકુમારી: ને આપ ?

[વસંત હસે છે, મેનાપક્ષી વસંત નામ ઉચ્ચારે છે]

વસંત: વાહરે ! તારી મીઠી મેના ! પણ, શક્તિ ! ભલા મારાથી કોઈ તને દૂર પકડી નય ને સોનાના ગઢમાં તને પૂરે તો તને શું થાય !

શક્તિકુમારી: તો, તો ! રાજ ! મારા પ્રાણ નય !

વસંત: કેમ ભલા ?

શક્તિકુમારી: મારા પ્રાણ વિના !

વસંત: તો ! ઓ શુભ ! આ મીઠાં બોલતી મેનાને તેનો પોપટ હશે. શું માનવીઓના સ્વાર્થ છે. પોતાના મોહ માટે બીજાનાં જીવનને કેદ કરે છે. પ્રેમને પરિવારથી વિખુટાં કરે છે, ફફડાવે છે.

શક્તિકુમારી: બસ, રાજ ! સમજી ! આજ આ મેના છૂટી. ઓ વસંત નામ ગળવતી મારી મીઠી મેના ! આ વસંત રતુ છે. જા ! તારા પોપટ ને પરિવાર પાસે ને ગળવ વન વગડો વસંત નામથી.

[સંગીત-સોરઠા]

મેના ! મીઠા બોલ ! મોહ પૂરી પાંજરે;

રાજે તોડ્યા મોહ, તોડું તારા બંધને.

નેહ વિનાના મોહ, હેમપિંજરે સુખ શાં !

ઉડી, જા, જ્યાં હેત, જ્યાં છે હૈયાં હેમનાં.

[પાંજર બોલી દે છે. 'વસંત' નામ બોલતી મેના ઉડી નય છે]

[ભમરી ગુલાબ ફૂલ લઇ આવે છે.]

ભમરી: જી, દયો બા ! આ ગુલાબ.

શક્તિકુમારી: દે યુવરાજને.

ભમરી: આપજ દયોને.

[શક્તિકુમારીને ફૂલ આપે છે]

શક્તિકુમારી: ભમરી ! લે આ રત્નજડિત પાંજરું. મેના છટી. યુવરાજે છોડાવી. મેના તેના પોપટ પાસે ગઈ.

ભમરી: ને બા ! આપ પણ ? બા ! ભમરો ડુંખ્યો ! વાહજી વાહ ! કેવો ડુંખ્યો ભમરો !

[યુવરાજને કુમારીના ઓવારણાં લે છે]

શક્તિકુમારી: ભમરી ! લે આ પાંજરું. મોકલ સાચાભક્તના આશ્રમમાં યુવરાજનાં નામના સદાવ્રત અનાથને આપવા.

ભમરી: જી.

[પાંજરું લઈ જાય છે]

શક્તિકુમારી: રાજ ! વિલાસમાં કર્તવ્ય વિસરાય છે. આજે પંખીને પિંજરથી છોડાવી, આપ મારા ગુરુ બન્યા.

વસંત: મને ચડેલાં ઝેરને પીનાર જીવનામૃત દેનાર દેવિ ! હું તે તને શું શિખરું ?

શક્તિકુમારી: રાજ ! ફૂલ દેવને ધરાય છે. દયો આ વસંતબાગનું ગુણિયલ ગુલાબ.

વસંત:

[ગુલાબ લઈ]

આ ગુલાબ ! તું ગુલાબ ! તારે હૈયે ગુલાબ ! તારાં ગાલ ગુલાબ. ઓ ! મીઠી ગુલાબ !

[ફૂલને ચુંબે છે, શક્તિકુમારીને ચુંબે છે. ફૂલને કુમારીની વેણીમાં મેલે છે, ને વેણીને ચુંબે છે. પ્રેમનમન નમતાં બન્ને જુદાં પડે છે]

પ્રવેશ ૮

સ્થળ: સૂર્યપુરમાં રાજા સૂરસિંહનો બીલોરી મહેલ.

[જુદાં જુદાં આરસનાં પુતળાંઓ. બાજુમાં શરાબ—મદિરાનો ડૂવારો. ઉડતો, દડતો શરાબ—કિનાર પર પ્યાલાની રકાબી. ડૂવારની એક બાજુ ઘડી ગટાર વગાડતી એક કુંચની. બીજી બાજુ કીડલ વગાડતી બીજી કુંચની. ત્રીજી બાજુ મોરલી વગાડતી ત્રીજી કુંચની. ચોથી બાજુ ડફ વગાડતી ચોથી કુંચની. ડૂવારાને તીરે સાકી દારૂ વેચનાર બરનાર સાકી. સૂરસિંહને ત્યાં મહારાજા મિજમાન. રામસિંહ, વસંતકુમાર, સૂરસિંહ, રૂપસિંહ, સુખદેવ, કામદેવ, દરબારીઓ, કુંચનીઓ વિગેરે]

રામસિંહ: વાહ, જી, વાહ ! સૂરસિંહજી તમારી મેમાનગીરી. બસ મેજની રેલમ છેલ. આ બીલોરી મહેલનું સ્વરૂપ પણ ફરી ગયું. ઇન્દ્ર-લવન ખડું કરી દીધું. રૂપસિંહજી ! હવે યુવરાજના લગ્ન જલદી આદરો, એટલે આવી ઓર મોજું માણીયે.

સૂરસિંહ: મહારાજા ! આપની મીઠી નજર છે તો સહુ મીઠું લાસે છે ! મારો ગરીબ વૈભવ આપની પૂરી પરોણાગત રો કરી શકે ?

રામસિંહ: ખાન, ખાન, સહુમાં ઓર, ઓર, લેહજત.

રૂપસિંહ: કૃપાનાથ ! અંબાપુરીથી ખાસ બોલાવેલી કુંચનીઓના નાચ આપ જોઈ ખુશ થશો. આ શરાબનો ડૂવારો. આ સાકી, શરાબ પિલાવનાર. કામદેવજી ! નાચની આજ્ઞા આપો.

[નાચ શરૂ થાય છે. શરાબ ઉડે છે. ગાતી, નાચતી કુંચનીઓ પ્યાલા લઈ ડૂવારા પર બેસેલ દારૂ દેનાર સાકી પાસે સલામ કરતી પસાર થાય છે.

શરાબનું મૂલ અશરરી આપે છે જે સાકી લેતો નથી ને શરાબ

ખદલ કુંચનીઓના જુદા જુદા અંગે વિલાસમાં રૂપશે છે.

નાચતી કુંચનીઓ શરાબ અરસપરસ તેમ દરબારીઓને

પાય છે ખીયે છે]

[સંગીતનૃત્ય]

સાકી ! સલામ ! ઓ ! સાકી ! સલામ ! ઓ ! સાકી ! સલામ !

ભરી દે નમ ! ભરી દે નમ ! ભરી દે નમ ! ભરી દે નમ !

સાકી ! સલામ ! ઓ સાકી ! સલામ ! ઓ ! સાકી ! સલામ !

સાકી ! પ્યાલો શરાબનો પા રંગભીનો મદલચો.

દિલદાર ! દિલને તપ્ત, ઇસ્કેનમ પાંઉ પૂરેપૂરો.

સાકી ! સલામ ! ઓ ! સાકી ! સલામ ! ઓ ! સાકી ! સલામ !

મદમસ્તીમાતી આંખડીનો દેડ મુજ હૈયે ચડયો.

એ ઇસ્કનો તુજ નેણમાં ભરપૂર ભંડારો ભર્યો.

સાકી ! સલામ ! ઓ સાકી ! સલામ ! ઓ ! સાકી ! સલામ !

ટૂલી, ખુલી, જો છાતડી, દિલદાર ! દિલનમે ભરી.

એ છાતડીયે વાતડી હા ! કામણભરી કાને કહી.

સાકી ! સલામ ! ઓ સાકી ! સલામ ! ઓ ! સાકી ! સલામ !

એ નમચટકી, અટકી, જટકી, ખટકી, આપે મોજમાં.

ખસ પ્યાલો ભર ! ખસ, પ્યાલો ભર ! ખસ, શોખમાં-પૂર શોખમાં !

સાકી ! સલામ ! ઓ ! સાકી ! સલામ ! ઓ ! સાકી ! સલામ !

રામસિંહ : વાહ ! વાહ ! વાહ ! વાહ !

રૂપસિંહ : શાખાસ ! શાખાસ !

[મોતીનો હાર કાઢી કુંચનીઓને આપે છે.

કુંચનીઓ રૂપસિંહને શરાબ આપી મદિરાની રેલમહેલ ઉઠાવતી નય છે]

સૂરસિંહ : મહારાજ ? આપ હવે આરામ કરવા પધારો.

રામસિંહ : અરે ! આવી મોજમાં રાતોની રાત વિતે તો ખબરે ન પડે !

રૂપસિંહ : પધારો મહારાજ ! શયનસ્થાનમાં ! હું આપની હજુર રહીશ ને સુખદેવ યુવરાજશ્રીની હજુર રહેશે.

[સહુ નય છે. થોડી વાર પછી, ઉશ્કરાયેલી કામિની મદિરાનો પ્યાલો લઈ ચોતરફ જોતી આવે છે]

કામિની : પ્રલયના તોફાન ખેલાં હોય તેવી સૂનકાર શાંતિ પ્રસરી છે. પ્રગટ તારી પૂર્ણ કળા, ઓ કામિની !

[સૂરસિંહ ધીમે ધીમે પગલે ચારે બાજુ જોતો આવે છે]

સૂરસિંહ: કેમ ?

કામિની: કેમ ?

સૂરસિંહ: શાંત નિદ્રામાં પડ્યા છે સહુ—મહારાજ—યુવરાજ, દરબારીઓ, ચોકીદારો. બે ભૂત જેવાં, બે ચોર જેવાં, બે ખૂની જેવાં હું ને હું બગીચે છીએ.

કામિની: લે, લે, ઓ શૂરા સિંહ ! આ દિલને જોશ આપનાર જામ. ફતેહ છે તારી, સૂરસિંહ ! પૂરી કર, મારી-તારી મનોકામના.

સૂરસિંહ: કામિની !

કામિની: આ પ્યાલો પી.

[પ્યાલો પાય છે]

તારે ડગલે ને પગલે વિજય છે, પરાક્રમ છે. લે ! લે ! આ કાતિલ કટારી ને ચલાવ તેને. લે રામસિંહનો ભોગ ને પહેર તેનો તાજ !

સૂરસિંહ: શું, બસ, એમજ ?

કામિની: શૂરવીર ! શંકા કેમ ?

સૂરસિંહ: હું, હું, ખૂન કરે ?

કામિની: હિંમત હારે છે, ભીરૂ ! ફરી, ફરી, નિશ્ચય કર્યા પછીએ સૂજતો નથી રસ્તો ? હું ! આજ રોર મટી શિયાળ થયો છે ! લાવ ! લાવ ! બાયલા ! તે કટારી ! તે તારું કામ નથી. હું કટારી ચલાવીશ ! રામસિંહને હતો ન હતો કરીશ. એ ! હું કહીશ તેમ કીર્તિના કોટ જીતીશ, તેમ વચન આપી, તે મને છેતરી ! બસ, આજથી આ કામિની ને તેનાં રૂપ તારાં નથી. કામિની તારા રાચનગૃહમાં આજથી આવશે નહિ, નાલાયક રજપૂત !

સૂરસિંહ: પણ, ખૂન !

કામિની: ખૂન, ખૂન, હા ખૂન. કીર્તિ માટે, સત્તા માટે. ખૂન એ તો રાજખેલાડીઓના શિકાર છે. ઓ શૂરા શિકારી ! જે મારા નયન સામું. લગાવ મારી છાતીને હાથ. જે ત્યાં ખૂનનું જેમ ! સૂરસિંહ ! રાજપ્રપંચમાં કર શો ? પાપ શાં ? બાપ કોણ ? ખેટો કોણ ? નીતિ શું ? ઓ અસંખ્ય દુશ્મનદળને રગદોળનાર રજપૂત ! આ તો એક બકરી-એક કીડી મારવી છે. ઉઠ, કર તારું કામ. મારો ને તારો સંબંધ આજની તારી હિંમત—અરદાનગીરી પર આધાર રાખે છે. નહિ તો કામિની તારી નથી ! અને કામિની ખૂન કર્યા વગર રહેશે નહિ. રામસિંહ જીવતો જશે નહિ. લે !

લે ! આ કટાર.

[કટાર આપે છે]

સૂરસિંહ : તારા ખાતર, ખસ, તારા ખાતર, હું રામસિંહનું ખૂન કરીશ. પણ, એક વાર ફરી જોઈ આવ, સહુ શાંત છે ?

[કામિની જાય છે]

મારો મેમાન ! ભોળો બીચારો ! સૂરસિંહ ખૂન કરે ? આ હાથ ખૂની કહેવાય ? ખસ, હું, હું ખૂન નહિ કરું—

[વિચાર કરતો હાથે છે]

કામિની :

[પ્રવેશ કરી દૂરથી સૂરસિંહને જોતાં સ્વગત]

આ તો પાછો

પાણીમાં ખેસતો લાગે છે. ચાલ મારી કળાની કળ બદલું.

[પ્રકાશ]

ઓ !

ઓ ! શૂરા સૂરસિંહ ! માંડે અપમાન ! તારી રાણીનું, તેના શિયળનું તારા ખુદના મહેલમાં અપમાન ! લાવ, લાવ, મને કટાર ખોંસી મરવા દે—

[ડુસકાં ભરે છે]

સૂરસિંહ : શું થયું, હે !

કામિની :

[રડતી]

હું મહારાજને જોવા ગઈ. તે ઝગી ઉઠ્યો. મને બાથમાં જકડી ને કહે આવ મારી સેજ પર. હું નાસી આવી.

સૂરસિંહ : ને પછી તે ?

કામિની : તે પાછો ઘેર નિદ્રામાં પડ્યો.

સૂરસિંહ : વૃદ્ધ બાપલા ! આમ, મારી રાણી સામે મારા મહેલમાં ? ખસ, તારું ખૂન કરીશ. તને જીવતો નહિ જવા આપું !

[કટાર ઉઘી કરે છે]

સઘળું શાંત છે ?

[ચંદા તથા ઉકેલ કાળા અખાઓમાં ગુપગુપ પ્રવેશ કરતા, અંદર જતા દેખાય છે]

કામિની : સઘળું શાંત છે. સહુ ઉડા આરામમાં છે. આપણા બે ને

કાળા અંધકાર સિવાય કોઈ જગતું નથી. ઓ વિજયી નર ! ચલાવ તારી કટાર. તારાજ મહેલમાં, તારી રાણીની ઈજત પર હાથ નાખનાર તે બા-યલાને હતો ન હતો કર.

સૂરસિંહ : હલકટ રામસિંહ ! તારૂં ખૂન !

[ઉસ્કેરાયેલો ધીમે પગલે જાય છે. દરમ્યાન ચંદા તથા ઉકો નરસામાં બેલાન મહારાજ તથા યુવરાજને ખાંધ પર ઉપાડી ધીરે પગલે જાય છે]

ચંદા :

[સ્વગત]

જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ?

કામિની : તને જીવતો ન છોડું વસંત ! શક્તિકુમારીના બાવી સૌ-ભાગ્ય-રાજના વારસ ! તને હજી ; તારૂં ખૂન કરું—

[કટારી લઈ ચારે બાજુ જોતી ઉસ્કેરાયેલી જાય છે. થોડી વાર પછી પડદામાં બે ધીરી સ્ત્રી સંલગાય છે. લોહીથી ખરડાયેલા હાથ તથા કટાર સાથે સામસામી બાજુથી ધીરે પગલે સૂરસિંહ તથા કામિની પ્રવેશ કરે છે]

સૂરસિંહ : માયોં મેં માયોં—પણ તારા હાથ, આમ કેમ ?

કામિની : તેં રામસિંહને માયોં. મેં વસંતને માયોં.

સૂરસિંહ : હે ! હે ! એમ કેમ ?

કામિની : બાપ મરે ને બેટા જીવતો રહે, તો, કર્યું ન કર્યું થાય.

સૂરસિંહ : પણ, એ, તો ?—

કામિની : પણ, બહુનો વખત નથી. સૂરસિંહ ! લાવ તારી કટાર. ચાલ, આ હથિયાર ને હાથ ધોઈ, બહારની સફેદીથી ખૂની દિલ ને હાથ છપાવીએ. શોક આદરીએ-રાજ હાથ કરીએ-સમજ્યો ? એ શૂરવીર !

[કામદેવ ગભરાયેલો આવે છે]

કામદેવ : દગો ! દગો ! દગો !

સૂરસિંહ : શું ?

કામિની : શું ?

કામદેવ : મહારાજ, તથા યુવરાજને બદલે રાજ રૂપસિંહ ને કુમાર સુખદેવ મરાણા ! મહારાજ ને યુવરાજનો પતો નથી !

સૂરસિંહ: હે ! હે !

[ગભરાતો—હાથે છે]

કામિની:

[એક ક્ષણ વિચાર કરી સેતાન જેવી મુખમુદ્રા કરી]

તો પણ

શું ? મહારાજ ને યુવરાજને જીવતા દાટીશ. કામદેવ ! બે સીપાઇનાં ગુપચુપ ખૂન કર. મહારાજ, યુવરાજ, રૂપસિંહ ને મુખદેવ મરાયા છે એમ જાહેર કર. કામિની આ પ્રસંગ જવા દેશે નહિં. સૂરસિંહ ! હું—અખળા નહિ—પણ પ્રખળ પ્રખળા ! ચાલ ! ચાલ ! શોક કર; રાજ હાથ કર; રાજ સત્તાની માયાની જળ પાયર ! સેના તારા હાથમાં છે. બસ ! બસ ! ઓ સૂરસિંહ તારી સત્તાનો કોટ, આ તારી કામિની, તેના ભાઈ તથા બાપના લોહીના ચુનાથી ને તેમના મડદાંના પત્થરોથી બાંધશે—

[કામિનીની સેતાન જેવી મુખમુદ્રા, ઉસ્કરાયેલો, ગભરાયેલો

સૂરસિંહ, વિસ્મય સાથે થીજી ગયેલો કામદેવ]

[ટૂંબ્લો]

સ્ત્રીશક્તિ

અંક ૨

પ્રવેશ ૧

સ્થળ: સાચાલક્તનો એકાંતાશ્રમ.

[સાચાલક્ત, મહારાજ રામસિંહ, વસંતકુમાર, ચંદ્ર, શૂરો, ચંદા, ઉકો,
ગાંડીમા ને ભીલમંડળ લજ્જનની ધૂનમાં]

સાચાલક્ત ને મંડળ:

[સંગીત]

એ અમૃતનૂરનો પ્યાલો રે, એ હરિહૃતનો પ્યાલો રે,
એ પ્રાણજીવનનો પ્યાલો રે, પીયો, પીયો, ઓ પ્યારે ! પ્રાણ !
ગગનઠામણે નૂર ભર્યું એ, ખૂટે ન તોયે નૂર;
ચંદાપ્યાલે સૂરજપ્યાલે ભરપૂર પીતાં નૂર,
ખૂટે ન નૂરનાં પૂર: ઓ પ્યારે ! પીયો પીયો;
પીયો, પીયો, ઓ પ્યારે ! પ્રાણ !

એ અમૃત.

ગગન છલે, પાતાલ છલે ને છલે મીઠા દરિયાવ.
પીતાં, પાતાં, કોઈ ન થાકે. ભરભર પ્યાલા પાવ,
ઝરઝર પ્યાલા પાવ. ઓ પ્યારે ! પીયો પીયો:

પીયો, પીયો, ઓ પ્યારે પ્રાણ !

એ અમૃત.

સાચાલક્ત: હરીજના હેતનો પ્યાલો ! હરીજનું હેત એટલે અમૃત.
એ હેત ગગનના ઠામણામાં ભર્યું છે. કાળનાં પૂર એ નૂરને ખૂટાવી શક્તાં
નથી. એ હેત પીયો ને પાવ; ને અમર થાવ.

રામસિંહ: ભક્તરાજ ! આપનો અમૃત જેવો પ્રસાદ અમારાં બળેલાં
હૈયાં ઠારે છે. આપની વીરપુત્રી ચંદા ને ઉકાલજો મારાં તથા યુવરાજનાં
એક ભયંકર કાવતરામાંથી રક્ષણ કર્યાં. અમારા ગણાયેલાએ અમને દગો
દીધો ને પરાયાં પ્રભુજન અમારાં ઉગારનાર, આશ્રય આપનાર બન્યાં.
અભુ ! અભુ ! ભક્તરાજ ! આપ કહો છો તેમ, પરમાત્માની લીલા અગાધ છે.

ગાંડીમા:

[ઉભી થઈ સાચાલક્તના ચરણ સ્પર્શી]

બાપજી ! ચંદા ને

ઉકો તો આપના છોડ પેઠમ ઉછર્યાં શે. બાપજી ! મારા ઉકાનું સગપણ
ચંદા વેરે કરે. ખેય હવે પણ્યા જેવડાં થયાં શે.

સાચાભક્ત: ગાંડીમા ! બેસ. તારે ઉકાને પરણાવવો છે ? ખેલાં પુછ ઉકાને.

ગાંડીમા: એમાં તે વળી મારા ઉકલાને શું પુશું ?

સાચાભક્ત: કેમ ઉકા ?

ઉકા: હ ?

[નીચું જોઈ રહે છે]

ગાંડીમા:

[ઉકાને]

બોલની ! બાપજી ! એ તો તમારાથી હરમાય શે ?

સાચાભક્ત: કેમ ઉકા ?

ઉકા: ઉહું.

સાચાભક્ત: કેમ ચંદા ?

ચંદા: પિતાજી ! હું શું કહું. ઉકા તો મારો નાનપણનો સાથી છે. પુછાને એને ?

ચંદ્ર:

[સ્વગત]

આ વળી શી લીલા ? ક્યાં આ સુંદર વેલિ સમી બાલલલના, ને ક્યાં આ, ખેલવાન જેવો બોધો બળદીઓ ?

સાચાભક્ત: બોલ, બોલ, ઉકા ?

ઉકા: ઉહું.

સાચાભક્ત: કેમ ઉકા ચંદાને પરણીશ ?

ઉકા: ચંદાને ? ચંદા તો મારી માતાજી. ચંદા તો શક્તિ. ચંદા તો મને ઘડી ઘડી ભગવાનને ઓળખાવનારી શક્તિ. હું તો ચંદાના પગની ધૂળ પૂજું.

ગાંડીમા: ધૂળ તારા પર. તંઈ શું 'ચંદા કામણગારી લાલ' ગાયા કરે શે.

ઉકા: મા ! જો આંખનાં કાજળનાં કામણ જુઠાં. એ કામણ તો કા-મવાળાં. મારી ચંદાના કામણ તો જીવને ઠારે ને ઉગારે. એનું મુખ જોતાં ભગવાન જડે. એ તો મારી ઠાકોરમૂર્તિ. હું તો એને પૂજું. આ આંખ મારી ચંદાથી દૂર રહે, એટલી પ્રભુથી દૂર રહે. એ ડોસલી ! સંસારી વાત જવા દે.

અંદ્રઃ વાહ, ઉકાલજા ! વાહ, ધન્ય છે.

રામસિંહઃ આપના આશ્રમમાં પ્રભુ રમી રહ્યા છે.

ગાંડીમાઃ હું તારે જવ શું. બાપજી ! ઉકા ભગત થીયો તે ભલું થયું. પણ, ઉકા ધર માંડે. મારે ઉકાનો દીયરો રમાડવો શે. એનો દીયરો નજરે નેહ, તો ગતે નહ.

[જય છે. ત્યાં તીરકમાન લઇ ખરજીયાને આવતો નેહ]

આ, વળી બીજી મુરતી આવી.

ખરજીયાઃ ગાંડીમા ! રામરામ.

ગાંડીમાઃ રામરામ !

[જય છે]

[ખરજીયો બાણકમાન નીચાં મુકી સર્વનાં પાદસ્પર્શ કરી, ઉકા પાસે બેસે છે. ઉકા તેનો વાંસો ડોકી બોળામાં બેસારી દીધે છે]

શૂરોઃ ખરજીયા ! બહુ દિવસે દેખાણો. મહારાજ ! આ બટુક કોઇ જુદી માયા છે. બાણ ને કમાન તેનાં રમકડાં છે. તે સચોટ બાણાવળી છે. તેનો ધા ખાલી જતો નથી.

સાચાલક્ષ્મીઃ બેટા ખરજીયા ! તારાં બાણકમાન બહુ વાલાં છે તને ?

ખરજીયાઃ બાપજી ! બાણકમાન તો મારી માળા. બાણને રણકારે મને ભગવાન સાંભળે, ને બાણ ને કમાન મને ભગવાન અપાવશે.

રામસિંહઃ આ વળી એર બુટી ! બાણકમાને તે ભગવાન મળે ?

ખરજીયાઃ હા.

રામસિંહઃ શી રીતે ?

ખરજીયાઃ મહારાજ ! આપ ને આપની તલવાર ચલાવો તોજ આપને ભગવાન મળે. ભગતબાપા માળા ફેરવે ને તેને ભગવાન મળે. શૂરા કાકા શૂરવીરાઇથી ભગવાન પામે. પણ, ખરજીયા તો, બાણકમાન સાથે ને ભગવાન સાથે.

વસંતકુમારઃ સત્ય છે બાણશૂરવીર ! સત્ય છે. પિતાશ્રી ! આ બટુકના સાદા શબ્દોમાં મહાસત્યોનું ગંભીર તત્ત્વ સમાયેલું છે. ક્ષત્રીઓને તો તેમનાં શસ્ત્રજ મોક્ષ અપાવે.

અંદ્રઃ સત્ય છે. ક્ષત્રીઓ શસ્ત્ર છોડે તો નરકના અધિકારી થાય.

ચંદા: ખરછીયા ! સંભળાવ સહુને તારૂં આણકમાનનું ગીત.

શૂરો: હા, થવા દે.

[ઉઠા ખરછીયાનો વાંસો થાબડી ઉભો કરી તેના હાથમાં આણકમાન આપે છે. ખરછીયો પેંતરો મારી, આણકમાન ઉંચાં કરી, ગાય છે]

ખરછીયો:

[સંગીત]

મારાં આણ ને કમાન,
મારાં આણ ને કમાન;
સનનનન મારાં આણ ને કમાન.
તડડડડ તોડે એ ઉડતાં નિશાન. મારાં.
ચરર ચીરે એ દુશ્મનની છાતી.
કલક વીજ જેમ પડે રોષરાતી. મારાં.
ધ્રૂને ધરણી ને ડોલે આસમાન,
ખરછીયો ધારે, જ્યાં આણ ને કમાન. મારાં.

ઉઠો: રંગ છે ખરછીયા બહાદુર.

ચંદ્ર: આ વીરબટક સમજે છે તેટલું આપણે આપણું કર્તવ્ય સમજીએ છીએ શું ? આજ્ઞા આપો, સહુ કૃપા કરી આજ્ઞા આપો. આ મારા હાથે હું તે કૃતદ્રી, મોહવાશ પિતાનું માથું ઉડાવીશ.

ખરછીયો: ચંદર બાપુ ! મને સાથે લઈ ચાલો. હજારો મનખ વચ્ચમાં, એક તીરે, કહો તો, તેનો મુગટ પાડું. બીજે તીરે તેની આંખ ફેાડું. ત્રીજે તીરે તેની છાતી ચીરું.

ચંદ્ર: હું જઈ છું.

[મહારાજ રામસિંહ તથા સાચાલક્ષ્મને માથું નમાવી]

મને આજ્ઞા આપો. એક ક્ષણ પણ હવે હું ધીરજ નહિ ધારું.

સાચાલક્ષ્મ: ધીરે ધીરે, બાપુ ! ધીરે ધીરે. ઉતાવળા સો આવરા, ધીરા સો ગંભીર.

રામસિંહ: ચંદ્ર ! લક્ષ્મણ સત્ય કહે છે.

શૂરો: મહારાજ ! આપનો આ દાસ નકામે ખેતી રહ્યો નથી. માંહે લીલગણુ તૈયાર છે. કાલેજ મહાદેવીને મંદિરે ભેગા થઈ આપની સેવામાં તેમનાં શરીર હોમવા તેમણે સોગન લીધા છે. પણ મારા લીલગણુને રાજ લશ્કર, તાલીમવાળા જળરજસ્તં તોપ ને શસ્ત્રના સરજામવાળા લશ્કર સામે થવાનું છે. એટલે હું ખોટું ચાહોમ કરી, ઘુટી પડી, પતંગીયા પેઠે આપણો નાશ કરવા માંગતો નથી. પણ હવે માસ ગયા તેટલા દિવસ નહિ જાય. રામનગરની વસ્તી નવા રાજ્ય ને તેના જૂઠ્ઠામથી ત્રાસી ગઈ છે. હું સેના પતિ થવા તૈયાર છું. ફક્ત સારથી ગુરુની જરૂર છે. હું હાથ જેવો ધા કરવા તૈયાર છું. ગુરુની, સારથીની આંખ માર્ગ દાખવે.

[સાચાલક્ષ્મીના ચરણ

પકડી]

આજે હું આ મારા દેવ જેવા મોટાભાઈ લક્ષ્મીના ચરણના સોગન લઉં છું. જ્યાં સુધી મારા ધણીને રામનગરની ગાદી નહિ અપાવું ત્યાં સુધી હું નહિ જવું.

રામસિંહ: ધન્ય છે શૂરાભાઈ, ધન્ય છે તમારી રાજલક્ષ્મીને.

શૂરો: ખેન અંદા! કેમ ચાલે છે લીલજીઓની લશ્કરી તાલીમ ?

અંદા: શૂરા કાકા ! સમય પ્રમાણમાં સારી ચાલે છે. લીલ પુરૂષો પેઠે લીલજીઓનું લશ્કર સજ્જ થવું જાય છે. સખળ જોદ્ધાની માતાઓ ને સ્ત્રીઓ સખળ કેમ ન હોય ?

રામસિંહ: શું અંદાકુમારી લીલજીઓને લશ્કરી તાલીમ આપે છે ?

અંદા: ધન્ય છે આ શક્તિને.

વસંતકુમાર:

[આકાશ સાચું જોઈ]

હા ! હા ! આંખને અંધારા આવે છે. માર્ગ સૂજતો નથી. મને જીવન આપનાર દેવી ક્યાં ગઈ ? નેત્ર વિનાનો, હૃદયવિનાનો, આત્મા વિનાનો, એ દેવી વિના હું શું કરું ? ગેર ધરું, સન્યાસ ગ્રહું; સંસાર વિસાડું, વન સેવું-કે પ્રેમજોગી થઈ, મારી દેવીનું કીર્તન કરતો, તેને શોધું ? કે, ચા હોમ કરી, યુદ્ધ આદરું ? શું કરું ? શું કરું ? હા ! હા ! વન, સંસાર, કે રણક્ષેત્ર ? જોગ, પ્રિયા, કે રણસંગ્રામ ? અરે ! લાવો, કો લાવો, મારી જીવનદાતા દેવી.

રામસિંહ: ભગવાન ! હાય ! તે કુમારીની, હવે તે ત્યાં, શું દશા થતી હશે. આપણે આપણાજ વિચારમાં બીજાને વિસરી જઈએ છીએ.

ચંદ્ર: કૃપાનાથ ! હું આજે મારાં બેનની ભાળ માટે નીકળી જઈ છું. મને આજ્ઞા આપો.

સાચાભક્ત: ચંદ્રકુમાર ! સુખેથી જાવ. પણ વેશપાલટો કરી જાઓ. હજી થોડી વધારે ધીરજની જરૂર છે. ને ભાઈ શૂરો પણ તમારી સાથે તે પ્રમાણે આવશે.

શૂરો: અમે આજ રાતનાજ રામનગર તરફ પ્રયાણ કરીશું.

સાચાભક્ત: ચાલો હવે, સંધ્યાસમય થયો છે.

[સહુ જાય છે, ચંદા તથા ચંદ્ર સિવાય]

ચંદ્ર:

[ચંદાને નમી]

દેવી !

ચંદા: આ શું વળી ?

ચંદ્ર: દેવી ! તારી પૂજા.

ચંદા: કોઈ શક્તિને નમો. હું તો, કુમાર ! એક રંક માનવજાત છું.

ચંદ્ર: દેવી ! અહો શક્તિ ! સ્વિકાર કર, આ દાસનો સ્વિકાર કર. તારા પ્રેમ વિના, તારી મીઠી નજર વગર, તારી કરૂણા વગર, અધુરું છે આ જીવન.

ચંદા: કુમાર ! આ ધામમાં કર્તવ્યની, ધર્મની વાતોજ થાય છે.

ચંદ્ર: શું પ્રેમ તે ધર્મ નથી ? ભક્તિ તે ધર્મ નથી ?

ચંદા: કુમાર ! હું શું કહું તમને ? આ શરીર, આ મન, આ આત્માને કમિયોવના કોડ નથી સ્પર્શ્યા હજી. હું તો મારા આનંદમાં, મારા ધર્મમાં મસ્ત છું. બહુ કરવાનું છે મારે.

ચંદ્ર: કુમારી ! તારે બહુ કરવાનું છે. તો, હું તારો દાસ થઈ, તારો હુકમ ઉઠાવવા સજ્જ છું. પણ કહી આશા ?

ચંદા: કુમાર ! ગોપીઓ કહેતી કે કૃષ્ણચંદ્રની વાંસળીમાં વશીકરણ છે !

ચંદ્ર: હા ! કુમારી ! તેવુંજ વશીકરણ તારી મુખની મુરલીમાં છે. તારા નેત્રના બાણમાં છે. તારા આત્માની અભિલાષામાં છે.

અંદા: પણ, કુમાર ! તમે અંભયા હો, પણ, હું તો હજી અંભય નથી. હા, હો !

અંદ્ર: તો દેવિ ?

અંદા: તો તમારી દેવીને આરાધો, પૂજો, સેવો, મનાવો, રીજાવો, સાધો.

અંદ્ર:

[નમીને]

મહાદેવિ ! આ તહારો દાસ તેના હૈયાનાં મંદિરમાં તારી દિવ્ય મૂર્તિની સ્થાપના કરે છે. આજથી હું તારું નામ જાપીશ. તારી સેવા કરીશ. તારાં ચરણ સેવીશ.

[અંદાના પગને સ્પર્શે છે]

અંદા: અધુરી છે, અધુરી છે, હજી, તમારી પૂજા ને સેવા.

[ચાલી જાય છે]

અંદ્ર: દેવિ ! દેવિ ! દેવિ—

[પાછળ જાય છે]

પ્રવેશ ૨

સ્થળ: રામનગરમાં શક્તિકુમારીના મહેલમાંનો એક ભાગ.

[શક્તિકુમારી કાળા વસ્ત્રમાં, છૂટે કેશો, અલંકાર વગર પ્રવેશ કરે છે]

શક્તિકુમારી: એક વર્ષ થયું ? હૈં ! શું, એક વર્ષ થયું ? બાણે હજી બધું કાલેજ બન્યું. મહારાજ ને યુવરાજ મરાયા ! સૂરસિંહ સિંહ મટી શ્વાન બન્યો ! રામનગરની પ્રજા ત્રાસના, નૃહમના અન્ધાર-મહાસાગરમાં ડુબતી ચાલી ! આજ રામનગર સૂરસિંહના રાજ્યારોહણની જયંતિ ઉજવશે ! હું આજે મહારાજ ને યુવરાજની મરણતિથિ પાળીશ. રામનગરના દુઃખી ઇતિહાસનું આજે એક વર્ષ પૂરું થયું ! શું એક વર્ષ થયું ? હૈં એક વર્ષ થયું ?

સૂરસિંહ:

[પ્રવેશ કરી ધીમે સાદે]

પુત્રી ! બેટા ! શાંત થા; ઘેર્ય રાખ.

સદાની ઇં સમજી છે.

શક્તિકુમારી: આપ શું કહો છો ?

સૂરસિંહ: પુત્રી શોક તજ. તારી ચિંતા કરનાર તારા પિતા ને તારી મા—

શક્તિકુમારી: પિતા ! મારી ચિંતા કરશે નહિ. આપ આપની ચિંતા કરો.

સૂરસિંહ: શું ?

શક્તિકુમારી: પોતે ડુબતો હોય તે બીજાને શું તારે ? પત્થર તર્યા કહેવાય છે, પણ તે તો શ્રી રામજીનાજ નામે.

સૂરસિંહ: પુત્રી આજે તો રામનગર મારા રાજ્યારોહણની જયંતિ ઉજવે છે.

શક્તિકુમારી: આજે હું મહારાજ તથા યુવરાજની મરણતિથિ પાળું છું. આજ તો મારે શોકનો દિવસ છે.

સૂરસિંહ: આજે રાજ્ય તો ઉત્સવ પાળે છે.

શક્તિકુમારી: લોકના હૃદયમાં આજે શોક છે. બહારના દેખાવથી હું છેતરાતી નથી.

સૂરસિંહ: હું હસું ને તું શોક પાળે ! હું અલંકારમાં ફરે ને તું કાળાં વસ્ત્ર પરિધાન કરે ! જો મહારાજ ને યુવરાજ મરાયા તેમાં—

શક્તિકુમારી: લોક કહે છે કે તમે, હા તમે પોતે, મહારાજ તથા યુવરાજનાં ખૂન કર્યાં ! સૂરસિંહ ! સૂરસિંહ તું રાજ નથી—ખૂની છે, ચોર છે; સિંહ નથી, શ્વાન છે. તારો મુગટ—હા ! રાજમુગટ ચોરીનો માલ છે—હા ! લૂંટનો માલ છે, નિમકહરામીનો માલ છે. હા ! ચોર ! લુંટારા ! નિમકહરામ ! ખૂની !

સૂરસિંહ: ઘેલી ન થા. કુમારી ! દુઃખ વિસાર. આજે તારું સગપણ મેં ને તારી માતાએ—

શક્તિકુમારી: શું ?

સૂરસિંહ: હા ! રાજ કામદેવ સાથે કરવા ધાર્યું છે. તારા લગ્ન જલદી કરીશું, ને સધળું વિસારે પડશે.

શક્તિકુમારી: શું યુવરાજ મરાયા છેજ ?

સૂરસિંહ: તેમાં શો સંદેહ.

શક્તિકુમારી: લક્ષ્મના લૌકિક આચાર પહેલાંજ, હું યુવરાજને વરી ચૂકી છું. યુવરાજ જીવતા હોય, તો હું સધવા છું. યુવરાજ વિધમાન ન હોય, તો હું વિધવા છું.

સૂરસિંહ: તારું મન હાથ નથી ! તારી ચિંતા તારા પિતાને કરવા દે.

શક્તિકુમારી: પાળે પોષે તે પિતા !

સૂરસિંહ: તો, શું, હું તારો પિતા નથી ?

શક્તિકુમારી: તમે આ દેહના પિતા છો; પણ હવે, તમે તમારો અધિકાર મારા પરથી ગુમાવ્યો છે. તમે તમારું બધું જાણતા નથી. તમે ડુબો છો. તો, તમે તમારી સંતતિનું બધું, ક્યાંથી સમજો !

સૂરસિંહ: હું રાજ છું તે તું—

શક્તિકુમારી: રાજ ? રાજ ? રક્ષણ કરે તે રાજ !

સૂરસિંહ: શું મારો ધર્મ હું—

શક્તિકુમારી: ધર્મ ધર્મ ? ધારણ કરે—ધારે—તારે તે ધર્મ. ઓ મોહવશ સૂરસિંહ ! એક વખત હું તને ઘંટાઘોષ કરી કહું છું. ચેત ! ચેત ! શ્વાન મટી સિંહ થા. કીર્તિ, કામિની ને કંચનની માયામાં ડુબતા પત્યર ! તારું

પાપ સમજ, પશ્ચાતાપ કર. અભુ પાસે દયા માગ. જેનું લીધું છે તેને પાછું આપ.

સૂરસિંહ:

[સ્વગત]

શું કહું ? શું કરું ? આ કુમારિકા સત્ય કહે છે. શું કહું ? શું કરું ? શું કહું ? શું કરું ?

[શક્તિકુમારી સામે નેઘ નીચું નેતો ચાલ્યો નય છે]

શક્તિકુમારી: ધર્મ ! ધર્મ ! ઓ ધર્મ ! ઓ ધર્મને પાળનાર કર્મ ! ઓ અભુ ! ઓ સારથી ! ઓ યોગેશ્વર કૃષ્ણ ! મારો હાથ પકડ. ધર્મક્ષેત્રે હું આજ ધુનું છું. ઓ નાથ ! કરિણ્યે વચનં તવ—હું આપનો સ્વિકાર દર છું. ઓ ! મારા ગુરુ ! ઓ મારા સારથી ! આ અંધકારમાંથી પ્રકાશ આપ. આ અસત્ય જીવનમાંથી સદ્માર્ગે દોર. મારું કર્તવ્ય શિખવ. હા ! હા ! શું તેઓ જીવતા છે ? દિનાનાથ ! તું દયાળુ વિશ્વંસર છે. ઓ ગુરુ માર્ગ દાખવ. મારા મનના, આત્માના, જીવનના ધર્મની જ્યોત જગાડ. સંસારની માયા ને લૌકિક જીવનને ત્યાગી હું કર્મયોગ-ધર્મયોગનાં પ્રત સ્વિકારું છું. આ મહેલ છોડી, હું મારા દેશને કાળે, મારા પ્રેમને કાળે, વન, વન, ગૃહ, ગૃહ, આયઢીશ. મારા પ્રેમી યુવરાજને શોધીશ-ધર્મ પ્રેરીશ-ધર્મયુક્ત કરાવીશ. મારા રીબાતા દેશને તારીશ. તેનો ઉદ્ધાર કરીશ. મીઠી ! ઓ મીઠી ! ભમરી !

મીઠી:

[પ્રવેશ કરતાં]

હ, બા !

[મીઠી ને ભમરી આવે છે]

શક્તિકુમારી: ને ! મારા સુવર્ણકપાટમાં કેસરીયાં વસ્ત્રમાં બાધેલ રાજગાર છે. તે તેમને તેમ લાવ.

[મીઠી નય છે]

ભમરી: બા ! આજ આપ રાજગાર સજ્જો ? શોક તજ્જો ?

શક્તિકુમારી: યુવરાણી કે ચક્રવર્તી મહારાણીથી વિશેષ અધિકારના વાધા, ભમરી ! ને હું આજે સજ્જ છું. ને હું આજ મારા મોહ છોડું છું.

લૌકિક મઠી અલૌકિક થાઉં છું.

[મીઠી વસ્ત્રાલંકારની ગાંઠડી લઈ આવે છે]

મીઠી: બા ! આ લાવી.

શક્તિકુમારી: છોડ તો.

ભમરી: બા ! આ તો ભગવાં !

મીઠી: શું, બા ! આપ ભગવાં ધારણ કરશો ?

શક્તિકુમારી: હા ! હું ભગવાં ધારીશ. આ મહેલ છોડી જઈશ.

[મીઠી ને ભમરી નમે છે]

મીઠી: બા ! મને સાથે લ્યો. હું આપની સેવા કરીશ.

ભમરી: બા ! આ ભમરી આપ વગર નહિ જીવે.

શક્તિકુમારી: છોકરીઓ ! તમારી મમતા હું જાણું છું. પણ હવે જીવો.

મને મારો ધર્મ તેડે છે. તમે મારું માનશો ?

મીઠી ને ભમરી: જી, હા.

શક્તિકુમારી: તમે અત્રે રહો. તમને મારા સોગત છે. તમે રામ-નગરની પ્રજાને ગુપ્ત આશ્વાસન આપજો. કહેજો કે તમારું રક્ષણ કરનાર આવે છે. બિચારી મરતી, રીબાતી પ્રજાને ધૈર્ય આપજો. હું થોડા સમયમાં આવીશ. સખળ થઈ આવીશ. રામનગરનો ઉદ્ધાર કરીશ. જીવો સમય જાય છે. મને મારો દેશ તેડે છે. મને મારો ધર્મ તેડે છે. મને મારો પ્રેમ પ્રેરે છે. લાવ, લાવ, મારા જીવને બહાલા ભગવાં—

[ભગવાં પરિધાન કરતી, માથે ભગવો ફેંટો બાંધતી, પગે પાદુકા ખેરતાં]

[સંગીત]

મારા દેશને કાળ, મારા પ્રેમને કાળ, મારા ધર્મને કાળ,

આજ, ગેર ધરૂં, આજ, ગેર ધરૂં.

સોનાથી શ્રેષ્ઠ આ સોનેરી ગેર રંગ,

દેશ, પ્રેમ, ધર્મકાળ, અંગે ધરૂં.

મારા દેશને.

ઉપાનો રંગ એ. સૂરજનો રંગ એ.

અગ્નિનો રંગ એ. ગેરનો રંગ એ.

દેશ, પ્રેમ, ધર્મકાળ અંગે ધરૂં !

મારા દેશને.

આકાશો ઉડશું ને અગ્નિ પર આલશું.

ચેતનાની ન્યોતની જવાલા જગાડ્યું.

ખમશું, ખમાવશું, ખેલશું ને ખેડશું.

ધર્મની ધારાને ધરતી પર રેલશું.

ઐ યજ્ઞકાજ સાજ, આજ, અંગે ધરું.

દેશ, પ્રેમ, ધર્મકાજ અંગે ધરું.

મારા દેશને.

[શક્તિકુમારીનું જવું. લમરી ને મીઠીનું પ્રણામ કરવું]

પ્રવેશ ૩

સ્થળ: કામિનીનું લઘ્ય શયનભવન.

[સંમોહિનીની અસરમાં ખેલાન કાચ પર પડેલો સૂરસિંહ]

કામિની: હા ! હા ! હા ! આ સૂરસિંહ ! જેનાં નામથી મહારાજ્યો ધૂળતાં. આ નર-આ પુરૂષ મારી કરામતના પુતળાં માફક પડ્યો છે. મારે તાલે નાચે છે. મારે તાલે મોહનિદ્રામાં પડે છે. આ મારી જીભરી સંમોહિની ! તારી-મારી, તારી મહામાયાનાં જળમાં, કોણ માનવ કે દેવ બચી શકે તેમ છે ! સ્વછન્દ ! વિલાસ-મનમાની-નવી નવી મોજ-મદમસ્ત ધરકના અખૂટ મહાસાગરમાં, એક વિહારનૌકા સમી, હું વિહરું છું. હું તરું છું. ને, દિલ ચહાય તેને હુબાહું છું. પણ, હજી, રામસિંહ કે વસંતની ખબર નથી. લોક કહે છે કે તે જીવતા જગતા છે. નથી તેમની પરવા મને. પણ ! યા કિસમત ! તે છોકરી શક્તિ મહેલ તજી ચાલી નિકળી, ગઈ. અજબ-ગજબ છે તે શક્તિ. પણ તેનું ચાલ, થઈ પડશે.

[તાલી ખલવે છે. બીજી બાજુ પડદામાં કામદેવ તાલી ખલવે છે.

કામિની કામદેવને આવવા ઈશારત કરે છે. કળાવતીને ઈશારે

ખોલાવી, ઈશારેથી સૂરસિંહને અંદર લઈ જવા સૂચવે છે.

કળાવતી સૂરસિંહના પૈડાંવાળા કાચને અંદર

લઈ જાય છે]

કામદેવ:

[કામિનીને ખંભે હાથ મુકી]

ખસ, તે ચાલી ગઈ, ગઈ તે,

તે ગઈ ! ગઈ !

કામિની: શું, ગઈ ગઈ કરે છે, ગાંડા ઘેલા પેઠે ?

કામદેવ: ગઈ, ગઈ, તે ગુલબદન.

કામિની: ને રાત્રી કામદેવ રહ્યા રાણી વગર.

કામદેવ: ખસ, તેરી કસમ ! ખસ, તેરી કસમ ! એ ગુલબદન ગલડી શક્તુડીને પકડી, તારા દેખતાં જકડી, તેના રૂપને ન હુંદું; તેની છાતી, આ મારા પગથી ન ચોળું, ચુંચું, તો, હું તારો ચાર નહિ. ચલ, ખસ ! લાવ, લાવ, શરાબ !

કામિની: પણ—

કામદેવ: પણ, પણ, જને દે-જને દે. ઇસ વક્ત રામનગરકા રાજ
નવ જહાનમમેં. હમકુ કયા પરવા-ઇસ વખત! હમ હે સચા ચાર, ઓ!
દિલદાર!

કામિની: વાહુ વાહ, વાહ!

[શરાબ આપે છે]

કામદેવ:

[શરાબ પીતાં]

[સંગીત]

મજનુકુ દેખીયો-હા મજનુકુ દેખીયો,

લયલાકી આંખસે-લયલાકી આંખસે.

હાં આશકકુ દેખીયો-હા, આશકકુ દેખીયો,

દિલદારકે દિલસે-દિલદારકે દિલસે-દિલદારકે દિલસે.

[નાચે છે]

કામિની: વાહ રે મીયાં!

કામદેવ: વાહ રે બીબી! દેખ મેરી જન! આતી હે, આતી હે ગુલ-
ખદન-ગી-આતી હે. ને જો, મેં મોકલ્યા છે જો મારા તે લાવશે, રામસિંહ
ને વસંતનાં માયાં. ફિર કયા ફિર હે. રાજ હમારા, રાણી હમારી,
રાજકી ગુલખદન નારી હમારી. નવ નવ નારી, નવ નવ સંગ! તેરી સાથ
તો, એકજ રંગ!

[કામિનીને આલિંગન દેતો ચુંબે છે]

[કળાવતી આવી કામિનીને ધશારત કરે છે]

કામિની: જો! જો! મેરા ચાર! આજ આંખો છે તારા માટે
અજબ શિકાર.

કામદેવ: કયા આધ! વો! આધ-વો, આધ! ગુ-ગુ-ગુણસુંદરી. એક
અધ, ચાર દુસરી પાઈ.

કામિની: હા, હા, તે આવી. તું અંદર જા. જો કળથી કામ લેજો.

કામદેવ: ચાર કયા? કળ, બળ, ઇળ, નિડર.

[હસતો અંદર જાય છે. બીજી બાજુથી કળાવતી નગરશેઠ રાજપાલની

ઢીંકરી ગુણસુંદરીને લાવે છે]

ગુણસુંદરી: મહારાણી સાહેબ ! પ્રણામ કરું છું.

કામિની: આવો જ ! ગુણસુંદરી ખેસો. મેં તમારા રૂપગુણનાં ધણાં ધણાં વખાણુ સાંભળ્યા છે. વખતો વખત આવતાં જવ. આ દરબાર તમારો છે.

ગુણસુંદરી: આપની માયા માટે આભારી છું.

કામિની: મેં સાંભળ્યું છે કે તમારો કંઠ ધણો મધુર છે. સંગીત પણ તમે બહુ સાંચું જાણો છો. કંઈ ચીજ સંભળાવશો.

ગુણસુંદરી: જી ! કોઈ બીજી વખતે જરૂર સંભળાવીશ. મને હવે જવા આજ્ઞા આપો. હું સાસરે જતી હતી. ત્યાં કળાવતી મળી. કહે જે, બા સાહેબ યાદ કરે છે. જરા મળી જવ. એટલે આજે તો, હું આપનું માન જળવવાજ આવી.

કામિની: જરા આવો ! આવો ! થોડી વાર આનંદે વાત કરીએ.

[ગુણસુંદરીનો હાથ પકડી અંદર લઇ જાય છે]

જરા ખેસજો જી. હું ! ખેસજો જી. આ આવી. એ ગુણની ગુમાની ! વટે છે તારાં શિલ—દામન. હા !

[કામિની પાછી આવે છે. એક શીશીમાંથી ઔષધી કાઢી મુખ પર

ચોપડે છે ને બીજીમાંથી રૂનું ઝુબડું લીંબવી કાનમાં મૂકે છે.

કળાવતી ઈશારત કરે છે. તેના સામી કામિની ચપટી બળવી

ઈશારત કરે છે. કળાવતી નગરશેઠ રાજપાલના પુત્ર

નૌતમલાલને લઇ આવે છે]

કળાવતી: બા ! આ આપણા નગરશેઠના પુત્ર નૌતમલાલ. નૌતમલાલજી ! આ આપણાં મહારાણી સાહેબ.

[કળાવતી જાય છે]

કામિની: આવોજ નૌતમલાલ ! અહો ! નામ પણ નૌતમ, રૂપ પણ નૌતમ. આવો ! આવો !

[હાથ પકડી પાસે ખેસાડે છે]

જુવો નૌતમલાલજી

આજ મેં તમને ઇશ્વરદ્વાર માણવા તેજ્યા છે. માણો મનમાની મોજ બેદિકર.

નૌતમલાલ:

[ધ્રુજતો]

મહારાણી ! મને મરણુમુખમાં મેલ્યો. મહારાણી જાણે. રાણ કામદેવ જાણે. મારી, મારા બાપની આબરૂ જાય. અમારી ફજેતી થાય. અમારાં ધરખાર લુંટાય—

કામિની: અય ! નવ જવાન ! ઇશક ઇજ્જતને લાત મારે છે. હું કામદેવો ડર ન રાખ. નિડર થઈ મનમાની મળ માણ.

[કામિની તેને જખરાઈથી આલિંગન કરી ચુંબે છે. પ્યાલો ભરી દાડનો પાય છે. નૌતમલાલ કામિનીને પાછી દાડની પ્યાલી પાય છે]

જે ! જે ! મદમસ્તી ભર્યો જામ ! મદમસ્તી ભરી જીવાની ! ચાલ ! ચાલ ! સુખસેજ પર.

[કામિની વિહ્વલ નૌતમલાલનો હાથ પકડી અંદર લઈ જાય છે. કળાવતી પ્રવેશ કરી મુખમુદ્રા ને હાથની ચેષ્ટા, વિસ્મયસૂચક, કરતી જાય છે. કામિની નૌતમલાલને પકડી પાછી આવે છે. કાનમાં રાખેલ પુંખડાને આંગળી લગાવી, પોતાના ગાલ પર ચોપડી, રમાલે લુંછી નાંખે છે]

કામિની: જતાં, જતાં, ઓ ચાર ! લે, લે, છેલો એક ખોસો, એક ચુંબન—

[નૌતમલાલ કામિનીને ચુંબે છે. એકદમ તેનું માથું લમે છે]

નૌતમલાલ:

[ચક્ર ખાતો]

હા ! હા ! હા ! હ—

[માથે હાથ મારે છે. કામિની તેને ખેંચી, કાચ પર પછાડી, સરખો મુવરાવે છે]
હાહ-હાહ-હું-મ-રૂં-ધું-મારો-જી-વ-હા-ઓ રાક્ષસી-તે-મને-મા-મા-ચો-માયો-હા-હ, હાહ-હા—

[પ્રાણ છોડે છે. કામિની ખડખડ હસે છે]

કામિની: હા ! હા ! હા ! આ મારી માયા ! ગયો, ગયો, પૂરો ગયો-પતંગીયો ! હા ! હા ! હા !

[સંગીત]

મોહિનીની મહા માયાનાં મહારાજ્યો મેં માંડ્યાં.
માનવીનાં મન મોહે ભૂલે ભ્રમણના ભરમાયા.
નારીના નયણાને ખાણે, શૂર પૂર વીંધાયા.
કીર્તિ, કામિની, કંચનના એ ફૂર કટાક્ષની માયા.
મોહિનીની—

હું, નટવર નદી ! નટવર નદી ! નટવર નદી !
નાચ નચાવું ! નાચ નચાવું ! નાચ નચાવું !
ખેલ ખેલાવું ખાસા. જ, ખેલ ખેલાવું ખાસા !
રૂપ, રંગ, મદ, મોહની માયાના નવનીત તમાસા.
મોહિનીની—

આ દેહદીપના રૂપપ્રકાશે પતંગીયાં ઝંપલાતાં.
ભોગભૂલવણી ભમતા જીવડા જગત્-જાળ જકડાતા.
મરણમુખમાં મરે મલપતા મમતાના માર્યા.
રાજ-તાજના સાજસજજૈયા, મારી માયામાં—
કેવા હાર્યા ! કેવા હાર્યા ! કેવા હાર્યા !

[તાલી વગાડવી. કળાવતીનું આવવું.]

કામિની: ગયો, ગયો, તે. જો, પોચાડ—

[મરણ પામેલા નૌતમલાલના કોચને કળાવતી અંદર લઈ જાય છે]

ગુણસુંદરી:

[પડદામાં]

અરે શિયળને કાણુ હુંટી શકે તેમ છે ?

સતીને કાણુ રોકી શકે તેમ છે ?

કામદેવ:

[પડદામાં]

ચાલી ! ઓ ચાલી ! ગઈ—પકડો ! ચાલી !

[હાથમાં કટાર સાહી ઢોડતી ગુણસુંદરી પાછળ કામદેવ. કામિની

ગુણસુંદરીના આડા હાથ લાંબા કરી ઉભી રહે છે]

કામિની: ક્યાં જશે તેમ ? અરે નાદાન છોકરી !

ગુણસુંદરી:

[કટાર કાઢી કામિનીના છાતી સરસી તાકી]

દૂર, દૂર, કુલટા ! રાક્ષસી ! દૂતી ! સાચને તે આંચ

શી ? લે ! લે—

[કટાર કામિનીને મારવા ભય છે. કામિની દૂર ખસે છે]

ગુણસુંદરી: રાખી, મારે ભગવાને લાજ રાખી.

[ચાલી ભય છે]

કામદેવ:

[ગુસામાં કામિની પાસે ધસી]

ગધ ! ગધ ! બનાવી ગધ ! તે

જવા દીધી.

[કામદેવ કામિનીને તમાચ મારે છે. કામિનીની નાસીપાસી. કામદેવનું

ગયેલી ગુણસુંદરી તરફ આંગળી દેખાડવી]

[ટપ્પે]

પ્રવેશ ૪

સ્થળ: સાચાભક્તના આશ્રમમાં એકાન્ત જાડી. મંદિર કાંઠે કુલો.

શમસિંહ: વનમાં, સત્સંગમાંએ શાન્તિ ન મળી. સંસાર જીત્યો નહિ. ને સ્વર્ગની સમૃદ્ધિ પણ ન સંભરી. કીર્તિ પણ મળી નહિ. ને મોક્ષમાર્ગ પણ ન સધાયો. મારા મનની અને જીવની નિર્બંધતાએ લક્ષ્મી ગુમાવી; રાજ ગુમાવ્યું; ધર્મ ન જાણ્યો. ભુક્તિ ને મુક્તિના જોગ પણ ન સાધ્યા. ન પરજ્યા માણસને; ને, ન સાધ્યા દેવને. ધરતીનું રાજ્ય હવું તે ન પોષ્યું, ને ખોયું. સ્વર્ગની સરણી તૈયાર છે, પણ તે પર ચડવા શક્તિ નથી. અતૃપ્તિ, અશાંતિ, અસંતોષ, અજંપ સતાવે છે. ઓ વસંતકુમાર ! તમારાં વચન મને હજી યાદ આવે છે. પણ મેંજ સાપ લેજીયો. તે દેવી જેવી ચંદાએ મને ને યુવરાજને બચાવ્યા. અમારા બદલે રૂપસિંહ ને તેનો પુત્ર મરાયા. પણ, પણ, ઓ દૈવ ! આહિ ભક્તરાજ ને શૂરવીર શૂરાની પૂરી અતુકંપા છતાં, મને લાગતું નથી, કે રામનગરનું રાજ અમે ભીલગણની મદદથી મેળવી શકીએ. ઓ ! વિધિ ! હું તે શું મુખ લઈ દુનિયામાં ફરું કે જીવું ? મારે અકારું જીવન આજ મને ભારરૂપ થઈ પડ્યું છે. ઓ ! ભગવાન ! ક્ષમા કર, ક્ષમા કર, મારો અત્યાચાર. મને આવવા દે, આ દેહ છોડી, તારા દરબારમાં—

[કટાર કાઢી]

ઓ તિર્કણ કટારી ! આ દેહ, ને દેહનાં દુઃખ વિસરાવવા, તારું કામ કર.

[કટારી તપાસે છે]

શક્તિકુમારી:

[પડદામાં]

[સંગીત]

ચેતન સાહેબ નામ, ચેતન ચેતો.

ચેતન પ્રભુનું રૂપ, ચેતન ચેતો.

ચેતન નામ, સતજીગની ચાવી.

સહુ જીગમાં, તે અકબર કાવી.

ચેતન—

રામસિંહ: અહા ! ક્યાંથી આ ગેળી વાણી ? ઓ ચેતનના અલખ જગાવનાર ભેગીરાજ ! કે, દેવ ! તું ! જે હો તે ! આ મન, આ દેહ, જીર્ણ છે. તેમાં ચેતન ક્યાંથી જાગે ?

શક્તિકુમારી:

[પડદામાં]

[સંગીત]

જગત-ભળ બંધનના જાળાં,

મોહ-પરાધિનતાના તાળાં:

એ સહુની ચેતન છે ચાવી.

સહુ જીવમાં, તે એકજ, ફાવી.

એજ, એજ, સત્યુગની ચાવી.

ચેતન—

રામસિંહ: સત્ય છે, સમજું છું; પણ સધાતું નથી.

શક્તિકુમારી:

[પડદામાં]

[સંગીત]

ચેતન જગનો ભૂપ ચેતન ચેતો.

ચેતન પ્રભુનું રૂપ ચેતન ચેતો.

ચેતન—

રામસિંહ: આ જાત્રિતિના નાદ ! આ ભગવદ્ગીતા સમી ધર્મશોષણાથી મારા મોહ જતા નથી. ઓ ગુરૂ ! ઓ બોધદાતા ! મારામાં અર્જુનનું સામર્થ્ય નથી. કેા સંસ્કારીને તમારાં મહા સત્ય શીખવો. કેા કર્મયોગીનાં જીવન પ્રેરો. મને મારે માર્ગે જવા દો. દુનિયા વિસરવા દો. ઓ પ્રિય કઠારી ! કર, કર, તારું કામ.

[કઠારી ઉપાડે છે]

શક્તિકુમારી:

[પ્રવેશ કરતી]

સખુર, સખુર, સાહસિક રાજન ! ફાતી

તે આત્મહત્યા કરે ?

રામસિંહ:

[કટારી તેના હાથમાંથી પડી ભય છે]

ક્ષમા કરો, ક્ષમા

કરો ઓ દૈવી સત્વ ! ક્ષમા કરો.

શક્તિકુમારી: ક્ષમા અભુ પાસે માગો. તે દયાળુ છે. ઓ વૃદ્ધ રાજા ! જેટલી મહા મુંઝવણથી મનને ભય પમાડો છો, તેટલી પ્રબળ ઇચ્છાથી, અભુની પ્રાર્થના કરો. તે તમને શક્તિ આપશે. ધર્મ શિખવશે.

રામસિંહ: યોગીરાજ ! કંઈ સૂઝતું નથી.

શક્તિકુમારી: જ્ઞાન, પ્રકાશ, શક્તિ, આ અર્થે પ્રાર્થના કરો. અભુની કૃપા ઉતરશે તમારા પર.

રામસિંહ: શું હું અભુની કૃપાનો અધિકારી છું ?

શક્તિકુમારી: અભુની કૃપાનો અધિકારી કોણ નથી ?

રામસિંહ: યોગીરાજ ! રાજ ગયું. મારી અશક્તિયે ખોયું. યુવરાજ અસ્વસ્થ છે. મિત્રોની કૃપા છે. પણ, હજી, તેનું ક્ષણ નથી.

શક્તિકુમારી: ક્ષણની ઇચ્છા પર ચોટ રાખી ચિંતાને ચક્રોળે ચડો છો. માનવીઓને કર્મ-ધર્મનાજ અધિકાર છે. ક્ષણદાતા ઈશ્વર છે. ક્ષણભોક્તા ઈશ્વર છે. તેટલા માટે, પ્રભુપરાયણ જવો કર્મક્ષણે અભુને સમર્પે છે.

રામસિંહ:

[શક્તિકુમારીના ચરણ સ્પર્શી]

ભલે પધાર્યા સાધુજન ! ભલે પધાર્યા ! અણીસમયે આવી, આપે મને જીવતદાન દીધું. આપની શું સેવા કરું ?

શક્તિકુમારી: રાજર્ષિ ! અભુને સ્મરો ને હું કહું તે કરો. હું તમારા પુત્રને સ્વસ્થ કરીશ. હું તમને સહુને કર્તવ્યમાં પ્રેરીશ. હું તમને ધર્મયુદ્ધની સામગ્રી તૈયાર કરી આપીશ; ધર્મયુદ્ધ કરાવીશ. શક્તિ, શાંતિ ને સંતોષ આપાવીશ.

રામસિંહ: ઓ ગુરુદેવ ! તારનાર ! શરણ અહું છું, આપનું. કરો, કરો આજ્ઞા.

[શક્તિકુમારીનાં ચરણ સ્પર્શે છે]

[ચંદ્ર તથા શૂરો પ્રવેશ કરે છે, પ્રણામ કરે છે]

ચંદ્ર: મહારાજ ! કુમારી રામનગરમાંથી તેમનો મ્હેલ છોડી ચાલી ગયાં છે ! તેમની ભાળ જડતી નથી !

શૂરો: રામનગરની પ્રજા ત્રાસમાં હુબતી જાય છે.

રામસિંહ: ચંદ્રકુમાર ! શૂરાભાઈ ! મને આજ શાંતિ, સખુરી મળી છે. હારી જતો, હું આજે આત્મહત્યા કરતો હતો. ત્યાં આ જોગીરાજ દેવે, મને બચાવ્યો; વચનામૃત પાયાં; આંખ ઉઘાડી; આશા આંજી. ને આપણા સહુના સમર્થ સારથી થવાની કૃપા કરી છે. આજથી સહુ આ દેવની આજ્ઞા પાળો. ધર્મ આચરો, ને બેફિકર રહો. આજે, મારા આત્મામાં ઉડી શાંતિ જન્મી છે.

[ચંદ્ર તથા શૂરો શક્તિકુમારીને નમ્મે છે]

[ઉકો બે મારાઓને બાંધી આવે છે. એક મારાની આંખે લોહીભીનું કપડું છે. બીજાને અંગુઠ લોહીભીનું કપડું છે]

ઉકો: આ ખુનીઓ, તેમનો પાઠ ભજવવા આવેલા ! પણ હાર્યા છે, બાપજી !

શૂરો: શું ? અરે તમે કોણ છો ? કેમ આવ્યા ? ક્યાંથી આવ્યા ? સાચું કહો.

મારો મ્હેલો: બાપજી ! અમારાં કરમ ફૂટ્યાં તે અમે અંધ આવ્યા. બાપજી ! લાલચ ખુરી છે. રાજા કામદેવે અમને મોકલ્યા. કે જે, રાજા ને કુંવરનાં માથાં લાવો. કુંવરીને જીવતી પકડી લાવો. તો, સોનામોરથી કોઠી ભરી આપશું. બાપજી ! અમે જખ મારી. બાપજી ! મેં—

[રામસિંહને બતાવી]

આ મારાજને મારવા બાણ તાર્યું. ને, આ આણે, કુંવરને મારવા બાણ તાર્યું. કે ફટ લઇને, એક તીર ઉડતું આવ્યું ને મારી આંખ ફૂટી. ને બીજું તીર આવ્યું. તે આનો અંગોઠો ભાંગ્યો. એ ! એ !

ઉકો: ને તે તીરબાજ બરછીયાનું પરાક્રમ. બાપજી ! તે વખતે તે ગાડ પર બેઠો બેઠો તીર તાકતો હતો.

મારો મ્હેલો: બાપજી ! અમે નરક ખાધું ! અમને જીવતા રાખો. અમે આપ પાહે રેશું. બાપજી ! આપને યાદ કરી રામનગરની વહતી કકળે રો.

શૂરો: નીચ હરામખોરો ! તમને રીખાવી રીખાવી મારવામાં આવશે.

રામસિંહ: શૂરાભાઈ! યોગીરાજ મહારાજ કહે તેમ કરો.

શક્તિકુમારી: જવ, તમને માફી છે. પણ, તમારે આશ્રમ છોડી જવું નહિ. પ્રભુભજન કરવું ને કામ કરવું. જો આશ્રમ છોડી નાસવા ગયા છો, તો તમારા માથાં જશે.

મારો પહેલો: એ નોધારાના આધાર! એ ગરીબને જવાડનાર! ભગવાન તમારે ભલું કરો.

[ઉઠી બેઠે મારાએને લઈને જાય છે]

રામસિંહ: શૂરાભાઈ! ચાલો જોગીરાજની પધરામણીની ભક્તરાજને ખબર આપીએ.

શક્તિકુમારી: આપ પધારો. હું નદીમાં સ્નાન કરી આવું છું.

રામસિંહ: ચંદ્રકુમાર! તમે મહારાજ સાથે જવ.

[રામસિંહ, શૂરો જાય છે]

ચંદ્ર:

[શક્તિકુમારીને નમીને]

મહારાજ! યોગીરાજ! એક કૃપા

કરો. મને જીવતદાન આપો.

શક્તિકુમારી: શું છે કુમાર!

ચંદ્ર: મહારાજ! મને વશીકરણ મંત્ર શિખવો.

શક્તિકુમારી: કેને વશ કરશો. માયાને કે માયાતીતને?

ચંદ્ર: મહારાજ! મારી એક મહામાયાને. મારી પ્રેમભૂતિને, મારા જીવનસર્વસ્વને.

શક્તિકુમારી: કોણ છે તે?

ચંદ્ર: મહારાજ! મારી સ્નેહદેવી, મારી પ્રેમભૂતિ.

શક્તિકુમારી: તો, તેને પૂજો, સેવો, આરાધ્યો.

ચંદ્ર: યોગીરાજ! તેની નામમાળા જપું છું. તેના પાંચ પૂજીશું. તેને હૃદયથી આરાધું છું. પણ મારી દેવીની હજી મીઠી નજર નથી.

શક્તિકુમારી: અધિકારી થાવ, કુમાર! ભક્ત જ્યારે ભક્તિની પરાકાષ્ટાએ પહોંચે, ત્યારે ભગવાન ભક્તાધીન બને. ભક્તની પાછળ ભમે. તમે અધિકારી

યશે, એટલે તમારી પ્રિયા તમને શોધતી સાધતી આવશે. તમારું મન માન્યું મળશે. આ વશીકરણ વિધાનું રહસ્ય. સમજ્યા કુમાર !

મંદ્ર: હા, ગુરુદેવ !

પ્રવેશ ૫

સ્થળ: રામનગરના બનરમાં અંધારી રાત.

રાજપાલ: કેમ ? કેમ ? ફોજદાર !

ફોજદાર: શેઠજી ! ક્યાં પણ તમારા પુત્રનો પતો નથી.

રાજપાલ: હાય ! મારો એકનો એક પુત્ર. ક્યાં શોધું ? શું કરું ? ફોજદાર સાહેબ રામનગરના અંધેરનો પાર નથી. પાંચ, પંદર દિવસે, માસે, બે માસે, જીવાનોના મડદાં નદીમાં તણાય છે. મને મારા પુત્ર માટે બહુ ફિકર થાય છે.

ફોજદાર: શાંત થાવ શેઠ ! જીવો તે ગુન્હેગારને પકડવા રાજ્યે એક લાખનું ધનામ કાઢ્યું છે. પણ આ કામ નથી ચોરનું કે લુંટારાનું. સહુ મડદાં પર, દર દાગીના આબાદ રહે છે. જીવાન પુરૂષનાજ ભોગ લેવાતા જણાય છે.

રાજપાલ: ફોજદાર સાહેબ ! આ અંધેર ક્યારે દૂર થશે ? હવે તો—

ફોજદાર: ધીરે, ધીરે, શેઠ ! જીવો પેલો સુબેદાર હમણાં આવશે. તે રાજ કામદેવનો માણસ છે. તમે શાંતિ રાખો. ચાલો, ફૂલી ગણકાને ત્યાં તપાસ કરીએ.

[રાજપાલ તથા ફોજદાર જાય છે. સુબેદાર તથા જલિમસિંહ પ્રવેશ કરે છે]

સુબેદાર: જલિમસિંહ !

જલિમસિંહ: જી હજૂર !

સુબેદાર: જીવો, આજે નગરશેઠની દુકાન ફોડો. ચોરાને કામ કરવા દીધો. માલ હાથ આવે, બે થપડ મારી, થોડી દક્ષણા આપી, જતા કરે. માલ મારે ત્યાં મોકલો.

જલિમસિંહ: જી.

[જાય છે]

સુબેદાર: આજ તો રાજ કામદેવનો બીજો હુકમ છે. હમણાં તે સુંદરી નિકળવી નેહએ.

[જલિમસિંહ તથા બીજા ત્રણ સશસ્ત્ર સીપાઇઓ આવે છે]

સુખેદાર: જાલિમસિંહ ! આવો, આ છપી ગલીમાં ભરાઈ જાઓ. હું સીટી વગાડું કે તમે તૂટી પડો. રસ્તાના દીવા ગુલ કરો. આજ તો રાત્રી કામદેવને રાજ કરી, હોદ્દે ચડશું.

સિપાઈ: હે ! હોદ્દે ચડશો ? બાપુ ! હાથીને હોદ્દે ?

સુખેદાર: ચાલ ! બેવકુફ ! હાથીને હોદ્દે ચડું, તેમાં મારા છોકરાં ધૂધરે રમે ? પણ, જો, મમત મારામારીમાં, દાગીના પર ઝપટ મારી લેશે. તે મને આપી દેશે. ખસ ચલાવ ! હવે છપાવ ! ચેતતા રહો.

[છપાય છે]

[નગરશેઠ રાજપાલની પુત્રી ગુણસુંદરી પિયરથી સાસરે જવા નિકળે છે. આગળ હાથમાં ફાનસ તથા ડાંગ લઈ, પગી ચાલતો જણાય છે]

જગી: બેન ! ભાઈનો પતો હજી લાગ્યો નહિ.

ગુણસુંદરી: પગી ! શું કરીએ. મને આજે મોડું થયું. મારાં સાસુજી વાટ જોતાં હશે.

જગી: બેન ! તમે તો પિયરમાં પણ પૂજવ ને સાસરામાં પણ તેમજ. લખમીનો અવતાર છો ! પણ, બેન ! મને ભાઈની ફકર થાય છે, હો !

[એકદમ રસ્તા પરના દીવા ગુલ થાય છે]

ગુણસુંદરી: પગી ! પગી ! આ શું ? આ એકદમ અંધારું ?

જગી: ફકર નહ, બેન ! મારી પાસે ફાનસ છે.

[પડદામાં સીટી વાગે છે. સુખેદાર તથા ચાર સિપાઈઓ આવે છે. ગુણસુંદરીને ફરી વળે છે. પગી ફાનસ ઉંચું કરે છે]

કોણ ? સુખેદાર સાબ ! આ શું ?

સુખેદાર: એ પગા ! ચાલતો થા.

જાલિમસિંહ: હા ! ચાલતો થા. તારી બાઈ ભલે આંધું રહી.

જગી:

[ડાંગ પછાડી]

મારી બેનને મુકીને ચાલતો થાઈ ? આ કંઈ તરકટ લાગે છે. દૂર, દૂર, ખસો—

[ફાનસ મૂકી ડાંગ ફેરવે છે. સીપાઈઓ

દૂર ખસે છે]

સુબેદાર: જીભિમસિંહ ! આ પગલાને પંજે દેખાડો. આ પરીને પ-કડો-જકડો-હપાડો !

ગુણસુંદરી: પગી ! ભાઈ—

પગી: બેન ! ન ગભરા. ન્યાં લગણુ આ ખેરીયામાં જીવ છે, તાં લગમ, તને કોણુ અડે તેમ છે ? દૂર ખસો, દૂર ખસો, એ ચંડાલો !

[હાંગ ફેસ્વે છે]

જીભિમસિંહ: ચલાવો ! શું જુઓ છો ?

[સિપાઈઓ તલવાર કાઢે છે]

સુબેદાર: એ પગા ! મૂરખ થા માં.

પગી: મારા અજ્ઞાતાની દીકરી, જેનું લુણુ મારી રંગરંગમાં છે. શું, હું લુણુદરામી થાઉં ?

સુબેદાર: જીવનો જઈશ, હા !

પગી: સરજે જઈશ. મારા ખાલખચ્યાને મારો શેઠ પાળશે. ને સહુનો જાગવાન ક્યાં સુતો છે. દૂર ખસો, દૂર ખસો, નહિ તો—

[હાંગ જીભિમસિંહને મારે છે. જીભિમસિંહ પડે છે]

જીભિમસિંહ: હા. જીવ છે, જીવ મારો જીવ છે.

[મરે છે]

સિપાઈ: એમ, એમ, પગલા !

[પગીને પાછળથી તલવાર મારે છે.

પગી પડે છે]

પગી: બેન ! જાગવાન બેલી છે. ન ગભરાઈશ. રામ-રામ—

[જીવ

છોડે છે]

સુબેદાર: છોકરી ! ચાલ મારી સાથે. મમત શા માટે કરે છે. રાજા કામદેવ તારી વાટ જીવે છે. ધરેણાં આપ અમને.

ગુણસુંદરી: હ્યો મારા ધરેણાં, મને જવા આપો, તો !

સુબેદાર: લાવ.

[ગુણસુંદરી ધરેણાં ઉતારી આપે છે. સુબેદાર તેને કમરમાં

છૂપાવે છે]

ગુણસુંદરી: ઠીક મને જવા દીઓ.

[જવા કરે છે]

સુખેદાર: એમ ન જવાય. અમારે તારા ધનનું કામ હવું. રાજા કામદેવ તારા તનના તલસ્થા છે. ને, તેને તારું તન સોંપી, અમારે વધારે ધન કમાવું છે. અમારે હોદ્દે ચડવું છે.

[ગુણસુંદરીના આડો ઉભો રહે છે]

ગુણસુંદરી: મારા શિયળનું ધન ! તેને કોણ અડનાર છે ? કોણ હુંટનાર છે ? લે ! લે ! પાપી !

[સુખેદારની છાતીમાં કટાર ખોંસે છે. સુખેદાર પડે છે]

સુખેદાર: હાય-હાય-હ-વ-

[મરે છે]

સીપાઇઓ: ખૂન ! ખૂન ! ખૂન !

[કામદેવ સીપાઇઓ સાથે આવે છે. કટારયુક્ત ગુણસુંદરી સિંહણ જેમ ધૂમે છે]

કામદેવ: પકડો એને. તેની કટાર હાય કરો.

[સીપાઇઓ ગુણસુંદરી પર ધસી, તેના હાથ પાછળથી પકડી, કટાર લઇ લે છે]

કેમ હવે તારાથી શું થાય છે

તેમ છે ? ઉઠાવો તેને.

[સીપાઇઓ તેને ઉઠાવે છે]

ગુણસુંદરી: આવો ! આવો ! નોધારાના આધાર ! ભગવાન તમે કે તમારો લાલ !

કામદેવ: લાલ હું ! લાલા હું ! સીપાઇઓ ! ચલાવો !

ગુણસુંદરી: ઓ દીનાનાથ ! ધાવ ! ધાવ ! ઉગારો, તારો—

શૂરો:

[પડદામાં]

સખુર ! શિયળવતી ! ભગવાન સહુનો બેલી છે.

[શૂરો, ચંદ્ર, ઉઝા વિગેરે ધૂપા વેશમાં આવે છે]

કામદેવ:

[ગભરાતો]

આ કોણ વળી ? સીપાઇઓ ! સામનું કરો.

[સીપાઇઓ ગુણસુંદરીને મુકી સામે થાય છે]

ચંદ્ર: કોણ છે, શિયળવતીને અડનાર ? બેન ! આવ આમ ! ફિકર ન કર.

[ગુણસુંદરી ચંદ્ર પાસે જાય છે]

શૂરો: કેમ કામદેવ ? શું જોઈએ છીએ ?

કામદેવ: ચાલ્યા જવ ! મારી પરીને લાવ.

શૂરો: જવતા રહેવું હોય, તો, જા. નહિ તો, તારી પરી ને પ્રાણ બંને ખોઈશ.

[શૂરો પિસ્તોલ સાથે તેના પર ધસે છે. કામદેવ નાસે છે. સિપાઇઓ નમી પડે છે. ગુણસુંદરી આશીર્વાદ દેતી, હાથ ઊંચા કરે છે.

ઉકા દુશ્મન સામે હાંગ ઉગામે છે]

[ટૂંકો]

પ્રવેશ ૬

સ્થળ: સાચાલક્ષ્મીના આશ્રમમાં એકાન્ત ભાગ.

[યોગીરાજ શક્તિકુમારી ને વસંતકુમાર પ્રવેશ કરે છે]

વસંતકુમાર: સારથી ! સદ્ગુરુ ! સખા ! અભુશક્તિના પરમ અવતાર !
આપને પગલે કુમકુમ કરે છે. આપના સ્વર્ગ શા ઉન્નત બુદ્ધિઅંગમાંથી
જ્ઞાનનો પયંડ સૂરજ પ્રગટે છે. આપના કમળનયનમાંથી ધર્મની, કર્મની,
પ્રેરક વિજળી ભભૂકે છે. આપના મનમોહન મુખમાંથી, જાતિધર્મના મંત્રો
જગત્ને જગાડે છે. જ્ઞાનની અંગા ને લક્ષ્મીની જમનાનો સંગમ આપના
હૃદયયોગમાં છે. આળે, આળે, સખાલાલ પ્રગટ કરીશું ? હૃદયગુહામાં
રહેલા મર્મોની ગોઠડી કરી શું ? હૈં ! સન્મિત્ર ! હૈં ! સખા !

શક્તિકુમારી: કહો, કહો, કુમાર ! તમારા મનની મુરદો.

વસંતકુમાર: પ્રિય સખા ! મૂર્તિપૂજનું રહસ્ય, મને તારા મંગળ, મોહક,
પાવન, દર્શન પછી સમજાયું. આંખ કહે છે, દૂર નહિ જઈ. મન કહે છે કે
એકજ ધ્યાન ધરીશ. આજ ! સખ્યલાવની લીલા ! ગોપીજનનો પ્રેમ
પ્રભાવ, મને હવે સમજાય છે.

[શક્તિકુમારી બેસે છે]

સખા ! તું મારો

કૃષ્ણ ! હું તારી સખી, હું તારી રાધા બન્યું.

[શક્તિકુમારીના બોલામાં મસ્તક

મેલી સુવે છે]

શક્તિકુમારી: કહો, કહો, રાધાજી શું ! કહો છો ?

વસંતકુમાર:

[સંગીત]

મજ ઝહાલું રે વૈકુંઠ નથી જાવું.

ત્યાં નંદકુંવર ક્યાંથી લાવું.

મજ ઝહાલું, હાં ! મજ ઝહાલું !

મજ ઝહાલું, રે ! વૈકુંઠ નથી જાવું.

ત્યાં નંદકુંવર-કુંવર-ક્યાંથી લાવું.

મજ ઝહાલું, રે ! વૈકુંઠ નથી જાવું.

શક્તિકુમારી: પૂજશો તેવું પામશો.

વસંતકુમાર: બસ, આવીજ આકૃતિ ! અંગે અંગે તેવુંજ રૂપ. જાણે હોયના બેલડાનાં એક માડીજ્યાં બાઇબેન !

શક્તિકુમારી: શું કહો છો ?

વસંતકુમાર: હતી મારે જીવનદેવી. મારી અમૃતદાતા પ્રાણેશ્વરી !

શક્તિકુમારી: એક બાવથી પૂજ આરાધતાં વળી બીજાનું સ્મરણ કેમ થાય છે ?

વસંતકુમાર: હા ! હા ! બેનાં પણ એકસરખાં સ્વરૂપ. ઓ સખા ! એજ ગુલાબી ઉષા જેવું કપાલ ! એજ જગદ્ગયોત્સના સમુ પ્રકાશવું તેજ. એજ જગત્ને જગાડતો અવાજ. એજ મનને ઠારતી મૂર્તિ ! એજ શક્તિ શાં સામ્ય !

[સંગીત]

મનને મળી હતી માની મૂર્તિ, જીવને તેવી જડી.

જેવી સખી, તેવા સખા, ધન ! ધન ! જીવનની એ ધડી.

સન્મિત્ર ! તુજને સેવતાં, એ શક્તિ-સખી હૈયે ચડી.

હૈયે હાંચીવું મૂર્તિ બે, ને, મૂર્તિ બે જીવે જડી.

શક્તિકુમારી: આજ તો તમે બે દેવની પૂજ માંડી, કુમાર !

વસંતકુમાર: સન્મિત્ર ! મારે સખી હતી. પણ તમારે કોઈ હવું ? આ ઉગતી જીવાનીમાં તમે સન્યાસ લીધો, ગેર ધર્યાં, ગૃહ છોડ્યું !

શક્તિકુમારી: કુમાર ! સન્યાસીઓ પૂર્વાશ્રમની વાજ પ્રગટ નથી કરતા—નથી સંભાળતા.

વસંતકુમાર: સખાભાવે પુણું છું. સખાભાવે કહો.

શક્તિકુમારી: કુમાર ! તમારે રાજ છાડવું પડ્યું. તમારે તે લ્યાગવાથી ફરજ પડી. મેં ગૃહ સ્વેછાથી છાડ્યું. સંસારીમાં ને સંન્યાસીમાં તેજ ફરક હો ?

વસંતકુમાર: સ્નેહીઓને છોડી ધર્મ સધાય ? હું સખા !

શક્તિકુમારી: સ્નેહ છાડ્યો નથી. સ્વાર્થ છાડ્યો છે. કુટુંબને માંડે ગણતો હતો. હવે, જગતને માંડે ગણું છું.

વસંતકુમાર: પણ તમે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડ્યો હતો ? તમે બ્રહ્મચારી હતા કે ગૃહસ્થ ?

શક્તિકુમારી: કુમાર ! હું ન હતો બ્રહ્મચારી; ન હતો ગૃહસ્થ.

વસંતકુમાર: એ પણ અન્યથા વાત !

શક્તિકુમારી: જીવો, કુમાર ! મારે એક દેવી હતી. સુકોમળ હતી. શક્તિવાળી હતી. મેં તેને મનમાં પધરાવી, પૂજી. પણ તેને પ્રાપ્ત ન કરી. તેને ન સેવી. તેને મેં છોડી. પણ તેને છોડતાં, તેના લ્યાગ કરતાં, તે મનહર મૂર્તિનો લ્યાગ કરતાં, જો, જો, મેં તેને આમ ચુંબન કર્યું.

[વસંત-

કુમારને ચુંબે છે]

બસ ! જાણે સખા તે તારીજ મૂર્તિ. તને જોતાં મને તે મૂર્તિનું સ્મરણ થાય છે.

વસંતકુમાર: ને તને જોતાં મને મારી દેવીનું સ્મરણ થાય છે. સખા ! સખા ! ઘોર-ભયાનક પ્રસંગે—આ શરીરને સાપ ડસ્યો હતો. રોગરગમાં કાળાં ઝેર ચઢ્યાં હતાં. તે દેવીએ મને જીવન આપ્યું. મારાં ઝેર ચુસી લીધાં. મને આયુષ્ય આપ્યું. સખા ! તેના સુકોમળ મુખમાં ઝેર !—ઝેર ! એ ઝેર મારે મારી દેવીના અધરેથી ચુંસવું હતું. હો. જો ! જો ! આમ !

[શક્તિકુમારીને છાતીથી સ્પર્શી અધરને ચુંબે છે. એકદમ

જત્રત થઇ ઉભો થાય છે]

યોગીરાજ ! આ શું ? તમારા મુખમાં અગ્નિ છે ? માંડે મુખ દાઝ્યું ! મારા શરીરમાં વીજળી લલકારે છે !

શક્તિકુમારી: અમારા યોગીઓના મુખમાં અગ્નિ રહે છે, કુમાર !

વસંતકુમાર: અસહ્ય છે આ અગ્નિ, ગુરૂદેવ !

શક્તિકુમારી: યોગીઓની મૈત્રી એવી છે, કુમાર ! દાઝવું પડે, બળવું પડે, તપ તપવાં પડે. શિત, તાપ-સર્વ દુઃખનું સહન તિતિક્ષા-તે સાધવી પડે. ધર્મની પાદુકા ખેરી વિહરવું પડે. શોક ને મોહ જીતવા પડે. ધર્મ-સ્વધર્મ-સ્વદેશ-ને જગતની સેવા કરવી પડે. વિશ્વસેવાદ્વારા વિશ્વના સ્મર-જનહારની પૂજા કરવી પડે. આ ધર્મ આચરે તેને યોગીઓની મૈત્રી ફળે. તેના શરીરમાં યોગાગ્નિ ઠરે. નહિ તો, યોગીની મૈત્રી કૂટી નિકળે. જીવાત્માને યોગબ્રષ્ટ કરે.

વસંતકુમાર: સદ્ગુરુ ! આદેશ ! સખાભાવે બોલ્યો છું. તું કહી સંખો-ધન કર્યું હોય. બાળભાવે અજ્ઞાન દાખવ્યું હોય. તે ક્ષમા કરો. ગુરૂદેવ ! ક્ષમા કરો. આપના મુખના અગ્નિના પ્રસાદે મારા આત્માને જગાડ્યો છે. આજ્ઞા આપો. આજ્ઞા આપો, ગુરૂદેવ ! કરિષ્યે વચનં તવ—ઓ સારથી ! ઓ સદ્ગુરુ ! આપનો સ્વિકાર કરું છું. ધર્મક્ષેત્ર કુરુક્ષેત્રમાં મારો રથ લઈ ચાલો. ચાલો મારા શ્રી કૃષ્ણ ! હું આપનો અર્જુન—

[નમે છે]

શક્તિકુમારી: ધન્ય છે કુમાર ! કુમાર ! તું યુવરાજ હતો. રાજ જતાં, હવે તો કુમાર થયો. તું યુવરાજ થા ! ધર્મયુદ્ધ કર. રાજ પ્રાપ્ત કર. ધર્મ-રાજ્યની સ્થાપના કર. લોકને સુખી કર.

વસંતકુમાર:

[નમીને હાથ ભેડી]

આજ્ઞા આપો, ગુરૂદેવ !

શક્તિકુમારી: તારું કલ્યાણ થાવ. રાજ્યનું કલ્યાણ થાવ. પ્રજાનું કલ્યાણ થાવ. જગતનું કલ્યાણ થાવ. કર્મ કરો, ધર્મ આદરો. જીવનનો યજ્ઞ આરંભો. દેશસેવામાં સર્વનો હોમ કરો. સ્વસ્થ થાવ. શાંત થાવ. સ્વાધિન થાવ. સૃષ્ટિને સેવો.

[ઉંચા હાથ કરી આશીર્વાદ આપે છે.]

[ચંદ્ર, સૂર્ય, ઉઠે ને ગુણસુંદરી પ્રવેશ કરે છે]

શૂરો: યોગીરાજ મહારાજ ! શમનગરના અંધેરનો પાર નથી.

ચાંદ: સતીઓના શિયળ લુંટાય છે. શ્રીમંતોની લક્ષ્મી લુંટાય છે. આ ગુણીયલ ગુણસુંદરીના શિયળનું રક્ષણ મહાપ્રયાસે કર્યું. આ આપણા નગર-રોકની પુત્રી. કામદેવે ભોગ કરવા ધારેલી, પણ અડગ રહેલી સાધ્વી.

શક્તિકુમારી: ધન્ય છે ! શિયળવતી ! શ્રીશક્તિ !

વસંતકુમાર: બેન ! રામનગરની પ્રભાની સ્થિતિ—

ગુણસુંદરી: શું કહું, યુવરાજ શ્રી ! અન્યાય ને અંધેરના મહાસાગર ઉછળે છે. મહારાજ રામસિંહની ને આપની વાટ પ્રભા જીવે છે. માટે પ-ધારો-પ્રભુ આપને વિજય આપે. ખીચારી પ્રભા તો—

[સંગીત]

વાટ જીવે પ્રભા રાંકડી, ઓ ! પ્રભાના પાળ !

માતા વિણ બાલકડાં નાનાં, ગાયો વિણ ગોવાળ;

મેઘ વિનાની મેદિની જેમ ! રાજવી ! હ્યોને સંભાળ.

ઓ પ્રભાના પાળ ! વાટ જીવે પ્રભા રાંકડી.

લક્ષ્મી લુંટાયે; શિયળ લુંટાયે; લુંટાયે મને ને માન.

ઘોર, ઘોર અંધારાં છાયાં. ખીડાયે પ્રભાના પ્રાણ.

ઓ પ્રભાના પાળ ! વાટ જીવે પ્રભા રાંકડી.

દ્રૌપદીવસ્ત્ર હર્યાં દુર્યોધન; દેવકી બાંધી કુંસ:

વાટ ભેઈ શ્રી કૃષ્ણની, તેમ વાટ જીવે પ્રભાનો સંધ:

ઓ પ્રભાના પાળ ! વાટ જીવે પ્રભા રાંકડી.

[સહુનું ગળગળું થવું. યોગીરાજ શક્તિકુમારીનાં હાથ ઉંચા કરી

ધૈર્ય ને આશીર્વાદનાં દાનસૂચન કરવાં]

પ્રવેશ ૭

સ્થળ: નદીતટ. ભૂતદેવકરી પર બળતા લડકા. ભૂતનાથ મહાદેવનું મંદિર.

વિજયાપ્રસાદ:

[મંદિરના ઓટલા પરથી ઉંઘમાંથી ઉઠતો, ગભરાતો, ઢોલતો, શોધતો, હાંફતો]

હું, માફે બેટું ! ચ્યાં ગઈ કુતરી ? અરે ! ચ્યાં ગઈ ? માફે બેટું ! ગઈ, હૈંડી ! કુતરી ! ઓ કુતરી ! હું ચ્યાં કુતરી ? ઠેર, ઠેર, આવ, આવ. આવ, ઓ કુતરી ! ઓ કાળી કુતરી ! કાળા મંત્ર કરી ને નાઠી. આજ કાળીચૌદસ ! માફે બેટું ! ચાલ, ચલાવ મંત્ર. કુતરી ચ વશીકરણમ્ ચ મંત્ર મેં પઠ્યામ્યહમ્. ઓ કાળા કુતરાની નાર ! તારા શા ભાર ? ઓ ! કુરકુરીયાંની મા ! તારા કારમા, રે ધા. હુ, હુ, હુ. હુ, હુ. કુર, કુર, કુર ! કુર, ચુર, ભુર ! આવ્યતામ્, આવ્યતામ્, માફે બેટું ! આવ્યતામ્ ! તને તારા બાપની સોગન, માની સોગન, તારા કુરકુરીયાના બાપની સોગન. આવ્યતામ્, આવ્યતામ્. ઝટપટ આવ્યતામ્. નહિ તો ખટપટ કરામ્યહમ્. ચટપટ લાગીયાહમ્. ઓ કુતરી ! ઓ કાળી કુતરી ! આવ્યતામ્, આવ્યતામ્, માફે બેટું ! આવ્યતામ્. ઓ ! આવંતમ્, આવંતમ્, માફે બેટું ! આવંતમ્. મમ મંત્રમ્ ફાવંતમ્, ફાવંતમ્. ઓ આવંતમ્, માફે બેટું, આવંતમ્—

[ભોજ્યો ને રાજ્યો નામના બે ચાર ધીરે ધીરે આવે છે. તેઓ કાળો કામળો ઓઠી લે છે]

ભોજ્યો:

[રાજ્યોને કાનમાં]

આ ગધેડો છે. જો આવ બનાવી કામ લઈએ.

વિજયાપ્રસાદ: આવંતમ્, આવંતમ્, કાળી કુતરી, આવંતમ્. મમ ધરવાળી લટ્કાણી આવંતમ્. કંઠ. લગાવંતમ્.

[રાજ્યાને બાથમાં પકડે છે. તે કાળો કામળો માથે ઓઢી ઘુંધટો કાઢે છે]
 બો ! સ્વાગતમ્. ભલે આગતમ્. બો ! મમ પારવતી ! માંહે બેઠું ! હું
 શંકર ઉર્ફે લંબોદરકા ! બાપમ્ હંમ્. અંતરપટમ્ ખેલંતમ્, ખેલંતમ્. શંકર બા-
 પલા બોળા હે. એવાહમ્. લડુગોળા પ્રિયમ્. માંહે બેઠું ! અહં રંગમ્-વિ-
 જયાપ્રસાદમ્. મમ ભટ્ટાણી વિજયામ્-ભાંગમ્. અહંમ્ વિજયાનાથમ્ રંગમ્-
 ગાંભીર્યમ્. ખેલંતમ્-ઘુંધટ ખેલંતમ્. લગ્નમ્ રત્નમ્ દેવંતમ્. તરત દેવંતમ્-
 [ત્રણે બેસે છે]

રાજ્યોઃ ચંઈ થેલા થયા શો ? મને ગોતો છા કે કુતરીને ? કુતરા શો
 કે ભેમણ ?

વિજયાપ્રસાદઃ તુમ્ ખડી સકરમ્. અહંમ્—અહમ્ પોરબંદરસ્ય ધૃતમ્.
 તુમ્ કઢીશ્ચ, અહમ્ મુલતાનસ્ય ભાતમ્. તુમ્ ભટ્ટાણીશ્ચ અહમ્ ભટ્ટમ્ લઠ્ઠમ્
 ને માંહે બેઠું ! તુમ્ કુરુરાનામ્ માતાશ્ચ અહમ્ તમ્ ખેટાનામ્ બાપમ્—

રાજ્યોઃ પણ ભટ ! આ છે શું ?

વિજયાપ્રસાદઃ બે કાન એક કરમ્ ને સુણમ્. અહમ્ હવે સાઢી
 બોલી કરમ્યાહમ્. કે, ખેરાં માણસને સમજ પડે. ઓ મારી ભટ્ટાણી ! લાડુ
 ચટ્ટાણી ! બે કાલીચૌદશની રાતે શંકરની પ્રસાદી ચડાવી, આપણે—હા માંહે
 બેઠું ! આપણે મહાદેવજીને ઓઠલે સુતા ! આંખ ઘેરાણી. પશે નજર આ-
 ગળ દોડતી, ગેલ કરતી, જલ કાઢતી, પુંછડી હલાવતી, નાચતી, નખ મા-
 રતી, કાળી અમાંસ રાત જેવી કાળી કુતરી આવી. માંહે બેઠું ! સાંભળ્યું, કે ?

રાજ્યોઃ હમ્. પછી ભટ્ટજી !

વિજયાપ્રસાદઃ બે આ ભૂતટેકરી. માંહે બેઠું ! ભૂતનાથ મહાદેવકી
 બે. પછી જેવી મેં કુતરીને બાથ લીડી કે ને, ત્યાં ન કુતરી બુતરી. ને અ-
 મારા હાથમાં, માંહે બેઠું ! ગ-ગધેડું અમારી છાતીપર પડાકે સરખું અસ્વાર
 થયું. એ, માંહે બેઠું ! ગધેડું ઉપર, ને અમે અમારા બેઠા ગધેડા નીચે.
 શો રંગ જમ્યો, ભટ્ટાણી ! અમે કૂંક મારી કે ન મળે ગધેડું, કે માંહે બેઠું
 બધેડું. પણ છાતી પર નાચે, કાળી રાત જેવી, કાળી નાગણ ! અમાસ મુખ
 પર નાગણે ફેણ કરી—

[મૂકે છે]

અમે અમારા મનને ખૂબ સમજવું—
ખૂબ સમજવું—કે “ શંકરકો પૂજન નાગણુ આઈ. જી, હાં ! શંકરકો પૂજન
નાગણુ આઈ.” પણ, માંહે જેટું ! અમારો જીવ ફડફડવા લાગ્યો. જાણે
જલ વગરની માછલડી. લાડુ વગરનો લાડુભટ્ટજી. ને જાણે તારા વગરનો હું.

રાજ્યો: પછી ભટ્ટજી !

વિજયાપ્રસાદ: માંહે જેટું, અમારો જીવ ન ઠરે કે ન મરે. ખોળીયું
જીવ ને કે, કે, બાપલા જી. પણ જીવડો માને નઈ. શું પુછા છો ? શું પુછા
છો ? એવે ટાણે અમારી છાતી જાણે ડાકલી. ને અમારી નાસિકા એટલે
અમારું—માંહે જેટું ! નાક, નાક સમજ્યાં કે ! એ સમજ્યાં કે અમારું નાક
જાણે મદારીની મોરલી—

રાજ્યો: હું, પછી ?

વિજયાપ્રસાદ: પછી અમે મંતર તંતર ચલાવ્યાં. માંહે જેટું મંતર
મેલ્યું—હું, હું, હું. હું, હું, હું. ફું, ફું, ફું થયો ફટાક અવાજ. ને મેં છાતી
પર હાથ મેલ્યો કે ને, કે, માંહે જેટું, અમારી છાતી પર સોનાનો હાર—
હા ! હા ! હા !

[હસે છે]

સોનાનો હાર, ભટ્ટાણી ! સોનાનો હાર !

હા ! સોનાનો હાર—

રાજ્યો: પછી ?

વિજયાપ્રસાદ: પછી શું ! પછી શું ! આપણો જીવ થઈ ગયો પાણી
પાણી. ને જીવે જવાની ના પાડી. અમે કહ્યું, ઓ ભટ્ટાણીરાણી ! લ્યો આ
અમારી કમાણી—

રાજ્યો: વાહ રે મારા ભટ્ટજી ! હું, પછી ?

વિજયાપ્રસાદ: પછી તો ભટ્ટાણી થઈ ગયાં પાણી પાણી. ને, જેવા
આપણે હાથમાં હાર લઈ, માંહે જેટું !, તમને આલવા હાથ લાંબ્યો કર્યો.
તેવા તમે પણ હાથ તમારો પકડવાને લાંબો કર્યો. પણ શું અમારા કિસ્સા-
મત ! એ, એ, એ ભટ્ટાણીરાણી ! તમારા હાથમાં તો આ જનોઈ આવી.
તમે જનોઈ પકડી ને અમને ઝટકો માર્યો. એ કેવો ઝટકો માર્યો ? જેવો

તમારા મા, તે અમારાં સાસુએ, અમે તમને પરણવા પધાર્યાં, ત્યારે તમારી બેન તે, માંડે બેટું ! અમારી શાળી—શાળીએ, એના ઘાઘરાની કોર, અમારા કંઠમાં નાખી. બહુ શંકરના કંઠમાં સોનેરી નાગણ ! ને તમારાં માતા એ ઝટક લઈ ઝટકો માર્યો. એમ તમે પણ અમારી યજ્ઞોપવિત સાઈ, ઝટક ઝટકો મારી, અમારા હાથમાંથી, માંડે બેટું ! સટક સટકી ચાલ્યાં—

રાજ્યો: પછી હમ

વિજયાપ્રસાદ: પછી તો બહુ આગળ લીલડીના વેશમાં પારવતી ને પાછળ માંડે બેટું ! શંકરના જેવા અમે. આગળ તમે ને પાછળ અમે. આગળ તમે ને પાછળ અમે. હમ ! મારો બાપો ! આગળ તમે ને પાછળ અમે. પણ, તમે લઈ લીધું કાળી કુતરીનું રૂપ. ને હવે, અમે, માંડે બેટું ! મંત્ર સાધી, કૂંક મારી, અમારો માલ હાથ ક્યોં છે, હાથ. માંડે બેટું ! સમન્યાં ?

રાજ્યો: હાર લાવો.

વિજયાપ્રસાદ: ઘુંઘટ ખોલો, ખોલો.

રાજ્યો: જુવો ભટ્ટ !

વિજયાપ્રસાદ: હું ! ભટ્ટાણીરાણી !

રાજ્યો: આ જુવો મેં પ્રત લીધું શે. તમે આ અહિં બેઠા બેઠા આંખ બંધ કરી વિષ્ણુસસરનો ભપ જપો. ને હું નદીમાં સ્નાન કરીને આવું. પણ હું આવ્યા સુધી, તમારે હાલતું ચાલતું નહિ. આ તમે ભૂતદેવરીના ભૂતનાથ મહાદેવના પુત્રી થયા, તે મારી માએ કહ્યું કે, તું પહેલાં નદીમાં નાળે. તારા વર પાસે વિષ્ણુનામનો પાઠ કરાવજે. નહિ તો તને ભૂત વળગશે. માટે જુવો હું નાઈ આવું. તમે બેઠા ભપ જપો. પણ જો હલ્યા છે, કે આંખ ખોલી છે, તો હું ચાલી જઈશ. પાછી માણસ મટી કુતરી થઈ જઈશ. માટે—

વિજયાપ્રસાદ: અરે તું માણસમાં ન રહે તો મારો મનખો એજે ભણે રે, મારી રાણી ! જ જલદી જઈ આવ. હું અહિં દહાસન મારી, ભપ બુધું છું. પણ તું આવ ત્યારે કંઈ સંકેત કરવો. કે મને ખબર પડે. ને હું આંખ ખોલું.

રાજ્યોઃ જીવો હું આવીશ તારે, તમારા માથા પર ટાપલી મારીશ એટલે—

વિજયાપ્રસાદઃ ટાપલી ?—

રાજ્યોઃ એ તો હેતની.

વિજયાપ્રસાદઃ ઠીક, તમે જાવ. ને જલદી જ્ઞાન કરી આવો.

[વિજયાપ્રસાદ આસન મારી, એક વૃક્ષના થડ પાસે, આંખ કાન હાથથી બંધ કરી, નામ જપવા બેસે છે. ભોજીઓ ને રાજીઓ ભય છે.

શંકરલાલ પ્રવેશ કરે છે]

શંકરલાલઃ ભૂતનાથ મહાદેવકી જે. ધન છે બાપલા ! તારા પરતાપે બંડાર ભરપુર. ભૂતોનો નાથ ! ભોજાનાથની જે ! પણ ચાલ જોઈ. વિજયો છે ખરેખરો ભાંગપ્રસાદ. જોઈ સૂતો છે કે જાગે છે. ગુપ્ત બંડારની રખવાળી કેવી કરે છે.

[જાય છે ને થોડી વારમાં એક ડાંગ લઈ ગલરાતો આવે છે]

શંકરલાલઃ ચોર ! ચોર ! ચોર ! દોડો ! દોડો ! ક્યાં મરી ગયો વિજયો. એ વિજયા, એ વિજયા, ગમાર, ગધેડા—ક્યાં મરી ગયો ?

વિજયાપ્રસાદઃ કોઈ ચોરે મારી ભટ્ટાણીનું હરણુ તો નહીં કર્યું હોય ?

શંકરલાલઃ એ વિજયા ! ક્યાં મરી ગયો, તું ?

વિજયાપ્રસાદઃ મર તું. બાયડી વગરના બળદીઆ. અમારે તો, મારું બેટું ! બાયડીએ છે, વસ્તારે છે.

શંકરલાલઃ અરે ! આ ગધેડો તો અહિં બેઠો છે. ઉઠ, ઉઠ. ચોરી થઈ, બંડારો તુટ્યો; માલ છુટાયો. ચાલ, ચાલ ! દોડી ચોર પકડીએ. અરે, કેમ બોલતો નથી ? કેમ ઉઠતો નથી ?

[વિજયાને ખૂબ હલાવે છે]

ઉઠ ગધેડો !

વિજયાપ્રસાદઃ વિજયસુત્રસ્ય જપમ્ જપામ્યહમ્. ન પ્રતભંગમ્ ક્યાં રચહમ્.

શંકરલાલઃ ઉઠ ગધેડો ! ઉઠ.

[માથા પર ટાપલો મારે છે]

વિજયાપ્રસાદ: આવી, આવી, મારી લટાણી—

[શંકરલાલને ભેરથી

બાથમાં પકડી હલાવે છે]

આવી મારી સાસુની દીકરી, મારા દીકરાની મા
ને એના નણદલના વીરાની વહુ. મારી કાળી કુતરી !

શંકરલાલ: એ છોડ-ને-

વિજયાપ્રસાદ: હવે છોડે તે તારો દીકરો-

શંકરલાલ: પણ-

વિજયાપ્રસાદ: પણ શું? પાછી પું કુતરી થઈ હતરી પડ, તો મારે
કુતરીશ નાથમ્ ઉર્ફે ધુરધુર દેવમ્ શ્વાનમ્ થવું પડે. ઓ ! મારી લાડુ
જેવી મીઠી—

[શંકરલાલ વિજયાપ્રસાદની બાથમાંથી છૂટી, તેના કાન પકડી, માથું
હલાવે છે]

શંકરલાલ: એ ભંગડ ! ચોરી થઈ. તારી મારી—

વિજયાપ્રસાદ: ને, તે, તારી મારી દાગિનાની પેટી સહિયારી છે.
નારી મારી બેરી સહિયારી નથી. હા !

શંકરલાલ: દોડ ! દોડ, ચાલ ચોર પકડવા.

વિજયાપ્રસાદ: દોડમ્ મૂકામ્થહમ્. ચોર શોધનમંત્ર માસ્યામ્થહમ્—

[બંને આડા અવળા દોડતા ચોર શોધે છે. શૂરો બદલેલા વેશમાં, બે
માણસ સાથે, રાજ્યા તથા ભોજ્યા ચોરને પકડી આવે છે]

રાજિયો: બાપજી ! અમે તમને ઓળખ્યા હવે. આ માલે લ્યો ને
અમને પણ તમારા ભેગા લઈ ચાલો. અમે હવે આપની ચાકરી કરું.

[દાગીનાની પેટી તોડેલી મૂકે છે. શંકરલાલ તથા વિજયાપ્રસાદ
તેમનાં તરફ આવી પેટી ખુલે છે]

વિજયાપ્રસાદ: આવ્યા હાથ. માંડે બેટું, બેયું, શંકરલાલ ! મમ ચોર
શોધનમંત્રમહાતમ્. એ ચીનના સાહુકારો, દીચરા ! આ માલ અમારો છે.
આલો. ચ્યાં લઈ હુંચ્યાં ?

શૂરો: તમે કોણ છો ? આ માલ તમારે હાથ ક્યાંથી આવ્યો ?

વિજયાપ્રસાદ: અમે છીએ માલના ઘણી. ને એ માલ અમને ક્યાંથી મળ્યો, તેની તમને શી છે પડી ?

શંકરલાલ: અમારો માલ આપી દીધો. અમારો બ્રાહ્મણનો માલ નહિ પચે તમને.

વિજયાપ્રસાદ: એ ગરમીના રોગ જેવો, ભેમણનો માલ, રોગરગમાં કૂટી નિકળશે. માટે મૂકી માલ, માંડે બેટું! કરો ગચ્છંતિ.

શૂરો: બ્રાહ્મણો! આ માલ તમને ક્યાંથી મળ્યો, તેનો ખુલાસો તમારે કરવો પડશે.

શંકરલાલ: તો સાંભળો, દયો! આ ભૂતનાથ મહાદેવ, અમારા પર પ્રસન્ન છે. આ ભૂતદેકરીના ભૂત અમારે વશ છે.

વિજયાપ્રસાદ: હોવે. સહુ ભૂતોની ચોટલી છે અમારા હાથમાં. લાવી લાવીને હાથમાં મેલે છે. હા!

ભોજયો:

[રાજ્યાને બતાવી]

પણ, ભંગડભટ! આ તમારી ભટ્ટાણી!

[વિજયાપ્રસાદ ગાલરો દેખાય છે]

વિજયાપ્રસાદ: ને, તું ?

ભોજયો: હું તારી ભટ્ટાણીને બાઈ.

વિજયાપ્રસાદ: તો એ ભટ્ટાણીના બાઈ! એ અમારા સાળા! માંડે બેટું! હા, બેનનો માલ નહિ પચે, હા. માટે—

[નગરશેઠ રાજપાલ બે માણસો સાથે આવે છે. એક માણસના હાથમાં ફાનસ છે]

રાજપાલ: ત્રાહી! ત્રાહી! ઓ દીનાનાથ! દીકરીનો મારી ગુણીયલનો પતો નથી. બબ્બરમાં મારી પુત્રી પર બલાત્કાર! ને મારા પુત્રનો પણ—

શૂરો: કોણ તમે નગરશેઠ? તમારા પુત્રની બાળ નથી હજી ?

રાજપાલ: આપ કોણ છો ?

શૂરો: હું રમતો રામ છું. દુષ્ટનો કાળ છે. ને દુખિયાનો દાસ છું.

રાજપાલ: હું દુઃખી છું. પણ, પણ, આ—આ શું ?

[પેટી સાચું ભેતાં હીરાનો કંઠો ઉપાડી]

આજ, આજ મારા

દીકરાનો હાર. ઓ દુખીના દિવાસા ! તેની કહિં લાળ ?

શૂરાઃ બ્રાહ્મણો ! બોલો, એકદમ. કહો, આ માલ તમને ક્યાંથી મળ્યો ? આ હાર તમારી પાસે ક્યાંથી આવ્યો ?

શંકરલાલઃ ભૂતનાથના પૂનરીની છેડ ન કરો. આંધળા થશો. નરકે જશો. માટે—

શૂરાઃ ભૂતોને લગાડનાર, અહો બ્રહ્મરાક્ષસો ! ચોરોને ઠેકાણે લાવનાર મહામંત્ર, મારી પાસે છે.

શંકરપ્રસાદઃ હૈં !

શૂરાઃ

[પિસ્તોલ કાઢી]

જીવો આ મહામંત્ર ! બોલો, બોલો ! નહિ તો, તમારા જીવો ને ભૂત ટેકરી પર લમતા કરીશ.

શંકરલાલઃ અમે મરશું તો પણ જપશું નહિ. અમારા ભૂત તમને વળગશે—

શૂરાઃ તો થાવ તૈયાર.

[પિસ્તોલ ઉગામે છે]

વિજયાપ્રસાદઃ એ આપલા ! ન મારશો. એને તો નથી બૈરી ને નથી વસ્તાર—

શૂરાઃ તો બોલ, હું સાચું બોલ.

વિજયાપ્રસાદઃ જીવન્તમ્ નરમ્ લદરામ્ પાવંતમ્ આપલા ! આઠ દહાડે, પંદર દહાડે, માસે, બે માસે, આ નદીમાં જવાન પુરુષોનાં મડદાં તણાઈ આવે છે. તેમના શરીર પર દાગીના હોય છે. આ હીરાનો ગંઠો પેરનાર થોડા દિવસ પહેલાં તણાઈ આવેલો.

રાજપાલઃ શું મારો પુત્ર ? તમે તેના શરીરનું શું કર્યું ?

વિજયાપ્રસાદઃ ભાઈ સાબ ! માલ લઈ, ખાડમાં મેલ્યું. ને ત્યાં તો જાણો છો ને.

રાજપાલઃ હાય !

શૂરો: બીજે તમારી પાસે કેટલો માલ છે ?

વિજયાપ્રસાદ: બંડાર ભર્યો છે.

શૂરો: જાવ. તમે જાવ તો રાખી, આ બ્રાહ્મણોને સાથે લઈ, સર્વ બંડારનો માલ હાથ કરો. આપણા સંકેતસ્થાને રાહ જોજો.

[શૂરાના માણસો રાજ્યા ભોજ્યા ને ખો બ્રાહ્મણોને લઈ જાય છે]

શૂરો: નગરશેઠ ! એક વાત કહું. તમારી પુત્રી સહીસલામત છે. તેના શિયળનું અભુએ રક્ષણ કીધું છે. તે અમારા આશ્રમમાં નિર્ભય છે. તમારા પુત્ર માટે—

રાજપાલ: શું કહું. ઓ દેવ જેવા માનવ ! ત્રાહી, ત્રાહી છે, આ રાજ્યના અંધેરથી. લક્ષ્મી લુંટાય છે. ન્યાય નથી. સ્ત્રીઓનાં શિયળ લુંટાય છે.

શૂરો: તો, તમે કહો. તમે મહારાજ રામસિંહના રાજ્યમાં સુખી હતા ?

રાજપાલ: તે ભલા રાજ અમને વિસરતા નથી.

શૂરો: તો ધર્મરાજ્યની સ્થાપના માટે તમે શું કરશો ?

રાજપાલ: માંડે અખૂટ ધન આપું. માંડે જીવન આપું. હું એક નહિ, પણ આખું મહાજન, તેમ કરવા, તૈયાર છે. હમણાં અહિંજ મહાજનનું પંચ સોગન ખાવા તૈયાર છે.

શૂરો: ધન્ય છે ધર્મરાજભક્તિને. શેઠ ! તેજ કાર્ય માટે, મેં આ બ્રહ્મ-રાક્ષસોનો ખળનો લીધો છે. તમે પ્રજા તૈયાર થાવ. તમને તમારી પુત્રી મળશે. મહારાજ રામસિંહ મળશે. ધર્મરાજ સ્થપાશે. જીવો અમારે લક્ષ્મીની જરૂર છે.

રાજપાલ: ઓ દૈવી સત્ત્વ ! અખૂટ લક્ષ્મી, હું આપને આપવા તૈયાર છું. આપ આ અસુરરાજ્યનો પરાજય કરો. ધર્મરાજ્યની સ્થાપના કરો.

કામદેવ:

[પડદામાં]

પકડો ! પકડો ! એ રાજદ્રોહીઓના સરદાર વાણીયાને.

[કામદેવનું દશ સશસ્ત્ર માણસ સાથે બહાર પડે. નગરશેઠને બેઠી જડવી. શૂરાનું દૂર ખસવું]

શૂરાઃ ઓ વહ્નિકનર ! આ તારી કસોટી છે. પ્રસંગ પ્રતિકુલ છે. હું તરત પાછો આવીશ. તને છોડાવીશ.

[શૂરાનું જતું. સહુનું તેના અવાજ લાણી જોવું. નગરશેઠ રાજપાલની ઉચ્ચ મુખમુદ્રા. કામદેવનું શૂરાના અવાજ લાણી આંગળી ચિંપવી. સર્વનો વિરમય. એક સીપાઇનું અવાજ તરફ ધસવું]

[ટૂંક]

પ્રવેશ ૮

સ્થળ: સાચાલક્તના આશ્રમ પાસે વિશાળ ખુલું ક્ષેત્ર.

ઉકેા:

[ઢોલકના તાન સાથે નાચતો]

[સંગીત]

મારા રામજનું નામ એક સાચું. હાં રે ! મારા રામજનું નામ એક સાચું.
એક સાચું, હાં ! રે ! એક સાચું, રામ નામ સાચું. બીજું બધું કાચું.

મારા રામજનું નામ એક સાચું. હાં રે—

ધંતર ને તંતર ને મંતર ને જંતર એ—

રામનામમાંજ સમાણું.

સંતોની સેવા, એ મીઠડલા મેવા હા !

સંતોની ચરણરજ ભયું.

જંખુ જુગે જુગે, જોગીનું શરણું. રે !

રત્રી રામજના નામને હું રાચું.

રામજના નામના ંહાણે ચડી જા

લવસાગરના તાર ! હાં ! રે ! ભાઈ લવસાગરના તાર !

ઉકેા દાસ કહે, લવસાગરના તાર ! રામજનું નામ એક સાચું. હાં રે

સાચાલક્ત:

[પ્રવેશ કરે છે]

હરે ! હરે ! હરે ! અહો ભાઈ ઉકેા !

આજ તો, લજનાનંદના સાગર પર હિંડોળા ખાય છે. તારો જાપ સિદ્ધ થયો. સર્પનાં ઝેર ઉતરે છે તારે હાથે ?

[ઉકેા સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ચરણ સ્પર્શે છે]

ઉકેા: બાપજી ! આપે આ પત્થરને તાર્યો. સરપ તો શું ? જગતનાં ઝેર રામનામના મંત્રે ઉતરી શકે.

[રામસિંહ, યોગીરાજ શક્તિકુમારી, વસંતકુમાર, ચંદ્ર ને શૂરો

વાત કરતા આવે છે]

શક્તિકુમારી: તો, હવે તમે એક સળળ દુકડી લઇ, રામનગરના કા-
રાગૃહ પર હાથો કરો. રાજકેદીઓને છાડાવો. મુખ્ય નાગરિકોના પંચને અત્રે
લાવો. નગરમાં જાહેર ઢંદેરો પિટાવો. જાહેર કરો, કે જીવું અંધેર, જીવના
અન્યાય, અધર્મરાજ્ય જાય છે. નવો પ્રકાશ, એક સરખો ન્યાય, ધર્મરાજ્ય
એટલે લોકરાજ્ય-પ્રજા-જનસમાજના હિતને માટે રચાયેલું સ્વરાજ્ય સ્થપાય
છે. સ્વ-એટલે આત્મા-સ્વરાજ્ય એટલે આત્માનું રાજ્ય ! સ્વ-એટલે
પોતાપણું-પોતાનો આત્મા, મન ને દેહ ! આત્માના અમર અભિલાષ અને
મનના માનને, જીવનમાં ઉતારે તેવા દેહ, તેવા સંસાર, તેવાં રાજ્ય ! મન,
વચન અને દેહની પુષ્ટિ-શક્તિ, તપ ને વ્રત. પ્રાણ, પ્રજા ને પૃથ્વીની
પ્રગતિ-મુક્તિ. આ લોકશક્તિને પોષનાર મહારાજ્ય સ્થપાય છે. તે મહા-
રાજ્યનો રાજા, લોકોની લક્ષ્મીનો ભોગવનાર નહિ; પણ લોકની લક્ષ્મીનો,
તેમની શક્તિનો, તેમની પ્રગતિનો પોષનાર, તેમની રખવાણી કરનાર ગોવાળ
યશો. ક્ષત્રીવીરો ! મને આજે સંતોષ થાય છે. હવે સિંહોએ નિજરૂપ
ઓળખ્યાં છે. નિરાશાના અંધકારને ખદલે, આશાની પ્રકાશતી ઉષા ઉગે
છે. ધર્મ જાણો. કર્મ કરો. યજ્ઞ આદરો.

સાચાલક્ષ્મી: સહુ આપનો પ્રતાપ છે, ઓ અવતારી યોગીરાજ !

શક્તિકુમારી: સહુ આપની સુખકર છાયામાં સધાય છે, ઓ દયાળુ
લક્ષ્મીરાજ !

રામસિંહ: યોગીરાજ મહારાજ ! આપને પગલે, ડગલે, વચનામૃતે,
સતસંગે, ધર્મશક્તિનો સાગર અમારા આત્મામાં ઉછળે છે.

ચંદ્ર: આદેશ યોગીરાજ ! આજ્ઞા આપો.

શૂરો: મહારાજ ! આશિર્વાદ આપો. અમારી સેના તૈયાર છે.

વસંતકુમાર: અર્જુને કહું હવું તેમ કહું છું. સદ્ગુર ! સારથી ! સખા !
ધર્મયુદ્ધ માટે, મારા રથને ધર્મક્ષેત્રમાં, રણસંગ્રામમાં લઇ ચાલો.

શક્તિકુમારી: શરણુ ગ્રહો, શરણુ ગ્રહો, તે ભગવદ્ગીતાના બોધનાર
મહા અર્જુનના મહાસારથીનું. જ્યાં યોગેશ્વર કૃષ્ણ સારથી છે, જ્યાં અર્જુન
જેવા ક્ષત્રીવીર શસ્ત્ર ધરે છે, ત્યાં વિજય છે, લક્ષ્મી છે, નીતિ છે, ધર્મ છે,
શક્તિ છે, શાન્તિ છે. મહાઉપનિષદનું મહાવાક્ય છે. નાયમ્ આત્મા વલ્લભિનેન
લભ્ય:—આત્માનું રાજ્ય ખલહિન પ્રાપ્ત નહિ કરી શકે. સમર્થ છે. ઉઠો,
જગો. ધર્મક્ષેત્રે જૂઝો. ચંદ્રકુમાર !

અંદ્રઃ આજ્ઞા યોગિરાજ મહારાજ !

શક્તિકુમારીઃ અંદાકુમારી ક્યાં છે ?

અંદ્રઃ વિજળી જેવી બીલગણમાં ધૂમે છે. પુરૂષો ને સ્ત્રીઓને લશ્કરી તાલીમ આપે છે. સ્ત્રીઓની એક સેના તૈયાર કરે છે. મહારાજ ! સિંહણ સમે ડગલે, આવે છે તે, આ તરફ.

[અંદા લશ્કરી ડ્રેસમાં-કમરપટો, તલવાર ખાંધેલ, માથા પર ફટકો, એક હાથમાં રણધ્વજ ધારી આવે છે. સાથે ગુણસુંદરી પણ લશ્કરી પોષાકમાં સજ્જ છે ને બુગલ ધારી પ્રવેશે છે]

અંદાઃ

[નમીને]

ગુરૂજન આજ તો !

[સંગીત]

ધન્ય વીરોની માત, ધન્ય વીરોની પત્ની !

સહુ દેશને કાળ, સાજ શત્રુઓનાં ધરતી.

આત્મે અગ્નિ બળે, વીજળી હૈયે લલૂકે.

ખડ્ગ અડ્ગ અડ્ગ ગ્રહી હાથ ધર્મક્ષેત્રે નવ ખૂળે.

જંગ તણાં વીર રંગ, જલધિ સમ જીવે જડીયા.

ધન્ય ધરણીનાં ભાગ્ય, જાગતા જીવ જ્યાં બળીયા.

[અંદા ગુણસુંદરીને સાન કરે છે. ગુણસુંદરી બુગલ ફૂંકે છે. સશસ્ત્ર બીલસ્ત્રીઓની સેનાનો પ્રવેશ. ક્વાયત્, યુદ્ધદર્શન. લશ્કરની મધ્યમાં કુદતો, બાણ વીંજતો બરછીયો. લશ્કરનો ઉત્સાહ. યોગિરાજના હાથ ઊંચા કરી આશિર્વાદ]

[ટબ્બો]

સ્રીશક્તિ

અંક ૩

પ્રવેશ ૧

સ્થળ: સાચાભક્તના આશ્રમમાંની કુંજ.

[ચંદા અને ગુણસુંદરી લક્ષ્મી પોષાકમાં, માથા પર ફટકા ને શસ્ત્રસમેત]

ગુણસુંદરી: કુમારી ! જાણે આકાશથી, વિજળી પૃથ્વી પર ઉતરી હોય, તેવાં આપ છો. જ્યાં વિચરો છો, ત્યાં ચમકારા, તેજ, બળ, વીરરસ ! મને વણિકપુત્રીને પણ આપે—

ચંદા: નહિ, નહિ, ગુણિયલ ! તમારામાં શિયળનું સામર્થ્ય છે. તે શક્તિ તેજ ક્ષાત્રતેજ. ધર્મેનું બળ તેજ બાહુબળ. જીવો ! તે બળે, તમે કામદેવ ને કામિનીની જળમાંથી અદ્ભુત મુક્તિ રહ્યાં. ગુણિયલ ! શ્રી રામજીને તો સૈન્ય એકત્ર કરતાં, અનેક સાથ છતાં, ચૌદ વર્ષ વીત્યાં ! [ચંદ્ર આવી ગુપચુપ બનેલી પાછળ એક બેઠક પર બેસે છે]

પણ ખરો ક્ષાત્ર-ધર્મ, ખરું ધર્મબળ, તો શ્રી સીતામાતાનું, હો ! અસુરની લંકાના અશોક વનમાં, રાક્ષસના ત્રાસમાં, એ એકલીએ, તેનું સતીત્વ જળવ્યું ! તેનું નામ, શક્તિનો સાગર. એનું નામ, સર્વ આસુરી ગણને, પોતાના તાપથી દૂર રાખતી, ધર્માગ્નિ—સ્ત્રીશક્તિ !

ગુણસુંદરી: સત્ય છે કુમારી ! પણ કુમારી ! ચંદ્રકુમારનું ?—

ચંદા: ગુણિ ! જવા દેને તે વાત, અત્યારે. અત્યારે ધર્મની વાત છોડી, વિલાસની વાત પર ક્યાં ઉતરી. શું ! તને તારા પતિ સાંભળ્યા છે ?

ગુણસુંદરી: સીતાજી અશોકવનમાં શ્રી રામનામનો અખંડ જપ જપતાં હતાં.

ચંદા: ને તારા રામજી તારી શોધમાં વનવન વિહરતા હશે ! વાનરનાં જીથ ને રીંછના ટોળાં ભેગાં કરતાં હશે ?

ગુણસુંદરી: ગુરૂ વગર જ્ઞાન મળતું નથી. સારથી વગર માર્ગ સૂજતો નથી. ગુરૂ મળશે ત્યારે—

ચંદા: તો, ગુણિ ! તું તારા ભરથારની ગુર થા. અહિં ! બોલાવશું તારા વરને ? તે પણ તારી સાથે શસ્ત્ર સજ્જ સેનાપતિ થાય; દેશને કાળે, ધર્મયુદ્ધને કાળે, સ્વમાન-સ્વદેશના રક્ષણ કાળે, વીર બને. મને ગુણિ ! એવાં વીર વીરાંગનાનાં જોડલાં બહુ ગમે, હો !

ગુણસુંદરી: તો વીરાંગના ! તમને કેવો વીરવર ગમે ? કેવો વીર તમારો અધિકારી ગણાય ?

ચંદ્ર:

[સ્વગત]

મને કહેતી નથી. પણ, સખી પાસે બોલ બોલ;

હૃદય બોલ.

ચંદા: ગુણિ ! કહું ત્યારે ? જો સાંભળ.

[સંગીત]

સાગરને હિંડોળ, હીંચાવે સાગરને હિંડોળ.

ચંદાના અમૃતમાં મારી ચોળી કરે રંગબોળ.

હીંચાવે સાગરને હિંડોળ.

ગુણસુંદરી: વાહ રે વીરબાળા ! સાગરને હિંડોળે હીંચાવે ! ચંદાના અમૃતમાં તમારી ચોળી ભીંજવે ! હં ! બા ! પછી ?

ચંદા:

[સંગીત]

નયણે સારે સૂરજનો સુરમો—

ચંદ્ર:

[સ્વગત]

સૂરજનો સૂરમો ! પહેલું, યાદ રાખી લઉં. પહેલું તો, સાગરનો હિંડોળ ! એક. ચંદાના અમૃતમાં ચોળીનો રંગ ! બે. સૂરજનો સૂરમો ! ત્રણ.

ચંદા:

[સંગીત]

નયણે સારે સૂરજનો સુરમો, વિજ ઝાંઝરીનો ઝંકાર.

ચંદ્ર:

[સ્વગત]

વિજળીનાં ઝાંઝર ! ચાર.

ગુણસુંદરી: તો, તો, બા ! નયણે સૂરજ ભભૂકે ને રણક્ષેત્રમાં વિજ-
ળીનાં નૃત્ય ! બા ! રે ! આવો અધિકારી તો ! પણ, પછી, બા ?

ચંદ્ર: બસ વધારેનો લોભ નહિ રાખું—

[સંગીત]

એ અધિકારી આ ચંદાનો. એ આ મનજનો મોર. સાગરને—

[પડદામાં બ્યુગલનું વાગવું]

ચંદ્ર: ચાલો ક્વાયત્નો સમય થયો છે. વિલાસ છોડો. સ્વકર્મ તેડો છે.

[ચંદ્ર તથા ગુણસુંદરી જાય છે]

ચંદ્ર: ચાર, ચાર, અભિલાષા પૂરી કરે, તે અધિકારી !

[વસંતકુમાર પ્રવેશ કરે છે]

વસંત: શું કરે છે, ચંદ્ર !

ચંદ્ર: અધિકાર સાધું છું.

વસંત: શેનો ?

ચંદ્ર: ઇષ્ટપ્રાપ્તિનો.

વસંત: શું છે ઇષ્ટપ્રાપ્તિનાં સાધનો ?

ચંદ્ર: મિત્ર ! એક તો, સાગરનો હિંડોળો. બીજું તો, ચંદાનું અમૃત.

વસંત: હું !

ચંદ્ર: તે અમૃત ચોળી રંગવા માટે.

વસંત: ને પછી ?

ચંદ્ર: સૂરજનો સૂરમો.

વસંત: હું !

ચંદ્ર: બાપુ ! હવે કાળજ આંજોલી કાળી કીકી નહિ ! પણ સૂરજના
તેજનાં અંજન !

વસંત: એ તેજમાં વું પણ અંજઈ જશે. તારી આંખ બંધ થઈ
જશે. તો, વું જોઈશ શી રીતે, તારી પ્રેમમૂર્તિને ? હું ! પછી ?

ચંદ્ર: વીજળીની ઝાંઝરી ! પૃથ્વી પરનાં રૂમ ઝુમ-ઝુમ ઝુમ નાચ નહિ. પણ ગગનથી ઉતરેલી વીજળીનાં તુપુર ! આ અધિકાર પ્રગટાવીશ. મારી દેવીને પ્રાપ્ત કરીશ.

વસંત: ધન્ય ભાગ્ય તારાં. પણ, ચંદ્ર ! મારી દેવી-મારી પ્રેમમૂર્તિ ક્યાં ? હું ક્યાં ? રાજ્ય ક્યાં ? જ્યારથી યોગીરાજ આપણને સજ્જ રહેવાનું કહી સીધાવ્યા છે, ત્યારથી તે સદ્ગુણનાં ને મારી શક્તિનાં સ્મરણાં, સમણાં, સદા આવે છે.

ચંદ્ર: સહુ મળશે મિત્ર ! પણ હાલ તો, યોગીરાજની આજ્ઞા પ્રમાણે સંયમ સાધો. રાજકેદીઓનો ધૂટકારો થઇ ગયો છે. સહુ તૈયારી છે. એક યોગીરાજ મહારાજની આજ્ઞા થતાં, રામનગરનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થશે. પાતાલ-માંથી શોધી મારી બેનને સોંપીશ. તમારી વિજયમાળ સમી તમારા કંઠમાં તે શોભશે !

વસંત: એ અદ્ભુત યોગીરાજ, એ અવતારી શક્તિ ! આપણા આ-લસ્ય ઉડાવી, આપણને સ્વધર્મ શીખવી, આપણને મર્યાદા સાંચવવાની આજ્ઞા કરી, ચાલી ગયા. રાહ જોઈ છું તેમની આજ્ઞાની. પણ મન ખંડ કરે છે. ને સેના લઇ, કૃત્ય કરવા મન થાય છે.

[ઉકો બરછીયાને આંગળીએ વળગાડી દોડતો આવે છે]

ઉકો: હા ! હા ! હા ! બાપલા ! ભારે થઇ. હા ! હા ! બાપુ ! બરછીયાએ તીર તાચી નગરોઠની પાધડી ઉડાવી. વાણીયાભાઇ માનતા નોતા. કહે જે, આટલું છોકરું તે શું તીરે તાંચે.

[વસંતકુમાર બરછીયાને માથે હાથ મેલે છે. સહુ હસે છે]

રાજપાલ:

[પ્રવેશ કરી પ્રણામ કરે છે]

આ અજબ મૂર્તિ છે, મહારાજ !

ભાઇ ! મને પણ તીર મારતાં શિખવીશ ?

બરછીયા: આવજો, નાના છોકરા ને છોકરીઓના વર્ગમાં.

રાજપાલ: ઠીક, ભાઇ ! અમે વાણીયા, તો જ્યાં ચમત્કાર હોય, ત્યાં નમસ્કાર કરી, કામ કાઢી લઇએ.

પણ-સહુ તૈયારી છે, કૃપાનાથ !
લોકોએ અક્ષય હંડાર મોકલી દીધો છે. અખૂટ લક્ષ્મી, અખૂટ સેના, તૈયાર
છે. લોક તૈયાર છે. એક ચીનગારી મુકવી બાકી છે. યોગીરાજ મહારાજની
આજ્ઞા મળે તેટલી વાર છે.

વસંતઃ શેઠજી ! તમે પણ તમારા ધર્મમાં—

રાજપાલઃ વાણીયાના વખાણ ન કરશો, બાપુ ! થોડે વખાણે પણ
ફાટી જાય વાણીયો. અમે વાણીયા લોકને ઘુટી ધનવાન થઈએ. અમારાં દ્રવ્ય,
અમે ધર્મરાજ્ય માટે ન આપીએ, તો અમારા જેવા અંધ કોણ. ધન તો
વાપર્યુંજ કામનું. ધર્મોને ન આપીએ તો અધર્મી હુંટી લે. ને જોગી મહારાજ
પણ, સહુ રજપુતોને અંકુશમાં રાખી, ઠાવકી રીતે ને લાંબે વિચારે કામ
લેવરાવે છે. બાપુ ! રજપુત જરા વાણીયાવિદ્યા શીખે, તો વધારે ફાવે. રજપુત
લાંબો વિચાર કરે; સમય પ્રમાણે વર્તે. જેમ શ્રી કૃષ્ણ મહારાજ, સમય
સમયે ક્ષત્રી, સમય સમયે, વાણીયા બની જતા, તેમ રજપુત પણ સમજીને
કામ કરે. તોજ જય મળે. ને વાણીયા પણ થોડું ધણું લડતાં શીખે. જરૂર
પડે પોતાની, પોતાના કુટુંબની, પોતાના દ્રવ્યની, પોતાના દેશની સેવા
માટે કમર કરે. આ હું પણ, સેનાના ખજાનાની વ્યવસ્થા કરતો, એક વાર,
ખંદુક ને તલવારનો ધા કરતાં ચુકું નહિ, હો !

વસંતઃ ધન્ય ! છે વાણીયા ! ધન્ય ! છે.

[પડદામાં દોલનો અવાજ]

ચાલો ! ચાલો ! સેનાની કવાયત્નો સમય થયો છે.

પ્રવેશ ૨

સ્થળ: રામનગર, રાજમહેલમાં કામિનીનું લઘુ રાયનગૃહ.

[સૂરસિંહ સંમોહિનીની અસરમાં બેભાન પડેલો છે. યોગીરાજ શક્તિકુમારી કળાવતી દાસી સાથે આવે છે]

કળાવતી:

[દ્રવી ઘુટણીએ પકી]

ઓ યોગીરાજ મહારાજ ! જીવન પર્યંત આપની દાસી થઈશ. આપનાં ચરણ સેવીશ. માંડે તન, મન, ધન, અર્પીશ. આ મહામાયાના રૂપના જીકા તેજમાં, ઓ ! અલૌકિક મૂર્તિ ! આપને, પતંગીયા પેટે, નહિ મરવા આપું. મેં આપને, આ ધુતારી જીવન-જીવનું ચારિત્ર્ય ખોલી બતાવ્યું છે.

શક્તિકુમારી: તારૂં કલ્યાણ તરો કળાવતી !

કળાવતી: કલ્યાણ તો, જ્યારે આ દાસીને આપ જીવન લગી અંગિકાર કરો, ત્યારે. મને વચન આપો, પ્રાણનાથ !

[શક્તિકુમારી મુખ મલકાવતી

કળાવતીના મુખને સ્પર્શે છે]

જીવતા રહો. પણ, ઓ ફૂલ સમા સુકુમાર યોગીરાજ ! સાવધાન રહેજો. જીવો ! જીવો ! આ સંમોહિની ! કોઈને પણ આ બેભાન બનાવી શકે છે. મહારાજ સંમોહિનીના શિકાર, મહારાણીની ઇચ્છા પ્રમાણે થાય છે. જીવો ! આ સંજીવની ! તે સંમોહિનીની અસર દૂર કરે છે. જીવો ! જીવો ! આ કામદિપિકા રૂપવર્ધની ! તે મુખનું સૌંદર્ય વધારે છે. નરના કામને ઉત્તેજિત કરે છે. જીવો ! જીવો ! આ પ્રાણવિનાશિની ! તે મહારાણીના કાનમાં ગુપ્ત રહે છે. તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે ગુલાબી ગાલ પર ચડે છે; ને શરણ થયેલા નરનો શિકાર કરે છે. તેમનાં શબ, પાતાલ કુવામાં પડી, નદીમાં વહે છે.

શક્તિકુમારી: યુવાનોના નદીમાં તણાતાં મરદાઓના આજ ભેદ ?

કળાવતી: જી, હા. ને, જીવે! આ મહારાજ! સંમોહિનીના શિકાર થઇ, બેલાન થઇ, પડ્યા છે. તેમની માનીતીને મનમાની મોજ માણવા મળે છે.

[શક્તિકુમારી સૂરસિંહને જોઇ નિશ્વાસ નાખે છે]

ઓ કામજુગારા !

અલબેલા ! સાવધાન રહેજો. હું મહારાણીને ખબર આપું છું. ઝડપાની બારીમાંથી, જોણે આપના સામી આંગળી કરી, આપને મને દાખવ્યા હતા, તેજ તે, હો ! પણ, પ્રાણનાથ ! સાવધાન રહેજો. મહામાયા છે. ધૂતારી, કગારી, જાદુગરી છે. પાપનો ભય નથી, કોઇનો ડર નથી એને. સાવધાન રહેજો, સુકુમાર !

[કળાવતી અંદર જાય છે]

શક્તિકુમારી: હા ! આ સૂરસિંહ ! જેના નામથી, જેનાં ક્ષાત્રતેજથી મહારાજ્યો ધૂજતાં. તે સિંહની આ શ્વાનચેષ્ટા ! હરિ ! હરિ ! મને તેની દયા આવે છે. આ મારો પિતા ! રે ! રે ! મારા મનને, પુત્રીના મોહશોક રંગે છે ! ખસ, દૂર, દૂર, મોહમાયા ! અત્રે અસત્ સ્રેહને અવકાશ નથી. અત્રે ધર્મનેજ અવકાશ છે.—હા !—શું રૂપ ! તારી બલિહારી છે. કામિનીના રૂપમાં સૂરસિંહ અંધ થયો, અન્યાયી થયો, પરવશ થયો, પામર થયો. કામિનીના રૂપના પ્રકાશમાં અનેક યુવાનો પતંગીયા પેઠે પડ્યા. તે આજ, મારા રૂપ પર મોહી. તેની દાસીને દૂતી કરી મારી પાસે મોકલી. પણ દૂતી મારા રૂપની દાસી બની. મને કામિનીના કપટકળાના ભેદ ભરમ ખતાવ્યા. આ રાક્ષસીની મોહમાયાની જળ ખૂલી ગઈ. હરિ ! હરિ ! પ્રભો ! દીનાનાથ ! તારી એમજ ઇચ્છા છે, જે યુદ્ધ વગર, હિંસા વગર, રક્તપ્રવાહ વગર, આ અસુર રાજ્યની ઉત્ક્રાંતિ થાય. સૂરસિંહના મોહ જાય. ધર્મરાજ્યની સ્થાપના થાય. સાવધાન ! કોઇ—

[કળાવતી આવે છે]

કળાવતી: સાવધાન ! મહારાજ ! મહારાણી પધારે છે.

[સૂરસિંહના કોચને અંદર લઇ જાય છે. શક્તિકુમારી એક આસન પર બેસે છે. કામિની પ્રવેશ કરે છે]

કામિની:

[નમે છે]

પધારો, પધારો, કામલુગારા યોગિરાજ ! અહ

દાસીની સેવાનો અંગિકાર કરો.

શક્તિકુમારી: કલ્યાણમસ્તુ. મહારાણી ! તમે મારી પાસે, શેની આશા રાખો છો ?

કામિની: તમારી કૃપાની—તમારી—

શક્તિકુમારી: જેવી રૂપવાળી છે, તેવી ગુણવાળી થા. પતિની સેવા કર. રાજ્યનો ઉદ્ધાર કર—

કામિની: ઓ મદનમૂર્તિ યોગીરાજ મહારાજ ! અહિં આપની પધરા-મણી પ્રેમના આશીર્વાદ માટે થઈ છે.

શક્તિકુમારી: અમે યોગીઓ પ્રેમથી, આત્મામાંથીજ આશીર્વાદ આપીએ છીએ. જો—

કામિની: ઓ મધુકર ! ના તલસાવ. આવ, આવ, તને મારા હૈયાના સિંહાસન પર પધરાવું. મારા આત્માની આરતી અર્પું. મારા શરીરની સેજ બિછાવું—

શક્તિકુમારી:

[ઉભા થઈ]

શાન્તમ્ પાપમ્. શાન્તમ્ પાપમ્.

કામિની: એ ! પ્રેમવશ પ્રાણને સંતોખવો, તે શું, પુણ્યનું કામ નથી ? યોગીરાજ ! જો, જો, હું રામનગરની મહારાણી—

શક્તિકુમારી: પણ, મહારાણી ! હું હુષિકેશનો બ્રહ્મચારી, ધર્મધારી—

કામિની: ઓ પ્રેમવિહારી ! તારા બ્રહ્મચર્યેજ, તારા રૂપનાં તેજમાં મને આંછ છે. મને પ્રેમ પ્રેરે છે. ઓ !

શક્તિકુમારી: મને ધર્મ પ્રેરે છે.

કામિની: હું પરવશ છું. મારો જીવ હાથ નથી.

શક્તિકુમારી: હું ધર્મવશ છું. મારી ઇન્દ્રિયોના, મારા મન પર, અધિકાર નથી.

કામિની: ના સતાવ, ના સતાવ, ઓ જોગીડા! તારા તપના બદ-
લમાં આ રૂપ તને મળે છે. જો, જો, આ દેહ માનવનો છે કે દેવનો?

શક્તિકુમારી: નથી માનવનો, નથી દેવનો.

કામિની: ત્યારે ?

શક્તિકુમારી: પુછને તારા હૃદયને ?

કામિની: હૃદયને પૂછું? હૃદયમાં તું! મારા નયણમાં તું! મારા જીવમાં
તું! તું—તુંમય આ પ્રાણ ટક્યો છે. ઓ જોગી! મને અધીરી ન કર.
આવ, આવ, મારા હૈયાના હાર! આવ.

[હાથ લાંબા કરે છે]

શક્તિકુમારી: બ્રહ્મચારી છું. મદનથી અંજલ્યો નથી. બાલક છું. વિ-
લાસ સમજતો નથી.

કામિની: આવ! આવ! હું તારી ગુરૂ બનું. તને પ્રેમના પાઠ પઠાવું.

શક્તિકુમારી: મારા એકલા ગુરૂ પૂર્ણાનંદ શરમાત્મા છે.

કામિની: મદન સ્વયંભુ છે. માનીજા, માનીજા.

શક્તિકુમારી: ભૂલીજા, ભૂલીજા.

કામિની: આ વ્યર્થ રમત જવા દે. મને ખોટા માર માર નહિ.
મને જલ વગરની માછલડીની માફક ફફડાવ નહિ.

શક્તિકુમારી: જે માર્ગ ગયો નથી. જે જાણતો નથી. જેની અવજ્ઞા
છે. જેના પર ધર્મના અંકુશ છે.—

કામિની: ધર્મ કરતાં પ્રેમ મહાન્ છે.

શક્તિકુમારી: તે, તે, પ્રભુપ્રેમ. તે પુણ્યધામનો પાવન પ્રસાદ—

કામિની: સમર્થ છે. જ્ઞાની છે. શાસ્ત્ર જાણ્યા છે. કાવ્ય, સાહિત્ય,
કલા, નથી જાણતા શું ?

શક્તિકુમારી: ગંગાજીના પવિત્ર તટ પર વેદવેદાન્તનો અભ્યાસ કર્યો
છે. હિમાલયની ઉંડી ગુહાઓમાં યોગાભ્યાસ કર્યો છે. સાહિત્યકાવ્યના શું-
ગાર યાદ નથી. તેના પાઠ ભૂલી ગયો છું.

કામિની: તે હું તને યાદ આપું. હું તને શિખવું. જો, સાંભળ, તને
સંગીત સંભળાવું. સંગીત શુંગાર, ભોગ, વિલાસની ઉર્મિ છે. તેનો આત્મા છે.

[સતાર લઇ, કામવશ મુખમુદ્રાની વિવિધ ચેષ્ટા દાખવતી ગાય છે]

[સંગીત]

યોગી ! બ્રમરા ! યોગી ! બ્રમરા ! યોગી ! બ્રમરા !

રસભોગી વિહરને રૂપ ખાગમાં.

અંગેઅંગ અનંગરંગ ખીલ્યા.

મધુરસ પી, રસિકવર ! રંગરાગમાં. યોગી બ્રમરા !

નેણ અમારાં કમળ ભૂલાવે.

ગુલાબી મુખ ગુલને શરમાવે.

અધરઅમી અમૃત વિસરાવે.

રતિકેલિ રસહેલિ જગાવે.

દેવને દુર્લભ, દેહકુસુમ આ,

સ્વર્ગમુખ સંસાર મણાવે.

સુલાગી માનવ માણે. યોગી ! બ્રમરા !

શક્તિકુમારી: શું સુંદર કંઠ છે !

કામિની: અય ! રૂપનો સાગર છલે છે અહિં. સર્વાંગ સુંદર છે.

શક્તિકુમારી: આ કિન્નર કંઠમાં પ્રમુનામનું પાવન કીર્તન કેવું શોભે ?

આ કમલ મુખ—

કામિની: અય ! મદન—

શક્તિકુમારી:

[બંસી ઝાળીમાંથી કાઢી]

જે ! જે ! સુંદરી ! આ બંસી.

તને નૃત્ય આવડે છે ?

કામિની: આ લલનાથી કોઇ લલિત કલા અજાણી નથી.

શક્તિકુમારી: તો, જે ! આ બંસી મને શ્રી કૃષ્ણના વિહારસ્થાન વૃંદા-
વનમાંથી મળી. મને શ્રી કૃષ્ણે બંસી બજાવતાં શિખવ્યું છે જે ! હું બજાવું ને
તું નાચ !

કામિની: આ વિચિત્ર મૂર્તિ ! આ યોગી ! આ કામિની કોઇના તાલે
નથી નાચી. સહુને તેણે નચાવ્યા છે. તો—

શક્તિકુમારી: તો, આ યોગી પણ કોઈના તાલે નાચ્યો નથી. તે તારે તાલે—

કામિની: નહિ, નહિ, હું તો નહિ નાચું.

શક્તિકુમારી: તો સુંદરી ? મને જવા આપો.

[જવાતું કરે છે]

કામિની: નહિ, નહિ, યોગી એમ તો—

શક્તિકુમારી: નહિ, નહિ, હું રહીશ નહિ. હું યોગીનું અપમાન કરે છે. જેની પાસે ભોગની લીક્ષા માગે છે, તેને પ્રસન્ન કરવા, તારામાં ઇચ્છા નથી, શક્તિ નથી.

કામિની: કોણ કહે છે ? માનવ શું ! પણ દાનવ કે દેવને પણ, મારા બાણે મારી શકું છું.

શક્તિકુમારી: પણ હજી, એક બાલબ્રહ્મચારીને તારા નયનના બાણ અડકી શકતાં નથી. તારા સુંદર અંગો આંજી શકતાં નથી. તારા કંઠમાં માધુર્ય છે. પણ તે મને મોહ પમાડતો નથી. તને નૃત્ય આવડતું નથી. આ માનુની ! આ મોરલીના તાલે નાચ, નાચ. નહિ તો હું જઈ છું—

[જવા કરે છે]

કામિની: બિક્ષા આપ્યા વગર—

શક્તિકુમારી: પુરૂષની ઇચ્છાનો અનાદર કરે, તે માથુકની, શી પરવા કરે પુરૂષ ? બસ, હું તો—

કામિની: ન રીસાવ, આ ! રસિકવર ! ન રિસાવ. ચાલ, ચાલ, વગાડ તારી મોરલી, ને જે મારાં નૃત્ય. બ્રહ્માંડને ડોલાવું. ને તને પણ ડોલાવું.

શક્તિકુમારી:

[સ્વગત]

નાચી લે, નાચી લે, આ મહામાયા જાદુ-ગરી નાચી લે—

[બંસી બજાવે છે. બંસીના તાલે કામિની કામણદર્શન, દૃપદર્શન, સર્વ અંગને વિવિધ રીતે તાલ દેવરાતું નૃત્ય કરે છે]

શક્તિકુમારી: વાહ રે ! કામિની ! હીક નાચી.

[કામિની હસી, નમન કરી, શક્તિકુમારીની પાસે આવે છે. કળાવતી દોડતી પ્રવેશ કરે છે]

કળાવતી: બા ! બા ! રાજ કામદેવ આવે છે.

કામિની:

[ક્રોધિત થઈ]

એ, ક્યાં આવ્યો, અત્યારે ? પણ, તે પાછો નહિ જશે. ઓ ! સુંદર વર ! જોગીરાજ ! આપને તાલે નાચી છું. આપને મુખડે રાજી છું. એક થોડી ક્ષણ આપ અંદર પધારો. જરા ધીરજ ધારો.

[ઉઘ મુખમુદ્રા કરી, યોગીરાજ કળાવતી સાથે જાય છે]

કામિની:

[કળાવતીને ગ્રસ્ત]

કળાવતી ! ખબરદાર ! મહામાયા છે આ જોગી. જો ! હાથ ન રહે તો જીવતો પાતાલ કુવામાંજ—

કળાવતી: તેની ફિકર ન કરો બા !

[શક્તિકુમારીને અંદર લઈ જતાં,

કામિની સામા હાથના કાટકા ફેડે છે]

[કામદેવ પ્રવેશ કરે છે]

કામદેવ: અય ધ્યારી ! બસ, તારૂં ખવાખ આવ્યું ! તારી હાજર થયો. ઓ—

કામિની: અત્યારે ક્યાં આવ્યો તું ? આજે મહારાજાએ કહ્યું છે, જે મધ્યરાત્રે હું જગીશ.

કામદેવ: પણ તે તું જગાડશે ત્યારે ને ? પણ ઇસ વખત જવ મહારાજા જહાનમમેં. એક, એક ચુંબન ! બસ, તેરી કસમ ! બસ, તેરી કસમ—

[કામિની જોડે કામિકેલિના ચુંબન, આલિંગન કરે છે. કળાવતી સંજવનીની સીસી, ધીરે પગલે આવી, ઉઠાવી જાય છે.]

કળાવતી:

[પડદામાં]

લ્યો, નાથ ! આ સંજવની.

[પડદામાં શક્તિ-
કુમારી સંજીવની સૂરસિંહને સુંધાડે છે. સૂરસિંહ જાગૃત થાય છે. તેને યોગીરાજનું દર્શન
સ્વપ્ન સમું લાગે છે]

સૂરસિંહ:

[પડદામાં]

કોણ છે તું ? હું જાગું છું કે નિદ્રામાં છું ?

રાણી ક્યાં ? તમે કોણ ?

શક્તિકુમારી:

[પડદામાં]

ઓ વીરપુરુષ ! તું જાગે છે. તારા મોઢ
લાગે છે. હું પરમાત્માનો દૂત છું. તારા માયાનાં પડળ ઉઘાડીશ. તારું
સ્વરૂપ ઓળખાવીશ. પણ જા ! જા ! અત્યારે, તારા અંતઃપુરમાં—

સૂરસિંહ:

[પડદામાં]

શું ?

શક્તિકુમારી:

[પડદામાં]

તારી પ્રેમભૂતિનાં રમણ ! જા ! જા !

સૂરસિંહ:

[પડદામાં]

હું ?—

[શક્તિકુમારી આંગળી વતી દાખવે છે. સૂરસિંહ કામિનીને કામદેવના ખાહુ-
પાશમાં નીરખે છે. કામદેવ કામિનીને ચુંબે છે. સૂરસિંહ ખુલી તલવારે ધસે છે]

સૂરસિંહ: ખળદદાર ! વ્યભિચારીઓ—

[સૂરસિંહનું તલવાર લઈ ધસવું.

કામદેવનું નાસવું. કામિનીનો ગલરાઈ. શક્તિકુમારીનું આંગળી વતે દાખવવું. કળાવતીનો
પિચિત્ર વિરમય]

પ્રવેશ ૩

સ્થળ: રામનગરના મહેલમાંના બાગનો ભાગ.

[નાસતા કામદેવ પાછળ ખુલ્લી તલવારે ધસતો સૂરસિંહ]

સૂરસિંહ: ઓ, અધર્મી બાવલા ! ડરપોક ! વ્યભિચારી ! નિમકહ-
રામ ! હું તારો પ્રાણ લઇશ—

કામદેવ: મહારાજ ! મારા જીવ પર ન આવો.

સૂરસિંહ: હું તારી જોડે લાંબી વાત કરવા માગતો નથી. બસ એક
ધાએજ તારા માથાને—

[સૂરસિંહ કામદેવ સામે ધસે છે. કામદેવ તલવાર કાઢે છે. બંનેનું દ્વંદ્વયુદ્ધ
થાય છે. કામદેવને સૂરસિંહ નીચે પાડે છે. તેની તલવાર લઇ ફેંકી દે છે. તેની છાતી
પર પગ મૂકે છે]

સૂરસિંહ: જા ! જા ! હું હતો ન હતો થા, ઓ નિમકહરામ કુતરા !
[મારવા તલવાર ઉગામે છે]

કામદેવ:

[હાથ જોડી ગલરાતો]

મહારાજ ! ક્ષમા કરો. મારો દોષ
નથી. આપ, હું, ને સહુ, તે મહામાયાના નચવ્યા નાચ્યા છીએ. તેના
જાદુ પાસે આંધળા થયેલા—

સૂરસિંહ: સાચું કહે ! સાચું કહે ! જો પ્રભુ પાસે તારો જીવ જાય છે.
તો સાચું કહે. તારે ને તે રંડાને ક્યારની ચારી હતી ? જો ! સાચું—

કામદેવ: મરણ આવ્યું છે. તો સાચુંજ કહીશ, મહારાજ ! મારે ને
તેને બાલપણની—

સૂરસિંહ:

[પોતાની છાતી પર મુઠા મારી]

હાય !

કામદેવ: મહારાજ ! મહારાજ રામસિંહ પર પણ, તેણે ખોટા આ-
રોપ મુકેલા. તેમણે તેની પાસે ખોટી માગણી કરી, તે તદ્દન જાદુ. તમને
બૂલવવાની જાણ.

સૂરસિંહ: ઓ પામર સૂરસિંહ !

[પોતાના માથાના વાળ ખેંચે છે. છાતી પર હાથ મારે છે. કામદેવની છાતી પરથી પગ ઉપાડી લે છે. પોતાના હાથમાંની તલવાર ફેંકી દે છે. કામદેવ ધીરે ધીરે ઉભો થાય છે]

હું, શું જોઉં છું? જેને માટે મેં અધર્મ કર્યા; જેના પાસે હું પુતળા માફક નાચ્યો; તે આમ બેવફા? પણ ઓ સત્યાધના માર્ગથી બ્રહ્મ થયેલા જીવ! હું બીજા પાસે સત્યાધનો, નિમકહરામ આત્મા! હું બીજા પાસે વફાદારીનો લોભ, કદ બ્રમણાથી રાખે છે? શું કહે? ઓ, પુત્રી! ઓ દિવ્ય શક્તિ! તારાં વચન અત્યારે—

[કામદેવ ધીરે રહી ઉભો થાય છે. તેની મનોવૃત્તિ બદલાય છે]

કામદેવ:

[સ્વગત]

કિસમત્! ચાલ, ચાલ, ઠાર કર. રાણી ને રાજ હાથ કર. નહિ તો, ઠાર થઈશ.

[તલવાર લઈ, સૂરસિંહની પાછળ આવી, સૂરસિંહને ગરદનથી પકડી, નીચે પાડી, તેની છાતી પર, પગ મૂકે છે]

[પ્રકાશ]

મહારાજ! હવે તો, જીવવું કે મરવું? મરવું કેને ગમે છે?

[સૂરસિંહ ખૂટો થવા તડફડે છે]

જીવ! જીવ! જીવ! આ

જહાનમાંની જીવ. રાજ્ય ને રાણી હવે મારાં—

[સૂરસિંહનું વધારે તડફડવું. કામદેવનું તલવાર ઊગામવું. અંદરથી

પિસ્તોલનો અવાજ. કામદેવનું તડફડીયાં મારવું મરવું. સૂર-

સિંહનું ધીરેથી ઉઠવું. વસંતકુમારનું હાથમાં પિસ્તોલ

સાથે આવવું. એક બીજાને જોઈ, સૂરસિંહ ને

વસંતકુમારની, વિચિત્ર દૃશ્યો દાખવતી,

મુખચેષ્ટાઓનું દર્શન]

વસંતકુમાર: કોણ! કોણ! અધર્મી! નિમકહરામી! દુષ્ટ રાક્ષસ!
આવ! આવ! અણુમાં અણુ હો, તો અણુનું બળન કરી લે. લડવું હોય

તો દ્વન્દ્વયુદ્ધ કરી લે. પણ કહે, તારી દિવ્ય પુત્રાં, તે સુંદર શક્તિ ક્યાં છે ?
સૂરસિંહ:

[નીચુ જોઈ]

યુવરાજશ્રી ! તે અત્રેથી ધણું થયાં ચાલી
ગયાં છે. મને તેમના ભવિષ્યવાદી શબ્દો યાદ આવે છે. પણ, ક્યાં હું પામર
પાપાત્મા, ને ક્યાં, તે શુદ્ધ ગંગા. ક્યાં હું નરકનો અધિકારી ને ક્યાં આપ
સહુ, સ્વર્ગના દેવ-સમા દેહધારીઓ. ઓ યુવરાજશ્રી ! હું આપનો ગુન્હેગાર
હું. આપને હાથે મને—

[ઘુંટણીએ પડી, ધા ઝીલવા, છાતી ધરે છે]

વસંતકુમાર: ઓ મોહાંધ ! તારા અભિમાની મોહવશ ચારિત્ર્યે, અમને
ને રામનગરની પ્રજાને, અંધેરના મહાસાગરમાં, દુઃખના વનમાં રજડતા કર્યાં.
જેટલી ક્ષણ તું વધારે જીવે છે, તેટલો વધારે ભાર, પૃથ્વીમૈયાને વહન કરવો
પડે છે. જા ! જા ! દુષ્ટ ! જમના દરબારમાં—

[વસંતકુમારનું પિસ્તોલ તાકવું. સૂરસિંહનું માથું ઝુકાવવું]

શક્તિકુમારી:

[પડદામાં]

ખબરદાર, કુમાર !

[પ્રવેશ કરે છે]

તમે અહિં ક્યાંથી ? કેની
આજ્ઞાથી ? ને ક્ષત્રી થઇ શરણુ આવેલા પર શસ્ત્રપ્રહાર ? ઓ ! ઓ ! ક્ષત્રી !
તારો આત્મસંયમ ક્યાં ?

[વસંતકુમારના હાથમાંથી પિસ્તોલ પડી જાય છે. તે
નીચુ જીવે છે]

તારા સારથીની આજ્ઞાનું ઉલંઘન ?

વસંતકુમાર: ક્ષમા કરો, ગુરૂદેવ !

શક્તિકુમારી: જાવ, જાવ, કુમાર ! આવ્યા તેવા પાછા જાવ. સેના
સજ્જ રાખો. મારી રાહ જીવો. જાવ, જાવ. સાગરની શક્તિ હોય, તો
સાગરની મર્યાદા રાખો. શૂરવીર હો, તો આત્મસંયમ રાખો. જાવ !

[વસંતકુમાર અણગમે દાખવતો પિસ્તોલ કમરમાં મૂકી જાય છે]

[કળાવતી એક અરજી લઇને આવે છે. નમન કરે છે]

કળાવતી: મહારાજ ! આ અરજી. હું માફી માગું છું. મને લાખ રૂપી-યાનું ઇનામ—

[અરજી શક્તિકુમારીને આપે છે. શક્તિકુમારી તે અરજી વાંચી સૂરસિંહને આપે છે]

સૂરસિંહ: હાય !

[અરજી શક્તિકુમારીને આપે છે]

શક્તિકુમારી: કળાવતી ! તને એક લાખનું ઇનામ મળશે. તું જા. આ કામદેવના શબને, અત્રેથી લઇ જવાનો ખંદોબસ્ત કરાવ.

[કળાવતીને અરજી પાછી આપે છે]

કળાવતી: જી, મહારાજ !

[કામદેવના શબ સામે જોતી જાય છે. અનુચરો

આવી, કામદેવનું શબ લઇ જાય છે]

સૂરસિંહ: ઓ અવતારી દેવ ! મારી માયાનો પડદો આપે ઉપાડ્યો. અસંખ્ય ખુનોની તે અધિષ્ઠાત્રી, તે ધૂતારી, ઠગારી ક્યાં ! ને તે દયાની દેવી શક્તિકુમારી ક્યાં ? મહારાજ ! મને જીવન અકાંઠે લાગે છે. મને તો હવે—

શક્તિકુમારી: ક્ષત્રી ! શાંત થા. હું કહું તેમ કરીશ ?

સૂરસિંહ:

[નમીને]

ઓ મારા મોહયક્ષ ખોલનાર ! મારા ઉદ્ધારનાર !

હું આપને શરણુ છું.

[નમે છે]

શક્તિકુમારી: ચાલ. મારી સાથે ચાલ. શિતળ જળમાં સ્નાન કર. ને ગંગાજલનું પાન કર. શાંતિમંત્રનું રટણ કર. અણુ શાંતિદાતા છે.

[શક્તિકુમારી પાછળ સૂરસિંહ નીચું મુખ રાખી, ધીમે પગલે જાય છે]

પ્રવેશ ૪

સ્થળ: સાચાભક્તના આશ્રમમાંનો ભાગ.

[વિજયાપ્રસાદ મુખ્ય પાકશાસ્ત્રીના સર્વોગ રેશમી લાલ વસ્ત્રમાં,
મોટો કડછો ધારી, પ્રવેશ કરે છે]

વિજયાપ્રસાદ:

[સંગીત]

ભેમસન બળીયો જીલ્લે ચડે ને ઘણણ ધરણી ધ્રજે.
લાડુના ગોળા ને તોપના ગોળાને ધડાક-ધૂમ ઉડાવે.
બળીયા બાપલે કડછો ધાર્યો ને કડડ કીચકને માર્યો.
તડડ, ફડડ, કડછાનો પડચો, એના આગળ દુશ્મન હાર્યો—
હાર્યો, માર્યો, માર્યો.

અમે પણ આજે કડછો ધાર્યો છે.

જય મહારાજ રામસિંહનો ! આ અમારી સેનાને તો, આ કડછે માલ માલ
જમાડું. ને આજ કડછે દુશ્મનની તાલ તડાંક ફેડું; ને ફડાક મોઢા બાળું.

[કડછો વીંજે છે. ત્યાં સામેથી આવતા રાજપાલ શેઠ સાથે અથડાય છે]

હું મારું બેટું ! દુશ્મન ! દુશ્મન !

[કડછો ઉપાડે છે]

રાજપાલ: એ વિજયા—

વિજયાપ્રસાદ: કોણ, શેઠજી ?

[હસે છે]

રાજપાલ: વિજયા ! તું તો જાણે ભીમસેન.

વિજયાપ્રસાદ: જો બધા રત્ન આલે ને, તો એ સૂરસિંહ કીચકડાની,
આ કડછે, ચટણી કરી નાખું, ચટણી !

રાજપાલ: તારો કડછો સેનાને જમાડે છે, એજ ઘણું છે.

વિજયાપ્રસાદ: શેઠજી ! તમે પણ સેનાના ખનનચી થઇ સેવા કરો
છો. પણ તમે તો વણિકપુત્ર. ડાઘ માના દીકરા. પણ, અમારે બ્રાહ્મણ
ભાઈને તો કલમ, કડછી કે બરછી. શાસતર તો ભણ્યા નહિ. બરછી વિંઝવી

શીખ્યા નહિ. પણ, માંડે બેટું, કડછો તો ધાર્યો. બહું થાવ સાચાભગતનું. તમને શૂરાભાઈએ કેદખાનામાંથી છોડવ્યા. એ શેઠ ! સાંભળે છે ને ભૂત-ટકરી. ને, અમને તો માંડે બેટું, નખોદ નય એનું, શંકરીએ હાડકાં ભાંગી ખાઈમાં પધરાવ્યા. અમને તો ત્યાં એવો ડર લાગે, શેઠ ! માંડે બેટું, જે ભૂત અમારો નાસ્તો કરી જશે ને બટ્ટાણી રાંડશે. અમે શંકરીઆના નામની પોક મૂકી ને શંકરીઓ ભાગ્યો. પણ, જે ભોળાનાથની, એ પાપીયા પલી-તને નાગ ડસ્યો ને ચકરી ખાઈ એ ત્યાંજ ફસ્યો. એ કે, જે વિજયા મંડે છું. મેં કહ્યું જે શંકરીયા ! ઠાર્યાં તેવાં ઠરળે. બાળ્યા તેવાં બળળે. ને ક્યારે તેવાં ભરળે. શંકરીયાનો જીવ હડી ન્યો. ને અમે માંડે બેટું, પાછી પોક મૂકી એના નામની. ત્યાં ઉકાભાઈનું બહું થાય. મને અહિં ઉચકી આણ્યો. ને બટ્ટાણીનાં ચુડી ને ચાંદલો ચાલુ રહ્યાં. હવે તો અહિં કડછાધારી મહારાજ ! ને શેઠ ! અમે વિજયા પણ છોડી દીધી. ઉકાભાઈ કે જે, ખેટા વિજયા, ભાંગ પીવી હોય તો પી, પણ જે દહાડે પીધશ તે દહાડે ભૂખ્યું રહેવું, ને સુવું નહિ. આપણે તો, શેઠ ! મથુરામાં મોટા થયેલા. ચોખાઓની ટોસ્તી. ચકાયક ! ચકાયક ! ચકાયક ! ભંગ હડાવે, ભોજન પાવે, સેજ ખીછાવે, કુસ્તી ખેલે, સુસ્તી હડાવે. ભંગ ઘુંટી, પણ ભંગ પછી, મીલે ભોજન, આર પીછે, નિંદરા ખાસી, તો ભંગ ભોગવિલાસી ! પણ ભંગ પીછે, નહિ ભોજન, નહિ નિદ્રા, તો ભંગ તો સત્યાનાસી ! માંડે બેટું, અમે ભાંગ છોડી ને કડછો ધાર્યો. અહિં તો કામ કરો, સહુ હામ ધરો—

ઉકા :

[પ્રવેશ કરી]

એ વિજયાપરસાદજી ! જા, જા, હમણા અંદાખા

સેનાની ભોજનશાળા ભેવા આવે છે.

વિજયાપ્રસાદ : જય થાવ મહારાજનો. સખ સામગ્રી ઠીકઠીક છે. ચાલ બાઈ ! જે આર્યાવર્તના બ્રાહ્મણભાઈ ને તગડતમ ખાવા ભાઈ, લીખ માગવી છોડી ને અમારા જેમ-અરે શબ્દ શું-અંદાખા કે છે ને-હા ! સ્વયમ સેવક થાય ને કામ કરે, તો દેશસેવા થાય. ભેગીરાજ મહારાજ કે છે, જે હવેનો જીગ દેશસેવાનો છે. ચલો કામ કરો ! સહુ હામ ધરો !

[નય છે]

[રાજ્યો ભટ્ટાણી તથા તેના પુત્ર સાથે આવે છે]

રાજ્યો: પણ બાઈ! તમારા વરનું નામ? ઉકાભાઈ! આ બાઈ તે-
મના વરની શોધમાં અહિં આવ્યાં છે.

ઉકો: ખેન આવો! પણ તમારા વરનું નામ શું?

ભટ્ટાણી: અમારાથી આ હૈયાના બાપનું નામ ન લેવાય.

ઉકો: એ ભાઈ છોકરા! તારા બાપનું નામનિશાન?

છોકરો: મેં તો મારો બાપ જોયો નથી. હું તો એને ઓળખતો નથી.

ઉકો: પણ એનું નામ?

છોકરો: મારી માને પુછો. એ જાણે.

ઉકો: નામ નહિ તો નિશાન તો આવો.

ભટ્ટાણી: ભૂતદેવકીના પૂજારી. પાપી શંકરીએ એમના હાડકાં હ-
લકાં કરી ખાડમાં નાખેલ. હું શોધી શોધી થાકી. એ ભોળાનાથ જેવા
ભોળા છે. એમનું નામ શંકરની પરસાદી વિ-વિ-થી બોલાય, એ નામ
પાછળ, પરસાદ મેલો. એ એમનું નામ.

ઉકો: એ ભોળાનાથ જેવા ભોળા, શરીરે ખમ્મ ગોળા, સ્વભાવે જાણે
નાના છોરા! ઘર છોડ્યું—ઘરવાળી છોડી, ભાંગ છોડી, આળસ છોડી, પણ
હુંમ્ મારું ખેટું છોડતા નથી; ને નામ વિજયાપ્રસાદ છે, તે?

ભટ્ટાણી: જીવતા રહે જો, તેજ, તેજ.

ઉકો: રાજ્યો! વિજયાપ્રસાદને બોલાવ. કહે તો તમારી ઘરવાળી
આવ્યાં છે.

રાજ્યો: જી.

[જાય છે]

વિજયાપ્રસાદ:

[પડદામાં]

મારે નથી કામ એવી ઘરવાળીનું. વળી
ઘરવાળી કંઈ લાવ્યો? બચ્યા! એક વાર ફાવ્યો—

[રાજ્યોનો કાન પકડી વિજ-
યાપ્રસાદ આવે છે]

એટલે, ફરી નકટો થઈ આવ્યો. પણ, હું માંડું બેઠું, બેચે
છે આ કડછો ?

[કડછો વિઝે છે]

ઉકો: ભાઈ વિજયાપ્રસાદ ! આ તમારી ધરવાળી ને દીકરો. તેમને
ઉતારો કરાવો, જમાડો, મળો.

વિજયાપ્રસાદ: ભઈસાબ ! તમે પણ, હાથે હા ભણવા માંડી ! આ
રાજ્યો તો મારો બેટો તરફથી છે.

ઉકો: પણ તમે આ છોકરાને ઝોળખતા નથી ?

[ચંદાકુમારી તથા ગુ-

ણસુંદરી આવે છે]

બા ! આ વિજયાપ્રસાદના વહુ ને દીકરો.

ચંદા: એમ. ભલે આવ્યા ભટ્ટાણી !

વિજયાપ્રસાદ: એ બા ! એ અમારા ધરવાળાં ભટ્ટાણી છે, તેની શી
ખાત્રી ? આ બધા મને બનાવે છે.

ચંદા: પણ આ તારો છોકરો—

વિજયાપ્રસાદ:

[છોકરાને નીરખી]

બા ! એક વર્ષનો ચમચા જેવડો
મેલ્યો તો. હવે તો, માંડું બેઠું, થઈ ગયો કડછા જેવડો.

ચંદા: બાઈ ! તમારો ઘુંઘટ ખોલો. તમારા ભટ્ટને ઝોળખો ને ઝોળ-
ખવા દો. અહિં આ આશ્રમમાં બહારના ઘુંઘટ નથી હોતા. અહિં તો ધ-
ર્મના વ્રત, આંખમાં લજ્જા ને મર્યાદા વસે છે. ને સહુ નિજ અધિકાર પ્ર-
માણે સેવાધર્મ સાધે છે.

વિજયાપ્રસાદ: બાનો હુકમ થયો છે. એ, પણ જોવા દે. અમે અ-
મારા છેવાને વાંસા પર નાગ છાપનો ડામ દિધેલો. કારણ કે, એક ડાકણ
જેવી ડાસી અમારી પડોસમાં રહેતી. તે નાના છેવાં હેરફેર કરી નાખતી.
[છોકરાનો ખંભો જોઈ]

આ છોકરો ! આ તો, મારો દીકરો, બા ! એ અમારા
દીકરાની મા ! ઘુંઘટ ખોલો, ખોલો. બાને આશીર્વાદ આપો. આ શરમ

કરો, તો અમારી સાસુના સોગન.

[ભટ્ટાણી ધુંધટ ખોલી નીચી દષ્ટિ રાખેછે]

વિજયાપ્રસાદ:

[ભટ્ટાણીને નીરખી બેઠ કુદકો મારી]

બા ! એજ,

એજ, મારી ભટ્ટાણી. ભલું થાવ સહુનું. આપણે તો આહિ ઘર મહ્યું ને ઘરવાળીએ મળી. એ બાને આશીર્વાદ આપ. આ બધા ભગવાનના લાલ છે ને કળીકાળના કાળ છે. તારા ચાંદલા ને ચુડાને અમર રાખનાર, મને જીવાડનાર છે.

ભટ્ટાણી: ભલું થાવ આપનું.

ચંદા: વિજયાપ્રસાદ ! એમને જમાડો ને એમને પણ કામ સોંપો.

વિજયાપ્રસાદ: બા ! એ પાકશાસ્ત્રમાં, માંડે બેઠું, અમારાથી એ પ્રવિણ છે. તો ભોજનની દેખરેખ ભીતરની એ રાખશે. તો, હવે એ કામ કરશે ભીતરીયાનું. ને અમે થઈશું ભંડારીજી.

ચંદા: ચાલો સહુ. તમે ચાલો મારી સાથે નગરશેઠ ! યુવરાજશ્રી ને શ્રાકાકા મસલહત માટે આપણને તેડે છે.

[સહુ જાય છે, સિવાય વિ-

જયાપ્રસાદ, ભટ્ટાણી, છોકરો ને રાજયો]

રાજયો: કેમ કડછાધારી કડક બહાદુર ! આ ફેરે તો સાચાં મળ્યા કે ખોટાં? એ પૂરી ખાતરી કરજો. હું ! માંડે બેઠું.

વિજયાપ્રસાદ: જા, જા, ઝાડુ મારવાનો વખત થયો છે. આવજો પાકશાળામાં, બેટા ! એક લાડુ વધારે પીરસીશું

[રાજયો હસતો જાય છે]

વિજયાપ્રસાદ: એ ભીતરીયાજી ! ચલો ભીતર ! ને આ મારા તીતર ! તું પણ ચાલ. આ નવ વર્ષે ભટ્ટાણીને લાગી અમારી ભાગ. ને આ વ્યાજના વધારા સાથે, અમને મહ્યો, મુદલે મુદલ આ માલ. ચલો, થયા નિહાલ. ચલો ભીતર.

[છોકરાને ઉંચકી ને ભટ્ટાણીનો હાથ પકડી મોજમાં ડગલાં ભરતો, હસતો જાય છે. કડછા ભટ્ટાણીના હાથમાં આપે છે]

પ્રવેશ ૫

સ્થળ: રામનગરમાં કામિનીનું શયનભવન.

કામિની: મમતા, મોહ ને માયાના મહાસાગરમાં, આ સુંદર શરીરે, એક વિહારનૌકા સમો, સ્વછંદખેલ જીવનભર ખેલ્યો. શું, એકદમ, એક ક્ષણમાં, આ નાવ ફૂટશે, ઘુટશે, ડુબશે ? મારા નકુની ઇન્દ્રજનમાં એકથી અનેકને નચવ્યા, માર્યા. આ ઇન્દ્રજનના મોહ, શું એકદમ, ખૂટશે ? હા, સૂરસિંહ મોહનિદ્રામાંથી નગ્યો ! તેને કોણે જગાડ્યો ? કામદેવ હણાયો ! તેને કોણે હણ્યો ? કળાવતી ઝૂટી ! તેને કોણે ફોડી ? હવે માંડે કોણ ? માંડે શું થશે ? મારા અન્તર્જીવનના ભેદ, ભરમ ખૂલા થયા. યોગી ! ઓ યોગી ! શું આ તારી કરામત ? તું માનવ છે, કે દાનવ છે કે દેવ છે ? શું હજી પણ, તું મારા ઇન્દ્રજનની મોહપાશમાં નહિ પૂરાય ?

[યોગીરાજ શક્તિ-

કુમારી પ્રવેશ કરે છે]

યોગીરાજ ! માન, માન. આવો પ્રસંગ નહિ મળે ?

શક્તિકુમારી: કામિની ! નહોતું છે, હવે તારું કોઈ નથી.

કામિની: જગત્ જખ મારે છે, ઓ જોગી ! તું જો એક મારો થા, તો !

શક્તિકુમારી: ઓ ધૂતારી માયા ! તું મને તારા મોહતાલે નચાવવા માગે છે ?

કામિની: યોગીરાજ ! નથી પરવા કરી મેં, આજ સુધી, કે દેવની, દાનવની કે માનવની. હું આજ તારી પાસે—હું, હું, રામનગરની મહારાણી, હું, હું, રૂપને સાગર !—તારી પાસે દીન થઈ, હાથ જોડી યાત્રું છું.—

શક્તિકુમારી: શું માગે છે, ઓ મહામાયા ?

કામિની:

[સંગીત]

હા ! નમી નથી, નાચી નથી, રાચી નથી, કો કામથી.
 તે આજ નમતી, નાચતી, ને રાચતી, રૂપધામથી.
 તુજ કીકીમાં કામણૂ પૂર્યું. તુજ જીકુટિમાં ભુરકી ભરી.
 આ આંખડી, જીવ પાંખડી, આ મદનમૂર્તિમાં ઠરી.
 આ રાજ લે. આ તાજ લે. સુખસાજ લે, અય ! જોગી ! તું.
 લક્ષ્મી સમી રૂપસુન્દરી જાખ માગતી, ખન જોગી, તું !

શક્તિકુમારી: તારા રૂપનો અધિકારી, આ રાજતાજનો માલિક સૂર-
 સિંહ હજી જીવે છે.

કામિની: તું મારો થા. કોલ આપ. એક વખત, મારા તરફ મીડી
 નજરે જો. તો, એક ક્ષણમાં, સૂરસિંહ હતો ન હતો થઈ જશે.

શક્તિકુમારી: ને કાલે મારાથી વધારે સ્વરૂપવાન મળશે, કે મને
 વિસરશે, કે મારશે.

કામિની: જેમ સ્ત્રીઓમાં આખી સૃષ્ટિમાં મારાથી કોઈ અધિક
 રૂપાળી નથી, તેમ રૂપની ગુણગણ હું કહું છું, કે આખી સૃષ્ટિમાં, કોઈ
 પુરૂષનું તારા જેવું રૂપ નહિ હોય ! ઓ ! હું તને જોવફા નહિ થાઉં—

શક્તિકુમારી: સહુનો અંત છે, સુંદરી ! દાનવ, દેવ ને માનવ પણ
 અમર નથી. તારી મોહમાયા હવે મરણશય્યા પર છે. માટે—

કામિની: નહિ માને ? ઓ યોગી ! આવો પ્રસંગ, ફરી ફરી, નહિ મળે.
 લક્ષ્મી વરે છે. રાજ મળે છે—

શક્તિકુમારી: લક્ષ્મી ! તું ! લક્ષ્મી ! ઓ વેશ્યા ! વેશ્યાથી પણ બદ-
 તર, ધૂતારી ! ઠગારી ! માનુની ! ખુની—

[કામિની ગભરાતી શ્વાસ લે છે]

તારા પાપનો ઘરો ભરાઈ ચૂક્યો છે. પણ અણુ દ્યાનો મહાસાગર છે.
 તારાં અસંખ્ય પાપોને અણુની પાવન ગંગામાં ધોઈ, પશ્ચાત્તાપના અગ્નિથી
 પવિત્ર થા. અહંતા, મમતા, મદ, માન, ને મોહ સર્વ જામણાનાં મૂળ છે.
 તેનો ત્યાગ કર. તારું સ્વરૂપ જાણુ. સત્સંગ કર. અણુ પાસે દીન ભાવે ક્ષમા

માગ. કામિની ! જાણી લે. જગત્ને છેતરાશે. પણ જગત્નિયંતાને નહિ છેતરાય. તે સર્વ સ્થાનમાં જાગે છે. સર્વ જીવે છે. પણ તેની ક્ષમા, તેની દયા, તેનો પ્રેમ, અનંત છે. હું હરિનું શરણ ચાચ. પ્રભુનો સ્વિકાર કર. દેહભાવ છોડ. જેવી સુન્દર છો, તેવી શુદ્ધ થા. તારી આસુરી માયાને દૈવી બનાવ. હું તને નિર્ભય સ્થાનમાં રાખું. તને નિર્ભય બનાવું. તને પાવન કરું. તને અમર બનાવું. તને દયાની દેવી બનાવું.

કામિની: ઘણું ભોગચું છે, પણ હજી તૃપ્તિ નથી. એક વાર, હું તારા આ દિવ્ય દેહ, મારાં—

[હાથ લાંબા કરી ચાચના કરતી શ્વાસ લે છે]

શક્તિકુમારી: અય ! ભૂલવણીમાં ભ્રમતા પામર જીવ ! ઠીક કહું છું. રાહ પર આવ. સમજ, સમજ, એ મદાંધ માનુની ! અસંખ્ય પ્રેતોને મેં તારાથી દૂર રાખ્યા છે. તે તારો નાશ કરી, તને રીખાવી, રીખાવી, મારવા અધીરા થયા છે.

કામિની: કોણ છે તે ?

શક્તિકુમારી: તારા જરો. જેના તેં પ્રાણ લીધા છે. તારા બાપ ને ભાઈના ભૂતો પણ ભમે છે. તારી મા તારાં પાપોથી નરકમાં પણ તડફડે છે. જો ! જો ! આ તારી માનું પ્રેત—

[ઇલ્મદંડ ફેરવે છે. કામિનીની માનું પ્રેત

દેખાય છે]

પ્રેત: કામિની ! હું તારી મા. નરકમાં પણ—મારો જીવ તારાં પાપો જોઈ તડફડે છે. તારા રૂપના અભિમાન ને મોહમાં, તેં રાક્ષસી અત્યાચાર કર્યા છે. ખૂન, વ્યભિચાર, બેવફાઈ, બેપરવાઈની એ મૂર્તિ ! જો ! જો ! હું તારા કરતાં થોડી પાપી હતી. મેં સ્વાર્થમાં અનેક નીચતા કરેલ. પણ હું તારા બાપને બેવફા ન થયેલ. તો પણ મેં જીવતા તોળા ન કરી. હું સહું છું. તારા પાપો જોઈ રહું છું. તારા ભોગ થયેલા જીવોના પ્રેતોની ક્ષમા ચાચું છું. હું તોળા કર. આ જહાનના સરજનહાર માલેકને શરણે જા. તે રહે-મનો દરિયાવ છે. માન, માન. જાણી ત્યાંથી સવાર ગણી લે. તારો બા-કીનો જન્મમારો સુધારી લે. દયા કર, દયા કર, એ દીનાનાથ !

[અદશ્ય

થાય છે]

શક્તિકુમારી: જો ! તારી મા પણ તેજ કહે છે. બોલ તારી શી ઇચ્છા છે ?

કામિની: એક વાર, એક વાર, ઓ મનમોહન મૂર્તિ ! એક વાર આ દેહને, આ મનને, સંતોષ આપ. પછી તું કહે તે કરે. કહે તો મરે. પણ એક વાર—

શક્તિકુમારી: તારા આત્મા પર, વિષયનાં એટલાં આવરણ ચઝ્યાં છે, કે તું નહિ માને. એક વાર કહું છું, કે તું સમજી જા. તારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત કર. પ્રભુનું શરણ લે. નહિ તો રામનગરનું કારાગૃહ તારી રાહ જુવે છે. સમજ ?

કામિની: એ જોગીડા ! શું તું મને ડરાવવા ચાહે છે ? બચલીત કરવા ધારે છે ? મારા રૂપનું અપમાન કરે છે ? મને તારી, તારા બોધની, મારી માની, મારા માના વચનની કે જગત્ની પરવા નથી. તું માફ માનતો નથી. તો, લે ! લે !

[છાતીમાં છૂપાવેલી કટારી કાઢી, ધસી શક્તિકુમારીને મારવા જાય છે. શક્તિકુમારી, હાથે હાથે તેને છાતીમાં ધકેલે મારી, દૂર ફેંકે છે.

જોળીમાંથી શિવોત્તર કાઢી, કામિની સામી તાકે છે. કામિની તે જોઈ ઠરી જાય છે. તે શ્વાસ લે છે. તેના હાથમાંથી

કટારી પડી જાય છે]

શક્તિકુમારી: રાક્ષસી ! ન સમજતી કે હું સુકુમાર બાળક છું. હું અઘણારી બાળ છું, પણ આસુરી માયાનો કાળ છું. મારાં સુકુમાર ગાત્રોને તપનાં તેજ ને અમૃતનાં કવચ છે. મારો આત્મા જગતો રહે છે. મારા હાથમાં અનન્ત શક્તિ છે—

કામિની:

[ધીરેથી]

તું કોણ છે, ઓ અજબ શક્તિ !

શક્તિકુમારી: હું રાજયોગી છું, કર્મયોગી છું. પ્રવૃત્તિ તે મારી ચાખડી છે.

કામિની: અહિં આવી, મને સતાવવામાં તારો શું ભેદ છે ?

શક્તિકુમારી: ભૂલેલાને માર્ગ દાખવવા. પાપીને પ્રાયશ્ચિત દેવા. સિંહોને જગાડવા. રાજ્યનો ઉદ્ધાર કરવા—

કામિની: તારે ને રાજ્યને શું ? સૂરસિંહને અને તારે શો સંબંધ ? રાજ સાથે, ઓ ભમતા-ભીખ માગતા-ભભૂત ધરતા જોગીડા ! તારે શો સંબંધ ? કહે, કહે, ઓ !

શક્તિકુમારી: કહું, કહું ? જો ! જો ! ઓ ! ધૂતારી ! ઠગારી ! હું સૂર-સિંહની પુત્રી ! હું આ રાજ્યની લાવી મહારાણી ! હું પ્રજાની મોક્ષદાયિની-શક્તિ-

[ફટકો ઉતારી પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડે છે]

[કામિની સ્તબ્ધ થાય છે. તેનું રૂપ ફરી જાય છે. તેની મુદ્રા આસુરી બની જાય છે. લયથી મુખ સ્થાપ થઈ જાય છે. શક્તિકુમારી તેનો હાથ પકડી, તેને એક મોટા દર્પણ પાસે, લઈ જાય છે]

જો ! જો ! આ આરસીમાં તારાં રૂપ, તારાં મુખનાં તેજ ! ઓ દેહાભિમાની દુષ્ટા !

કામિની:

[તકફરતી, દર્પણમાં જોતી, પોતાના વાળ ખેંચે છે. છાતી પર હાથ મારે છે]

આ શું ! આ શું ! ક્યાં ગયાં મારાં રૂપ ? ક્યાં હજ્યાં મારાં તેજ ? આ માંડે શ્યામ મુખ ! આહ ! મારા અધર પર શ્યામ વિષ ! એ ! એ ! મારા હૈયામાં નાગણો ધૂમે છે. હા ! હા ! હું આવી ! હું આવી ! ઓ શક્તિ ! હું આવી ! હું હારી ! હું હારી તારાથી ? હું હવે જીવું ? તને નમું ? તારું શરણ માગું ? તારી પાસે લિખારણ થાઉં ? નહિ, નહિ ! ઓ દેહાભિમાની ! તારા દેહે અનેકને નચાવ્યા છે; અનેકને માર્યા છે. ઓ અભિમાની મન ! શું માગે છે ? શરણ કે મરણ ? શરણ ? શરણ ? નહિ ! મરણ ? મરણ ? હા ! મરણ ! બલે, આવ. આવ—

[દોડી જઈ ઝેરની સીસી ઉંચકી પીયે છે. ચક્કર ખાઈ પડે છે. તેનો પ્રાણ જાય છે. શક્તિકુમારી પોતાને માથે ફટકો ફરી મૂકી, અદશ્ય થાય છે. સૂરસિંહ પ્રવેશ કરે છે]

સૂરસિંહ: આ યોગી કોણ ? ક્યાંથી ? ખરમાત્માનો દૂત ! મારાં મોહ-ચક્ષુ ખોલનાર ! હું આંધળાંની આંખ ! પાંગળાના પાગ ! કહે છે, પોતે

સૂરસિંહ ! ઓ જગતા જીવ ! પરનાં પાપ ન જોતો. તારાં પોતાનાં પાપ પહેલાં જો. તારી પરિક્ષા પહેલી કર. તારામાં મોહ ન હોતે, તો તે, તને શું કરી શકતે ? પણ તારાં સદ્ભાગ્ય છે. તારાં દિવ્ય નેત્ર ઉઘડશે. મદ ને મોહનો ત્યાગ કર. અહંતા, મમતા, મારી નાખ. અભુની દયા યાચી લે. સદ્ગુરુ કહે છે, સૂરસિંહ ! એક ભવમાં જે ભવ થાય છે. એક જીવનમાં પુનર્જીવન થાય છે. ભૂલેલો હતો; હવે તું જાગ્યો છે. અભુનું પૂરું શરણ લે. તારું સ્વરૂપ ઓળખ. મનુષ્ય થા. ગયું વિસરી ન. ને કરવાનું શું છે, તેનો વિચાર કર. યાચી લે, યાચી લે, અભુનું શરણ યાચી લે. નિજ સ્વરૂપ જાણી લે. તારો, ઉગારો ! ઓ દિવ્ય શક્તિ ! પણ—ઓ ! ઓ ! મારી શક્તિ ! તારા ઘંટાધોષ ! સ્વરૂપ—સ્વસ્વરૂપ ઓળખવાનાં ચેતવણાં ! તું ! તું ! પણ—

[કામિની તરફ નજર પડતાં, તેને આંખો ફાટી નિરખવી]

શું ! શું ! તું ગઈ ? આત્મહત્યા કરી ગઈ ? પાપ

ધોતાં ન આવડ્યાં—

[તેના મુખ સામું જોઈ]

હા ! હા ! આ શરીર, મને અંધ બનાવનાર. આ શરીર ! તને જોતાં, મારો જીવ બળે છે. મને નિમક-હરામ બનાવનાર ! રાજદ્રોહી, ખુની, પામર બનાવનાર, તું ! હું, આ શરીરને, આ છરીથી, છુંદીશ.

[છૂરી ઉપાડે છે]

આ શરીરમાં રહેલા પાપી દેયાના ટુકડે ટુકડા કરીશ. આ આંખ ફેાડીશ—

[કામિનીના શરીર પર પગ મુકી, તેની છાતી ચીરવા, છૂરી ઉગામે છે.

સૂરસિંહના ડોળામાંથી આગ ઉડે છે]

શક્તિકુમારી :

[પડદામાં]

સાવધાન ! જગતા જીવાત્મા !

[પ્રવેશ કરે છે. સૂરસિંહના હાથમાંથી છૂરી પડી જાય છે. તે ધૂળે છે]

સૂરસિંહ ! માંસના મોહ શા ? માંસનાં વેર
શાં ? બૂલી જા ! જાગી જા ! જાણી લે !

[સૂરસિંહના હૃદયકમ્પ, તડકડાટ. હાથ જોડી આકાશ સામું જોતાં ધૂસ્કે
રડી પડવું. સત્વર દોડી જઈ, શક્તિભારીના પગ સ્પર્શી, હાથને
આંખે લગાડવા. શક્તિભારીનાં સૂરસિંહના માથા તથા
વાંસા પર હાથ મૂકવા]

[અદશ્ય સંગીત]

[ટપ્પે]

પ્રવેશ ૬

સ્થળ: સાચાભક્તના આશ્રમનો ભાગ.

[ચંદ્ર તથા ચંદા ભસ્કરી પોષાકમાં સરાસ પ્રવેશે છે]

ચંદા: ચંદ્રકુમાર ! આજ મારી સોળમી જન્મતિથિ !

ચંદ્ર: અય ! સોળ વર્ષની શરી કુમારિકા !—

ચંદા: આજેજ મને ભક્તરાજ પિતાશ્રીએ એક વાત કહી. તે સાંભળી મારા નયનમાંથી આંસુ સર્યાં ! મારા હૈયામાં સાગરની ભરતી આવી !

ચંદ્ર: આજ તારી સોળમી સાલ ! તે મંગળ દિવસે, સાગર સમી ભરતી તો, ભાવતી હો ! પણ, નયનાં આંસુ ?—

ચંદા: મને પિતાશ્રીએ પ્રાતઃકાળમાં જ્ઞાન પછી બોલાવી. મારા મ-
સ્તક પર હાથ મૂકી, આશીર્વાદ આપ્યા. મને કહે, બેટા ! તારું શરીર અ-
મને પ્રભુએ સોંપેલ. આજ તારાં રૂપ, તારા ધર્મ, તારી બુદ્ધિના વિકાસ
જોઈ, હું તને તારા જન્મનો ઇતિહાસ કહું છું.

ચંદ્ર: શું છે, તે ઇતિહાસ ?

ચંદા: મારાં માતા ને પિતા એક અનુપમ ક્ષત્રીદમ્પતી હતાં—

ચંદ્ર: એ ક્ષત્રીબાલે ! આ નયનની વીજળી ! આ સિંહણની ચાલ !
આ ક્ષાત્ર ધર્મનાં તેજ ! અન્યથા કેમ સંભવે ?

ચંદા: મારાં માતાનું નામ વીરબાલા ને મારા પિતાનું નામ શક્તિસિંહ.

ચંદ્ર: એ બાલ સિંહણ ! એ વીરકુમારી—

ચંદા: આ આશ્રમની કુંજમાં મારા માતાપિતા વિહરતાં આવ્યાં.
એક ગાય પર, એક સિંહણે તરાપ મારી. તે ગાયને મુખથી પકડવા જતી
હતી. ત્યાં, મારા પિતાની બંદુકે તેને ધાયલ કરી. તે ધવાઈ; પણ મરી
નહિ. તે હારી નહિ; પણ ઉશ્કેરાઈ, ખીભઈ. તેણે તરાપ મારી. એક છલંગે
તે મારા પિતા પર ચડી. તેમને છાતીમાં જોરથી પંખે માર્યો. મારી માએ
મારા પિતાની કમ્મરમાંથી કટારી કાઢી, સિંહણનું ગળુ કાપ્યું. મારા પિતા ને
સિંહણ તે વખતેજ મરણ પામ્યાં. મારી માતાને ભક્ત પિતાએ આશ્રમમાં

વાસ આપ્યો. તેના હૈયાને આશ્વાસન આપ્યાં. આઠજ દિવસમાં મને જન્મ આપી, મારી માતાએ દેહ છોડી દીધો. આજ સોળ વર્ષ—

અંદ્ર: ઓ શૂરાંગના!—

અંદા: પણ, કુમાર ! આજ તો યોગીરાજ મહારાજ પધારશે. તેમને આવવાની અવધ પૂરી થઈ. આજ ધર્મયુદ્ધના વીરવાન્ન વાગશે.

અંદ્ર: ને વીરપુત્રો ને વીરપુત્રીઓ, યા હોમ કરી, ધર્મક્ષેત્રે ઝૂકશે.

અંદા: હું ! શું કરીશ આજ ?

અંદ્ર: આજ ઓ દેવિ ! તારી સોળમી સાલગ્રહ. એ તારા નયનની વીજના ચમકાર, મારા આત્માને હલમલાવે છે. તારા હૈયાના સાગરની છાજ, મારા જીવનનાવને ડોલાવે છે.

અંદા: તો, આજ ?

અંદ્ર: તો આજ, હું તારો વિશેષ અધિકારી થઈશ.

અંદા: શી રીતે ?

અંદ્ર: ધર્મયુદ્ધમાં કેસરીયાં કરીશ. વીરોમાં વીરરસ પ્રેરીશ. મારા દેશને માટે માંડે સર્વસ્વ હોમીશ. જો ! જો ! રણક્ષેત્રનો પવન ફૂંકે છે. મારે અંગે અંગે, રોમે રોમે, ભડકા બળે છે. શસ્ત્ર ભેદે નહિ, પણ સર્વને ભેદે; કોઈથી જીતાય નહિ, પણ સર્વને જીતે; તેવો મારો સ્વાધીન આત્મા સજ્જ છે.

અંદા: ધન્ય છે રજપૂત ! હું પછી ?

અંદ્ર: શસ્ત્રના મહા ગિરિ પર ખૂલે પગે ચાલીશ. અસ્ત્રના સાગરની અંજલિ કરી પી જઈશ. ભભૂકતા મૃત્યુના ગોળાની માળા પહેરીશ. તલ ફેાડીશ, આલ વેડીશ. ગગન ગગડે છે. વીજ ચમકે છે. શંખનાદના ધૂમે છે ઘોષ. કુમારી ! આજે હું દુશ્મનદળને રગદોળીશ. આ હાથથી તે આસુરી સૂરસિંહનું મસ્તક છેદી, તારા ચરણમાં ધરીશ. તારો અધિકારી થઈશ—

અંદા: ને પછી ?

અંદ્ર: તને ક્ષાત્રતેજના સાગરને હિંડોળે હિંચાવીશ. શક્તિના સૂર્યનું મન્યન કરી, તારી કામલુગારી કીકીમાં આંજીશ. આત્માની શક્તિના અખૂટ અમૃતરસમાં તારી ઓળી ભીંજવીશ. ગગન ધૂમી, વીજળીના ઝાંઝર, તારે પગે ઘાલીશ. ને પછી, યાચીશ કે તારો અધિકારી છું, કે કેમ ?

અંદા: આ સાધીશ, તો પૂજે છે તે પામીશ.

ચંદ્ર: તો, તો, ઓ કુમારી ! એક વાર, તારી સ્વર્ગીય આશાથી મારા હૃદયના ગગનમાં—

[ચંદા હસેછે]

પ્રગટી, પ્રગટી, આજ મારી આશાની ખીજ ! મારા ભાગ્યની પૂર્ણિમા પણ પ્રગટશે.

ચંદા: જો ! પ્રિય કુમાર ! આ કૂલનો ચાંદ ! તે આજે, હું તારી વીર છાતી પર સોહાણું છું. સોના ને રૂપાના ચાંદથી તે મોંઘે ચાંદ છે. તે દેવનો ચાંદ છે. તે શુભ ગુણનો ચાંદ છે. કૂલ સમ ખીલજે ને જગતને ખીલવજે.

[ચંદ્ર નમે છે. ચંદા રિમત કરે છે. પડદામાં રણવાંજીત્ર-પ્રયુગલનું વાગવું]

ચંદા: ચાલ, ચાલ, ધર્મયુદ્ધ તેડે છે ! ચાલ કસોટીનો કાળ છે ! હર ! હર ! મહાદેવ.

[ચંદ્રનો હાથ પકડી દોડી જાયછે]

[શૂરો ખૂટી તથાવારે દોડતો આવે છે]

શૂરો: આજ વીરોની કસોટી ! આજ ધર્મયુદ્ધ થશે ! આજ મારા બીલગણનું મહાત્મ્ય પ્રગટ થશે. ચાલો, ચાલો, અમને ધર્મયુદ્ધ તેડે છે. અમને અમારો દેશ તેડે છે. અમને અમારો યજ્ઞ તેડે છે. આજ અમે અમારું સર્વનું બલિદાન આપીશું. આજે અમે ધર્મરાજ્યનો વિજય વાવટો રામનગર પર રાખીશું. આજે રામનગરની મહાપ્રજનો ઉદ્ધાર થશે. યોગી-રાજના આદેશ છે. ભક્તરાજના આશીર્વાદ છે. પ્રભુમાં શ્રદ્ધા છે. આત્મામાં ચેતના છે. હૈયામાં હામ છે. હાથમાં શક્તિ છે. સેના સજ્જ છે. ચા, હોમ ! ચા, હોમ ! હર ! હર ! મહાદેવ !

[ઉડતો જાય છે]

પ્રવેશ ૭

સ્થળ: સાચાભક્તના આશ્રમથી થોડે દૂર ગિરિતટ પાસે રણભૂમિ.

[તલેટીમાં સ્ત્રીપુરુષોનું લશ્કર સજ્જ. ટેકરી પર સશસ્ત્ર, લશ્કરી લીખાસમાં, રણધ્વજ ધારી, ખૂલી તલવાર હાથ ગ્રહી ચંદા. તેને નીચે બુગલધારી ગુણસુંદરી ને તીરખાજ બરછીયો. તલેટીમાં મહારાજ રામસિંહ, વસંતકુમાર, ચંદ્ર, શૂરો, ઉકા. સહુના પાછળ સાચાભક્ત, નગરશેઠ વિગેરે. બુગલનું વાગવું. સર્વનું શસ્ત્ર ખેંચી તૈયાર થવું]

શૂરો: યોગીરાજ મહારાજનો જય ! મહારાજ રામસિંહનો જય !

[ચંદા દુરબીનથી જુવે છે]

ચંદા: મહા સેનાનું અસંખ્ય ગણ આવડું નજરે પડે છે.

શૂરો: હુંદુભીનાદ થવા દીઓ.

[રણહુંદુભીનું વાગવું]

ચંદા:

[દુરબીન માંડે છે]

ધ્વજના ઇસારાથી, આવતી સેના

સુલેહ માગે છે.

શૂરો: તો, શી આજ્ઞા છે, યુવરાજશ્રી ?

વસંતકુમાર: ધ્વજથી ખબર આપો કે સેનાનો મુકામ કરો. અમારો પેગામ મળતાં સુધી ફર્ય નહિ કરશો. ચંદ્રકુમાર ! બરછીયા સાથે પેગામ મોકલો, કે તમારી ઇચ્છા સુલેહની હોય, તો સેનાનો મુકામ હાલ લશ્કર છે ત્યાં કરો. વિદિ માટે, ચોવીસ માણસની સંખ્યામાંજ, અહિં આવો.

ચંદ્ર: જી, મહારાજ !

[ચીઠી લખી આપે છે. બરછીયો તોપના ગોળા

માફક ઉઠતો જાય છે]

[બુગલનું વાગવું. સહુનું તલવાર મ્યાન કરવું]

ઉકેલ:

[દૂર નજર માંડતો હર્ષધેલો થતો]

પધાર્યા ! પધાર્યા !—

[યોગીરાજ શક્તિકુમારી, સૂરસિંહ, થોડા નાગરીકો ને અમલદારો જોડે પ્રવેશ કરે છે. કળાવતી યોગીરાજને પંખો કરતી ઉચ્ચ શણગારમાં આવે છે. તે યોગીરાજના પાય ઢાળી પંખો કરતી રહે છે. સૂર-સિંહના હાથમાં સુવર્ણથાળમાં રાજમુગુટ છે. તે થાળ સૂરસિંહ મહારાજ રામસિંહની પાસે મૂકે છે.

મુગુટનો થાળ શૂરો ઉકાને આપે છે]

શક્તિકુમારી: મહારાજ ! આ સૂરસિંહ આપનું શરણ માગે છે. આપની ક્ષમા ચાએ છે. આપને રાજ્ય સોંપે છે.

રામસિંહ: ધન્ય ! છે, યોગીરાજ મહારાજ !

સાચાભક્ત: સેના સજ્જ રાખી, ક્ષત્રિઓને શર સળવી, વગર યુદ્ધે પ્રલય કરનાર, ઓ ! અવતારી યોગીરાજ ! અમે આપને પ્રણામ કરીએ છીએ.

રાજપાલ: ઘણી ખર્ચા ! વિજય મેળવવાની, વિનાશ કરવાની શક્તિ છતાં, અહિંસાથી કામ લેનાર મહાપુરુષને ધન્ય છે.

સાચાભક્ત: જોલો શ્રી યોગીરાજ મહારાજની જય !

સર્વે: શ્રી યોગીરાજ મહારાજની જય !

શક્તિકુમારી: મહારાજ ! રાજ્યની અવ્યવસ્થાનું પહેલું પ્રકરણ પૂરું થયું. હવે રાજની વ્યવસ્થાનું, પ્રભના સુખનું મંગળાચરણ આરંભો. આ તાજ રિવકારો. આપના મહારાજ્યને સંભાળો.

રામસિંહ: માફ જીવન હવે સમાપ્ત થવા આવ્યું છે. હું અત્રે રહી અભુલજનમાં રોષ આયુષ્ય ગાળીશ. વસંતરાજને યોગીરાજ મહારાજ ! આપ મુગુટ ધરાવો.

સૂરસિંહ: મને અત્રે રહી, પશ્ચાતાપ ને અભુલજન કરવાનો અધિકાર આપો.

શક્તિકુમારી: અભુલજનના સર્વ કોઈ અધિકારી છે.

સાચાભક્ત: સત્ય છે. યોગીરાજ મહારાજ ! નવા રાજ્યનું ખંધારણ આજ આપના હાથથી કરો.

શક્તિકુમારી: સાધુજન ! હું તો જગત્સેવા માટે ફરતો યોગી છું. શામનગરની એક સેવાનો નિમિત્ત થયો. હવે હું ખીબ દેશમાં જઈશ. આપનો આગ્રહ છે, તો રાજ્યરચનાના અધિકારીઓની નિમણૂક કરી આપું છું. કે નહું રાજ્ય સુરક્ષિત થાય. જે આશ્રમમાં, આ રાજકુટુંબને આશ્રય મળ્યો છે, તે આશ્રમના પુણ્યકાર્ય માટે, અંબાપુરીના સમસ્ત રાજ્યની ઉપજનો અડધો ભાગ, શામનગર આપશે. આ આશ્રમ શામનગરની પ્રજાની, રાજની, રક્ષા કરશે. લોકને સાવધાન રાખશે. વિદ્યા, શક્તિ, સંતોષ, સંસારમાં સોહાવશે. જીવ, જીવન, ને દેશને, જગત્ના અંશ ગણાવશે. સૃષ્ટિની સેવાદ્વારા સ્વરજનહારને ઓળખાવશે. સર્વને ધર્મમાર્ગે, કર્મમાર્ગે પ્રેરશે.

સાચાભક્ત: અસ્તુ !

શક્તિકુમારી: લીલસેના કાયમ રહેશે. તેને રાજલશ્કરનું અંગ ગણવામાં આવશે. સર્વ કાળમાં, સ્વ અને સ્વદેશની રક્ષા માટે, દરેક વ્યક્તિ સજ્જ રહેશે. એક, એક, પુરુષ ને સ્ત્રી, રાજ સજ્જ બાણીશે. રાજવિદ્યા અક્ષરવિદ્યા સાથે સોહશે !

શૂરો: અસ્તુ !

શક્તિકુમારી: શૂરાભાઈ આ મહારાજ્યના સેનાપતિ થાય છે. રાજકુટુંબના પ્રાણ બચાવનાર ચંદ્રાકુમારીને એક લાખનું વર્ષાસન મળશે. ચંદ્રકુમાર મહારાજ વસંતસિંહના પ્રધાન નિયુક્ત થાય છે. ભક્તરાજ ! આ દિવ્ય જોડી ચંદ્ર ને ચંદાનો હસ્તમેલાપ આપ કરો. તે દમ્પતી શામનગરના રાજ્યની અપૂર્વ સેવા કરશે.

[ભક્તરાજ ચંદ્ર ને ચંદાનો હસ્તમેલાપ કરે છે. દમ્પતી સર્વ વડીલને નમસ્કાર કરે છે]

નગરશેઠને આ મહારાજ્યના દ્રવ્યમંત્રી નિમવામાં આવે છે. તેમને લોકપંચાયતના પ્રમુખ નિમવામાં આવે છે. બહાદુર ભક્ત ઉકાને મહારાજના અંગરક્ષક નિમવામાં આવે છે. શામનગરના સમસ્ત સદાવ્રતના પણ તેઓ રક્ષક થશે. ખરજીયો બટુક, ચંદાકુમારીની ઇચ્છા પ્રમાણે, બાલકો તથા બાલિકાઓને, રાજના પ્રયોગો શિખવશે. ગુણુચિલ ગુણસુંદરી શામનગરની સ્ત્રીસમાજની શક્તિ વધારવાનું કામ કરશે.

મહારાજ વસંતસિંહ ! આપને હવે, પ્રજાકલ્યાણના મહાધર્મનું કર્તવ્ય બજાવવાનું છે. આપ વિસરશો નહિ કે મહારાજ્ય તે પ્રજારાજ્ય છે. પ્રજાનું બળ, પ્રજાનો સંતોષ, એજ મહારાજ્યનાં બળ ને કીર્તિ છે. આપની પ્રજાને સુખી કરો, શક્તિવાળી કરો. વિદ્યાનાં દાન આપો. આપની પ્રજા જગત્ની પ્રજાઓમાં શ્રેષ્ઠ પ્રજા નિવડે ! સામર્થ્યમાં, લક્ષ્મીમાં, વ્યાપારમાં, કલામાં, વિદ્યામાં, સ્વાધીન થઈ, યુગધર્મ પાળે. આપ પ્રજાના કલ્યાણના નિમિત્ત બનો. ભક્તરાજ મહારાજ ! આપ મહારાજને મુગુટ પહેરાવો. પ્રજાની ભગિનિરૂપ ઓ સત્સ્રી ગુણસુંદરી ! તમે મહારાજને રાજતિલક કરો.

[ભક્તરાજ મુગુટ પહેરાવવા તથા ગુણસુંદરી રાજતિલક કરવા
આગળ આવે છે]

વસંતકુમાર : ઓ સદ્ગુર ! સારથી ! અવતારી યોગીરાજ ! આપની આજ્ઞા ને આશીર્વાદ શિર પર ચડાવું છું. પણ જે કૃપાદાન માગું છું. એક તો, આપે મારા સદ્ગુર-માર્ગદ્રષ્ટા-સારથી તરીકે, સદા નહિ, તો સમયસમયે મારી પાસે રહેવું. મારા રાજ્યની સુખરૂપ રચના રચવી. ખીજું મારી મહારાણી, મારી પ્રિયા વગર—

સાચાભક્ત : યોગીરાજ મહારાજ ! સર્વ મળ્યું. મહારાજને તેમની મનમાની મહારાણી, આપના મંત્રયોગે, મેળવી આપો.

શક્તિકુમારી : અતિ લોભી ન થાવ, મહારાજ ! રાજ્યધારણ કરો. યોગ્ય રાણી પામશો.

વસંતકુમાર : સદ્ગુર ! પ્રભુએ આપી છે. પ્રાણે પારખી છે. પણ, પ્રારબ્ધે દૂર રાખી છે.

શક્તિકુમારી : મહારાજ ! આપનું પ્રારબ્ધ એવું કંઠણ નથી. જીવો, કહું તમારી પ્રેમભૂતિની કથા ? સાંભળો.

[સંગીત]

સુરે અસુરના સાજ સજ્યા ને

શક્તિએ છોડ્યા સંસારને, સજ્જન !

એ શક્તિએ છોડ્યા સંસારને. સુરે—

વસંતકુમાર : ત્યારે હું પણ—

શક્તિકુમારી: સખુર, મહારાજ ! મારી કથામાં વિદ્ય ન નાખશો.

[સંગીત]

છાંડીને સંસાર આ, એ શરીરને છાંડી ગઈ—

વસંતકુમાર: શું ?

શક્તિકુમારી:

[સંગીત]

નેગી રૂપે નવ જીવનમાં એ સૃષ્ટિને સેવી રહી.

રામસિંહ: હરિ ! હરિ !

શક્તિકુમારી:

[સંગીત]

નિજ રૂપ વિસરી, સિંહ હા ! મોહનજી રહ્યા ફસી.

એ મોહનજી ઉઠેલતી, શક્તિ સહુ સેવી રહી.

સાચાલક્ષ્મી: ધન્ય ! શક્તિ ! ધન્ય ! શક્તિ !

શક્તિકુમારી:

[સંગીત]

સ્વર્ગના ધર્મના મર્મની ઉપાસી એ,

એકની પ્યાસી એ, જગતની દાસીને,

નેણ ભરી નીરખો, એહીજન ! સંસારમાં.

નેણ ભરી નીરખો, એહીજન ! સંસારમાં.

[શક્તિકુમારી ભગવાં વસ્ત્ર ને ફટકો, દૂર કરી, સ્વરૂપ પ્રગટ છે. સર્વ

મંડળ ધુંટણીએ પડી નમસ્કાર કરે છે]

સાચાલક્ષ્મી: હયો મહારાજ ! આ આપના મહારાણી, સદ્ગુરુ ને સારથી. આયુષ્યમાન થાવ ! રામનગરનું કલ્યાણ કરો.

[બંનેના હસ્તમેલાપ કરે છે]

ગુણિયલ ! રાજતિલક કરો.

[લક્ષ્મી મુગટ ધરાવવાનું કરે છે]

વસંતકુમાર: નહિ લક્ષ્મી ! આ સમર્થ સદ્ગુરુને, હું આ રાજ્યના મુગટધારી મહારાણી કરીશ. હું તેમનો સેવાપરાયણ પૂજારી થઈ રહીશ.

શક્તિકુમારી: નહિ. હું આપની દાસી બનીશ.

વસંતકુમાર: ભક્તરાજ ! મારા તરફથી અત્રે એક મંદિર બનાવો. તેમાં યોગીરાજની ઉતારેલી કંકની ને પાદુકાની સ્થાપના કરો. પ્રત્યેક વર્ષ આજ દિને, અમે ને સમસ્ત પ્રજા, તેનાં પૂજન કરશું. પ્રજાની પ્રગતિ પૂરશું.

સ્વામ્યાભક્ત: બન્નેને મુગટ ધરાવું છું. બન્ને મળી રાજ્યસ્થાપના કરો. મહારાણી ને મહારાજ બન્નેની આજીવ વર્તાવો. સીકા પર બન્નેની મહોર પડાવો. નવયુગના સ્ત્રીતારામનાં સંયુક્ત રાજ્ય સ્થપાય છે ! દમ્પતીરાજ્ય ! ગૃહરાજ્ય ! તેમ મહારાજ્ય ! માતાપિતાનાં રાજ્ય ! રાજ્ય ને પ્રજાના, માતાપિતા ને પુત્રપરિવારના સંબંધ ! ધન્ય છે ! રામનગરના પ્રારબ્ધને. સમર્થ સારથી શી મહારાણી ! સાક્ષાત્ શક્તિ ! એ શક્તિના વસંતરૂપ મહારાજ વસંતસિંહ ! પ્રજા શક્તિ પામે ! રામનગર નન્દન બને ! રામનગરની વસંત પ્રગટો ! તે અજીત થાવ ! અમર થાવ ! પ્રભુને પામે !

[બન્નેના મસ્તક ભેગાં કરી મુગટ ધરાવે છે. ગુણસુંદરી બન્નેને તિલક કરે છે. ચંદા બન્નેને ફૂલના હાર ખેરાવે છે. ઉંઠા માથા પર પાદુકા તથા કંકની મુકી નાચે છે]

બોલો શ્રી મહારાણી શક્તિકુમારીનો જય ! મહારાજ વસંતસિંહનો જય ! યોગીરાજ મહારાજનો જય ! ધર્મ-રાજ્યનો જય !

સર્વે: જય ! જય ! જય ! જય !

ધતિ

શાન્તિ: । શક્તિ: । કાન્તિ: । મુક્તિ: ।

વેદાશ્રમનાં પુસ્તકો

છપાય છે

આજ લેખકનું નવું

નામ નોંધાવો

સંસારી દૃશ્ય નાટક

સુંદર

આ રસમય રચના સર્વ ફરી ફરી વાંચશે. નીતરતે નયણે સંસારની અબજણી હિસાનાં જ્ઞાન કરાવશે. નવી દૃષ્ટિ, સદ્બોધ ને શક્તિ આપશે.

સુંદર પુસ્તક

મૂલ્ય રૂપીયા ત્રણ

તૈયાર થાય છે

શ્રી ગોપીકાગીત

નામ નોંધાવો

શ્રીમદ્ભાગવત-દશમમાંથી, ગોપિકાનું પ્રેમ ને પ્રેમભક્તિનું આ સ્વર્ગીય ગાન, મૂળના લલિત છંદમાં, મિ. વેદની ગુજરાતી વાણીમાં, પ્રેમભક્તિનાં પાન કરાવશે. શેઠ પુરુષોત્તમ મથુરાંદાસના વીસ અદ્ભુત ચિત્રો સહિત. કાવ્યમૃત !

મૂલ્ય રૂપીયા ત્રણ

દર્શનામૃત !

પ્રકાશક

વેદાશ્રમ

૩, વાલકેશ્વર રોડ, મુંબઈ.

વેદાશ્રમનાં પુસ્તકો

છપાય છે

નામ નોંધાવેા

આજ લેખકની

નવલકથા

ભગવાન યુદ્ધ
એશિયાનું ઓજસ

અદ્ભુત રસમય સુખરૂપ.

ભાવ ભાવના રચના.

સુંદર સરલ સરસ શૈલી.

અહિંસાના આ જગદ્ગુરૂનું

જીવન હૃદયદ્રાવક રસસાગર છે.

ફરી ફરી વાંચશો. સુખશાંતિ પામશો.

સુંદર સચિત્ર પુસ્તક

મૂલ્ય રૂપીયા ચાર.

પ્રકાશક

વેદાશ્રમ

૩, વાલકેશ્વર રોડ, મુંબઈ.

નવલકથા !

નવલકથા !

પ્રેરક

પાવન

અદ્ભુત

રસમય

વસ્તુ !

સર ઍડવિન આરનોલ્ડના

જગત્-પ્રસિદ્ધ

લૅઇટ ઓફ એશિયા

The Light of Asia

ઉપરથી ગદ્યમાં

ધર્મકથા !

રસકથા !

નવલકથા !

વેદાશ્રમનાં પુસ્તકો

તૈયાર છે

ગુજરાતના અગ્ર વિદ્વાનોના અમૂલ્ય લેખોનો સંગ્રહ

શ્રીઓને સંદેશ

સંપાદક

સૌ. દેવકીબાઈ મૂલજી વેદ

મહાશય કૌશિકરામભાઈ વિ. મહેતાની પુસ્તકની સંસ્કારી ને સચોટ પ્રસ્તાવનામાં કહે છે:

આ સુંદર પુસ્તક ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક અતિમનનીય સદગ્રંથનો ઉમેરો કરે છે. સદ્ગત દિ. બ. અંબાલાલભાઈનો ટુંકો પણ સંગીન લેખ શાણપણથી તથા સાત્ત્વિક આવેશથી ભરેલો છે. સ્ત્રીના સંસારિણીધર્મનું સચોટ દિગ્દર્શન કરાવનાર રા. ન્હાનાલાલ કવિના લેખની રમણીયતા અંતરમાંથી સહજમાં ભૂંસાય એવી નથી. ઉંડા આધ્યાત્મિક સંસ્કારથી પરિપૂર્ણ રા. મૂળજી વેદનો આત્મા સ્ત્રીને પરમ વંદનીય આદિ શક્તિરૂપે સ્તવીને જ પ્રસન્નતા માને છે. રા. ઉત્તમલાલ ત્રિવેદી પોતાની વિદ્વત્તાને અનુરૂપ શાસ્ત્રાર્થ કરી સ્ત્રી પ્રતિષ્ઠા સંબંધી પ્રચલિત કેટલોક વિરોધ સમાવે છે, સ્ત્રીઓની અનેક દેશી ઉન્નતિ જોવાને ઉત્સુક છે, અને પુરુષોના કેટલાક અપરાધોનો અર્થનીય ઉદારતાથી સ્વીકાર કરે છે. રા. બ. હરગોવિંદદાસની વ્યવહાર નિપુણતા સ્ત્રીઓને આરોગ્ય, સામર્થ્ય અને શૌર્યની જરૂર સંબંધી એમણે ખાસ ભાર મૂકી કરેલા ઉપદેશથી તરી આવે છે. રા. હિમમતલાલ અંબરિયાની મતિપ્રભા સ્ત્રીપુરૂષ ઉભયને હકની લાવના કરતાં ધર્મની લાવવાની ઉત્કૃષ્ટતાનું ભાન કરાવી ચોરડી સાફ કરવાથી માંડી શિક્ષણાદિ જોવાના સન્માર્ગ સુધી સ્ત્રીકર્તવ્યમાં વિવિધ ક્ષેત્ર ઉપર સુંદર પ્રકાશ પાડે છે. સ્ત્રીસાહિત્યની સમર્થ સમાલોચના કરતો પ્રો. કાંતિલાલનો પ્રૌઢ લેખ સ્ત્રીઓએ આજસુધી કરેલા અનેક સત્પ્રયત્નોનું વંદન કરી તેમને બીજા અનેક શુભ પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવા પ્રેરે છે. “ગુજરાતને માટે અભિમાન રાખો, આત્મભોગ આપીને પણ ઉચી કેળવણી મેળવો, અને હિદાત્ત લાવનાઓથી સજ્જ થાઓ,” એ પ્રકારનો રા. રણજીતરામનો રણકાર ઓતાઓને સ્પષ્ટ પ્રતીતિ કરાવે છે કે ગુર્જરભૂમિના એ ભક્તવરનું હૃદય એમના લેખમાં યથાર્થ રીતે ઉત્તર્યું છે. શ્રીમતી શારદાગૌરી સ્ત્રીઓના અપકર્ષથી તીવ્ર અસંતોષ બહાર

વેદાશ્રમનાં પુસ્તકો

કરે છે, ખરી ખોટી સ્ત્રીકેળવણીનો વિવેક કરે છે અને અમેરિકા જેવા મુધરેલા દેશોની સ્ત્રીઓ કેટલી આગળ વધેલી છે તે જણાવી આપણી સ્ત્રીઓની મંદ નાડીને સતેજ કરે છે. આ પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં અનેક નાની મોટી, સ્થૂલસૂક્ષ્મ બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આદિથી અંત સુધી અતિવાદ કોઈ ઠકાણે જોવામાં આવતો નથી; પ્રત્યેક લેખકે પ્રશસ્ત્ર રીતે વિવેક બુદ્ધિ જળવી રાખી છે. વિવિધ સુંદર સુપકવ અને પથ્ય વાનીઓથી ભરેલી થાળી, જે જમનારાઓ આગળ રજુ થએલી છે, તેના સંબંધમાં “આરોગો” એ મંગળ વચન કહેવાનું મને પ્રાપ્ત થયું છે.

સમાલોચક આ પુસ્તકની સમાલોચના કરતાં લખે છે:—

આ લેખમાલા પ્રસિદ્ધ કરી સૌ. દેવકીબાઇએ ગુજરાતના સુંદરીસંઘની સેવા કરી છે એટલુંજ નહીં પરંતુ ગુજરાતના સ્ત્રીસાહિત્યમાં એ વાસ્તવિક વધારો કર્યો છે. * * * ગુજરાતના દરેક અભ્યાસ ખંડમાં આ પુસ્તકને સ્થાન મળે અને પ્રસંગે પ્રસંગે સંસ્કારી અને સંપન્ન જનો આવાં પુસ્તકનાં લઘાણાં કરે એ ઇષ્ટ છે.

મિ. કેડાલકર-વડોદરા રાજ્યની સેન્ટ્રલ પુસ્તકાલયના અધ્યક્ષ લખે છે:—

આ પુસ્તક પ્રગટ કરી તમે સ્ત્રીવર્ગ પર મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

સવિશેષ મૂલ્ય. રૂ. ૨-૦-૦

સર્વ પત્રવ્યવહાર નીચેને સરનામે—

વ્યવસ્થાપક, વેદાશ્રમ.

૩, વાલકેશ્વર રોડ, મુંબઈ.

Open Letters to Mr. Montagu

BY

MULJI DULLABHJI YED

Highly appreciated by the Press and the Public

‘We are glad to note and appreciate the candour and patriotism of the Author.....’

We hope the passages quoted will attract the notice of Mr. Montagu and his party of English friends. Such a state of things can only be ended under Home Rule ; and it is but right that the writer should conclude this letter with a demand for Home Rule. The pamphlet, though short, makes interesting reading and opens out to the Secretary of State the heart of every patriotic Indian.’ *New India, Madras.*

Quotations from the Letters.

‘Time and tide wait for no man—no nation.....Now is the time to act—for the greater thoughts to incarnate themselves in great events.....India wishes to be as free as England is free.....Free India and free England together will be invincible.....You can help us and we can help you to higher destinies. So help us God.....The strength of the Empire will be in the strength of the Nation.....Imagine for a moment that India holds England and that she rules the latter exactly in a similar way as England has been ruling India. What would be your feeling? What would be the feeling of England? What would England not do to restore her prestige and power?.....View our aspirations as one of our own.....To take the most and give the least is a bad method. All along the *foreign* Government has done

Vedashram Works

this.....It has not been able to draw England and India heart to heart and mind to mind.....To the extent, England will eschew the *foreign* consciousness from our mother-land, she will be a power that will hold our heart. That means, we have to heartily combine as brothers, as fellow citizens—having equal liberty—a willing partnership and an entire forgetfulness of the *foreign* consciousness.....Henceforth, India must be a subject of equality and fraternity, culminating in the perfection of our people and the strength of the united Empire.Born of equality and fraternity free and firm must be England's trust in India.....Thus in the granting of Parliamentary Government, India shall grow, as England has grown—India self-legislating, self-governing, self-administering, self-protecting—to say in one word—self-dependent.....India takes a lesson from the past and the present events and desires to be self-dependent in the matter of feeding her children. She feels it to-day, as she never felt it before, that this is impossible, without Home-rule in *toto*.'

Eight Annas Per Copy.

આજ લેખકનાં ગુજરાતી કાવ્યે

નવ યુગને	અનુકૂલ	નવી કવિતા	નવી કલા
નિઝકુંજ	કુંજલીલા	નવાં લોકગીત	
મૂલ્ય	મૂલ્ય	મૂલ્ય	
૧-૦-૦	૧-૦-૦	૦-૪-૦	

‘નવાં લોકગીત’ સ્વધર્મ—સ્વદેશ લોકજાગૃતિનાં
આ ગીતો, મેળા-મેળાવડામાં જાહેર કીર્તન કાળે છે.
ગીતો ચેતના ઝીલવનારાં છે.

એક સો પ્રતનું મૂલ્ય રૂ. ૧૫

Vedashram Works

FIRST FRUITS

English Poems by the same Author

‘There are sixty poems in this little volume; not one is to be found which is not charged with moral ardour, which is not penetrated with a reverential spirit.....The underlying thought, the ideas enshrined in the poems are ever of a lofty and inspiring character. The Vedantic Philosophy penetrates and interpenetrates every effusion and irradiates the whole with striking beauty’. *The Late Mr. William Digby.*

‘Some of the thoughts therein expressed recall part of the work of Rabindranath Tagore’ *The Hon. Sir Claude Hill.*

‘Am full of admiration of the wide reading and deep thought to which it testifies. The underlying ideas are uniformly lofty and I congratulate you on the whole results.’ *Lord Meston.*

‘Your verses show a remarkable command over the English language.’ *Sir Rash Behari Ghosh.*

‘You appear to have no small measure of the poetic gift or inspiration. Your poems are natural and spontaneous. I am also struck by your command of the English language.’ *Mr. E. B. Titchener, Sage Professor of Psychology, Cornell University of America.*

‘I admire the highly spiritual thoughts you express so beautifully and congratulate you heartily upon your most happy talent.’ *Mr. Luis Scheiner of South America.*

‘I rejoice in every proof of Indian Entrance into the arena of intellectual and philosophical life, on a footing with western ways. Your acquaintance with English is intimate.’ *Mr. Eric Hammond of London.*

Vedashram Works

‘I have seen enough to say that I shall feel interested in reading it.’ *Lord Kelvin.*

‘A charming work.....Believe me in your future as a poet.’ *Dr. Pascal of Paris.*

‘I gladly recognise the presence of poetic feeling and imagination.’ *Mr. James Drammond of Oxford.*

‘I notice with pleasure that you have a real poetic sense ; and that some of the pieces are full of noble aspirations and of the sweet and godly spirit of one who loves his kind.’ *The Dean of Durham.*

‘I have safely received your book, which I find very interesting.’ *The Rev. Prof. Skeat of Cambridge.*

‘*First Fruist*’ seems to me to be the work of a genuine poet.....His knowledge of English is intimate.’ *The late Rev. Mr. Sinclair.*

‘Some of your poems have the accent of sincere experience, such as that to your Grandmother or the Omnipresent.’ *Prof. J. Estlen Carpenter of Oxford.*

‘I found the poems interesting in sentiment and turn of thought.’ *Mr. W. M. Rossetti of London.*

Rupees Two Per Copy.

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya-Sagar Press, 23, Kolbhat Lane, Bombay.

Published by Mulji Dullabhji Ved, for Vedashram,
3, Walkeshwar Road, Bombay.

